
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google[™] books

<http://books.google.com>



KAIS.KÖN.HOF



BIBLIOTHEK

9.796-B

ALT-

Sec. 10. H. 208.

25

9796-B.

A'

MAGYAR NYELV

METAPHYSICÁJA

VAGY

A' BETŰKNEK

EREDETI JELENTÉSEI

A' MAGYAR NYELVRE ALKALMAZTATVA.

IRTA

FOGARASI D. JÁNOS.

27p



PESTEN, 1834.

IFJ. KILIAN GYÓRGY TULAJDONA.

Ein Hauch unseres Mundes wird das Gemälde der Welt,
der Typus unserer Gedanken und Gefühle in des andern Seele.

Herder.

Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit
Neuntes Buch II.

Der menschliche Geist, indem er seine Thätigkeiten und
Vermögen durch Worte bezeichnete, hat die Natur derselben,
wenn auch nicht klar eingesehen, doch dunkel geahnet und
gefühl.

Krug's Fundamental-Philosophie §. 79. Anmerkung 1.

ELŐSZÓ.

A' nyelvfejtőgetésnek meg kell előznie a' nyelvnevelést. Hogy a' magyar nyelv, melyet eddig véleményem szerint alapos fejtőgetések nélkül próbálgatánk mivelni, eredetiségéből még ki nem vetköztetett, azt csak a' magyar nyelv philosophiai rendszerességének köszönhetjük, melyet tudtok nélkül is követtek sokakban a' nyelvújítók.

Philologusaink ekkorig vagy más nyelvekből fejtgették, magyarázgatták nyelvünket, és így véleményemmel a' napnak akartak fényt kölcsönözni; vagy midőn önmagából magyarázgaták is, philosophiai elvek és rendszer nélkül keresgéltek, tapogatództak a' sötétben.

Én más úton akarék hatni a' nyelv belsejébe.

Ki nem tudja az újabb philosophiának érdemeit? Ha vagynak az elmének eredeti és előlegi (a priori) törvényei, melyek szerint ismértködik meg a' külső dolgokkal, sőt önmagával is; úgy lehetlen volt az első nyelvalkotónak másképen, mint ezön törvények szerint teremteni nyelvet; mert lehetlen volt másképen közleni másokkal gondolatjait a' külső világrul 's önmagáru, mint a' miképen ismerte a' külvilágot 's önmagát; és így az ismérttudomány vagy a' *metaphysica törvényei, tárvényei a' philologiának is egy magosabb, philosophiaibb, eredetibb*

*

nyelvben. 'S im itt az okfó, melyből mint bővebben fogjuk látni, indul ki e' jelen munka. A' *betűknek meta-physicai és előlegi jelentései* azok, melyeket én a' philosophia villágánál ügykeztem fölkeresgéltni, ezek azok, melyek véleményemmel magyar nyelvünkre a' gondolkozó fejek figyelmét fogják vonni, melyek erre fényt és dicsőséget fognak árasztani. Hogy ezek az emberi nemzet nyelvének eredetére az eddigi vizsgálatoknál (melyek között nevezetesen a' Condillac-é, Süssmilch-é, Herder-é a' ki az állati és természeti hang utánozásából magyarázza ki a' nyelv-eredetét, 's a' ki ezön munkájáért jutalmat is nyert, és másoké) sokkal több villágot terjesztenek, bátorkodom a' tudós világ ítéletére bízni.

Hazámnak nyelv- és elmetudósai! merényleni — próbálni — tőlem elég volt; de csak nagyobb és több oldalú értelmesség fejtheti ki ezön princípiumokat bővebben, ez viheti ezön elvek által csodaszépségű és tökélyű nyelvünket tökéletességre *); 's ez állíthatja véleményemmel minden nyelveknek fölibe.

Ha valaki a' 'philosophiában és philosophálásban annyira járatlan volna (a' mit talán föl lehet tennem), hogy vizsgálataimat különösen a' 8-ik §-tól fogva meg nem érthetné: ítasítom Krug Vilmos Traugottnak mint véleményemmel legjózanabb elmetudósnak munkájira, 's illető-

*) Tökély perfectum quid, tökélesség v. tökéletesség *quasi* perfectuositas; mint szerelem, amor, szerelmeccség *quasi* amorositas; fény, splendor, vel splendidum quid, fényesség, splendiditas; hasonlók: csend, caendesség, gyönyör gyönyörűség, magány, magányosság stb.

leg fundamentalis philosophiájára és tiszta metaphysicájára; a' melyek hazánkban is nagy emlékeztető Márton István professor által diákra fordítatva meg vagynak; (néhai Imre Jánosét, a' ki hasonlólag Krugot követte, nem ajánlhatom, mert a' fundamentalis philosophiát vagy archológiát a' methaphysicába zavarta, ontológiája pedig nem egyéb mint keverék). Semmi esetre nem fog az olvasón rajta veszni fáradsága. Mert mindent, igaz, nem tudhatunk, de mit ítélhetünk minden tudományosságunkról, ha ennek alapja — melly a' philosophia — nincsen! E' nélkül a' hihetőséget a' bizonyossággal, az igazságot az emberi tekintetekkel, az önhitet a' közös vagy okossági hittel összevazarjuk; minmagunkat, minthogy minden enberben énség vagy, túlbecsüljük; és így egész tudományosságunk nem egyéb lesz, mint üres és ostoba gög; üres — mert alapja nincsen, ostoba — mert az igazat az áltul meg különböztetni nem tudja, gög — mert magát túlbecsüli. Az igazi philosoph (elmélő és gyakorló philosoph) tudja tehetségeinek, ismérteinek, 's akaratjának határait; tudja tökélyeit és hiányait is, és valamint amazokat mind magában mind másokban böcsüli, úgy ezeket is mind magában mind másokban elisméri (nem: félreisméri); tudja az emberi jogok köz egyenlőségét, 's valamint önnön jogait mind az országos, mind a' tudós köztársaságban oltalmazza, úgy önmagának elsőséget sem ott sem itt nem követel stb.

Elmészködésnek és subtilizálásnak fogja talán valaki mondani fejtegetéseimet. — Itt az a' kérdés, igazak-é elveim 's fejtegetéseim vagy sem? ha igazak, úgy a' legnagyobb subtilitásnak is haszna és helye vagy; ha nem igazak, úgy dobjuk a' dunába minden philologus mun-

káinkat, töröljük ki a' tudományok sorából a' nyelvtudományt, és fúrja faragja a' nyelvet, ki hogy tudja. Mert ha ezön fejtögetések, vizsgálódások (a' betűk őszerejétéről) célhoz nem vezetnek, úgy az eddigi tapogatódzások, találgatások, 's analogizálások még keyesebbé fognak célhoz vezetni.

Több rend 's villágosság munkámban talán nem ártottak volna, de meg fog engesztelődni az olvasó, ha tudádjára, hogy ezön munkában egészen új nemű 's eddig ismeretlen tudomány foglaltatván, bár rajta több évekig dolgoztam is, enmagam kívánt tökéletességre nem vihetém. Továbbra halasztani pedig kiadatását azért sem akartam, mert éppen most kezdvén nyelvünk a' köz életből a' tudományos életbe lépni, ha ál-irányt találna a' köz szokásnál sokkal merészebb tudósok kezében venni: eredetisége még inkább veszélyeztethetnék, mint eddig a' sokaságnál; mert ekkorig csak egy században született egy újabb alakú szó a' köz életben, de most melyik irótársunk nem csinált már új szavakat? — Ha pedig e' jelen munka, vagy ennek elvein épülendő jobb munka szolgaland útműtől; ezredek múlva is foghatja nyelvünket az utókor észszel 's izléssel mivelní, a' nélkül, hogy eredetiségéből egy szálnyit is vesztendene.

Budapesten 1834 bőjtelőhaviában.

TARTALOM.

	lap.
Vezérbeszéd. 1. §. A' magyar nyelvfejtőgetésnek ekkorig fölvett alapjai	3
2. §. A' szokás nem lehet alapja a' nyelvfejtőgetésnek.	—
3. §. Sem a' régi nyelvmelések	5
4. §. Sem a' rokon nyelvekhöz hasonlítás	7
5. §. A' hetükre alkalmazott metaphysica, 's a' beták- nek az által fölfedeztethető előlegi jelentései fő alapjai a' nyelvfejtőgetésnek	10
6. §. A' magyar nyelv elsőégei más nyelvek fölött	12
7. §. Ellenvetések a' magyar nyelvnek ezen új tudomá- nya ellen	14

Tiszta metaphysica.

8. §. — 53. §.	18—39
------------------------	-------

Közönséges grammatica.

54. §. — 60. §.	41—44
-------------------------	-------

A' magyar nyelv metaphysicájának:

ELSŐ SZAKASZA.

61. §. A' hangzóknak mily előlegi jelentései lehetnek? És valljon lehete 's lehetne-e ezekből magok- ból nyelvet alkotni?	46
---	----

62. §.	A' mássalhangzóknak előlegi jelentéseit micsoda fő elvben találhatjuk föl?	48
--------	--	----

**A' magyar nyelv metaphysicájának
MÁSODIK SZAKASZA.**

63. §.	Három fejezetre oszlik	51
--------	------------------------	----

ELSŐ FEJEZET.

64. §.	A' magyar betűkről általában	52
65. §.	A' hangzókrul.	53
66. §.	A' hangzók előlegi jelentéseinek alkalmazása a' magyar nyelvre	55
67. §.	A' mássalhangzók fölosztásai-, rokonságai-, és előlegi jelentéseiről öszvesen	57
68. §.	B. betű	61
69. §.	Cz.	63
70. §.	Cs.	—
71. §.	D.	64
72. §.	F.	55
73. §.	G. és Gy.	66
74. §.	H.	6
75. §.	J.	68
76. §.	K.	—
77. §.	L. és Ly.	71
78. §.	M.	72
79. §.	N. és NY.	74
80. §.	P.	76
81. §.	R.	77
82. §.	S.	79
83. §.	Sz.	80
84. §.	T. és Ty.	—
85. §.	N.	82
86. §.	Z. és Dz.	83

87. §. ZS.	84
88 §. A' mássalhangzók öszvesítése.	

MÁSODIK FEJEZET.

89. §. A' ragok és képzők meghatározása 's fölosztása .	84
---	----

ELSŐ CZIKKELÝ

A' ragokrul mint a' nyelvtanítmány képzőjiről

90. §. Személyragok mint birtokképzők . . .	87
---	----

Névragasztás

91. §. Névragok mint esetképzők	89
92. §. Névragok mint többes szám és lépsők képzőji .	91
93. §. Utóljárók	—

Igeragasztás

94. §. Háromféle ígeragasztás	92
95. §. Igeragok mint személyképzők	93
96. §. Igeragok mint idők képzőji	94
97. §. Igeragok mint módok képzőji	95
98. §. Igeragok mint részesülők képzőji	—
99. §. Igeragok öszvesítése	96
100. §. Igeragok mint formaképzők	97

MÁSODIK CZIKKELÝ

A' ragokrul mint önálló szók képzőjiről.

101. §. Főnévragok mint főnévképzők	99
102. §. Főnévragok mint melléknévképzők	101
103. §. Főnévragok mint igeképzők	102
104. §. Főnévragok mint határozói képzők	103
105. §. Melléknévragok mint melléknévképzők	104
106. §. Melléknévragok mint főnévképzők	105
107. §. Melléknévragok mint igeképzők	106
108. §. Melléknévragok mint határozói képzők	—

	lap.
109. §. Igeragok mint igeképzők	107
110. §. Igeragok mint főnévképzők	108
111. §. Igeragok mint melléknévképzők	110
112. §. Igeragok mint határozói képzők	—
113. §. A' részecskék ragjai mint a' beszéd minden részeinek képzői	—

Függelék.

114. §. 1) Az igehatározókról	112
115. §. 2) Némely újabb szavakról és újabb helyesírásról	115

ELŐKÉSZÜLETEK.

I.

VEZÉRBESZÉD.

II.

TISZTA METAPHYSICA.

III.

KÖZÖNSÉGES GRAMMATICA.

V e z é r b e s z é d.

1. §.

A' magyar nyelvfejtőgetésnek *) ekkorig föl vett alapjai: 1., *a' szokás*, 2., *régi nyelo-emlékek*, 3., *rokon nyelvekhöz hasonlítás*. A' mit a' magyar nyelvről ezek után tudnunk lehet, azt sok jeles és tudós nyelvészeink között különösen a' nagy szorgalmú és ítéletű Révay alkalmasint kimerítette. És jóllehet ezek által nem csekély előhaladást tett a' magyar nyelv; 's jóllehet minden nyelvészeink érzették, 's érezzük mi is, hogy a' magyar nyelvben valamely csodálatos titkos erő lappang: hogy mindazáltal az eddigi fejtőgetések a' főlebbi elvek után nem kielégítők, közelebb mutatja a' tud. Társaságnak a' nyelvészetben leg-első, és így legfontosb főadatja „a' ragasztékok-, és képzőkrül” vagy a' nyelv belső alkátjárul, belső idomárul.

De a' főlebbi alapok nem lehetnek egy philosophai nyelvnek (a' minek most itt a' magyar nyelvet föltennöm szabad legyen) alapjai.

2. §.

A' *szokás* ered a' néptől, a' sokaságtul. Én ugyan nagy tisztelője vagyok a' nép jogainak, de a' nép magának hagyatva, 's vezető nélkül, még eddig semmi mivelődésben nagy előlépéseket nem tett. Nem — a' religio-

*) Ezekben: Fejtőgetés, következők, nyelvhöz stb. épen nem önkényesen vétetett föl az *ő* hangzó, *e* helyett; hanem azon alaphól, hogy az „ogat (irogat), kozik (hadakozik), hoz (házhoz), odik (gondolkodik) stb.“ vastag hangzóju ragasztékoknak „öget (ejtőget), höz (kerthöz), közik (értéközik) ödik (remény-ködik)” ragasztékoknak köll meg felelni.

ban, melyre magának a' Fővalónak küllett, vagy közvetőleg nagy emberek által, vagy épen közvetlenül tanítani a' sokaságot. Nem — az országtudományban, melynek legfőbb alkotó részét, a' törvényszerzést, a' legszabad-elműbb philosoph, a' társasági kötés írója nem is embereknek tulajdonítja; „il faudrait, úgy mond, des Dieux pour donner des lois aux hommes“. Hát a' nyelvben több erőt tulajdonítunk-e a' sokaságnak? vagy csekélyebb a' nyelv dolga? Herder az „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“ című munkájában nevezi a' nyelvet „*Wunder einer göttlichen Einsetzung*“ „Es ist, így szól továbbá, *ausser der Genesis lebendiger Wesen vielleicht das grösste der Erdeschöpfung*.“ Megismérték azt sok jeles ítéletű írók, hogy a' szokás a' nyelvben sokat rontott.

Azt mondja ugyan Horác az „*usus*“-ról: *quem pes nes arbitrium est et jus et norma loquendi*“, is nem lehet tagadni, hogy a' nyelveknek nagyobb része ennek köszöni lételet: de bajosan is vagy on azon nyelveknek philosophiája. Vegyük például a' nemeket, melyek majd minden nyelvekben meg vagynak. Hogy az állatoknál a' két nemet meg lehessen különböztetni, ez ellen az észnek semmi kifogása, sőt ez az észnek kívánatja, postulatuma. Meg van ez a' különböztetés a' magyar nyelvben is. És ha a' dolgoknak (res) legalább közép nemet adnak vala, tűrhető volna; de azoknak is him és nő-nemeket adni, semmi józan okkal nem lehet, hanem csak szokással támogatni. És pedig mennyire nehezíti ez, a' szükség sőt okosság ellen behozott rossz szokás a' nyelveket, úgy hiszem kétségbe senki sem hozza. Mentesítik némelyek a' dolgok nemi különböztetéseit a' mythologiából, mások, különösen a' növényeknél, a' természet országából. De innen sem tudom, ki leendő okos. Például az európai három legnyiveltebb, és legmesésebb anyanyelvekből: hold, görögül *σεληνη* fem. németül Mond masc. latinul luna fem; nap, *ηλιος* és sol masc. Sonne fem.; csillag *αστηρ* masc. *αστρον* neutr. stella

fem. Stern masc.; ég ουρανός masc. coelum neutr. Himmel masc. virág αῖθος neutr. flos masc. Blumae fem. stb.

Az írói szokás sem nyom többet. Hányféle nálunk az írói szokás? és mily nagy feleközet vagyon mindenik szokás mellett? — A' józanabb írói feleközet? — Melyik író nem tartja magát józannak?

3. §.

A' régi nyelv-emlékek, régi iratok hasonlólag nem szolgálhatnak alapokul a' magyar nyelv fejtőgetőjének. Kiállíthatja azt, hogy azon egykét sor íróji, és csak kezdő írók jobban tudták, 's értették a' nyelvet, mint a' később korúak, midőn már ezren írtak, olvastak, gondolkoztak? Kiállíthatja, hogy azon egykét kezdő író ment vólt minden rossz szokástul, beszéd- és táj-szólástul? Vagy talán ők közelebb estek a' régiséghöz, és így a' nyelv eredetéhez? Igen, ha ismét bebizonyíthatnók, hogy nyelvünk csak egy két tizeddel született elébb, legrégibb, mint egy hat százados nyelv-emlékünknél. De a' kétségbe hozhatatlan, 's egész világtul elfogadott historiai adatok is, azon nyelv-emlékeknél több századokkal elébbre teszik nemzetünk nevének 's lételének említését. Pedig milliónyi ember nem egyszerre búvik ki a' földből, sem nem egyszerre tanul el nyelvet a' majmokról.

Nem is lehet kívánni, hogy az első írók abban az időben, midőn magoknak betűjik nem vóltak, vagy azokat elfelejtették, 's latin betűket kezdetek használni, egyszerre tisztában lettek volna a' helyes-írásra nézve; holott a' latinban alig húsz betű vólt, a' magyarban pedig több van negyvennél (64 §.); vagy hogy ők a' közönséges nyelvtanítmányt (generalis grammaticát) úgy annyira tudták volna, hogy iratjaik nekünk alap- és kútfő gyanánt szolgálhatnának. A' magyar nyelvtanítmányt ugyan igen helyesen állapítá meg Révay, ő azt mondja, a' régi nyelv-emlékekből, én azt tartom, az ő

rendszeres ítélő tehetségéből; mert azon kétséges ragasztásokra, melyekről akkoriban nyelvészeink közt oly nagy vitatkozás volt, a' Révay rendszeres feje épen úgy talált volna elég élő példát hazánkban, mint régi íróink között. De a' régi emlékek után a' nyelvfejtőgetésen mennyi erőtetést kellett tennie, mutatja az — éje, — néje, — ája, — nája (teremtéje, hallája) ragasztékok magyarázatja, holott ezeknek híre sincsen nyelvünkben, sőt tudjuk, hogy a' később kor inkább szerette meghosszszítani, mint öszvefűzni a' szótagokat. Maga Révay 's majd minden nyelvészeink megengedik, hogy azon régi emlékeket nem betűről betűre köll úgy olvasni, a' mint azok iratva vagynak, mivel sok századokon keresztül küzdött accentuált nyelvünk, míg a' felényi számú diák betűkbe bele csigázák, 's azon írásmódot állapíták meg, melyet jelenleg használunk. Azt ugyan említik nyelvészeink, miket próbálgattak apáink ő, ii helyet írni, de az accentusokról (melyek nyelvünkben nagyon fontosak) keveset vagy épen semmit sem szólnak. Miért ne lehetne tehát igen természetesen azt vennünk föl, hogy accentusok helyett több hangzókat (aa, ee) irtak öszve, vagy hogy *h, v, j*, betűket. (melyek oly igen rokonok a' hangzókkal, hogy majd minden nyelvben használtatnak, a' hangzók és az accentusok helyett *) kezdettek hangzójik mellé írni a' hosszú accent kijelentésére. Ezek szerint bizvást fölvehetjük, hogy két hangzó, vagy egy hangzó *v, j*, vagy *h* betűkkel csak a' hangzó meghuzását jelentette; 's ha a' *v, j, h* után még újabb hangzó is volt, még erősebb huzást jelentett. A' halotti beszédben *a*) tehát ezeket

*) Hierzu kam noch, dass jene Vocalbuchstaben (א ו י) fast ausschliesslich nur zur *Bezeichnung des gedehnten Vocalauts* geschrieben wurden. Wilhelm Gesenius: Lehrgebäude der hebräischen Sprache. (§. 6 és ¶ §. 11. 3.)

a) Lásd: Joannis Sajnovics demonstratio idioma Ungarorum et Laponum idem esse, 5 lap; vagy Révay: antiquitates literaturae hung. 35 lap.

„*teruntova, olona, volov, teruntova istentul, feledes, keseruv, vetece, jareu, bodug, ovdonia, jovben, heon muganes* stb.” igen természetesen így lehet olvasni: *terümté, élő, *) való, terümté istentül, feledé, keserű, vété, járó, bódog, ódonia, jóban, ön magának*, stb.

Más nevezetes olvasás a' halotti beszédben az *m* betű, ezekben „*uogmur, isemucut, emdul, uromk*”, melyekben Révay az *m* betűt megtartatni kívánja, hogy aztán a' ragokat a' maga alapjai szerint magyarázhassa. Én azt tartom, hogy valamint ebben „*emdul*” az *m* betű, *n* helyett **) áll, 's az egész szó annyi mint, *endöl*, vagy *eendöl*; mivel *enni* ezen beszédben többször előfordulván „*eneyó, (ennék)*” stb. mindenütt *n* áll: úgy bizvást mondhatjuk, hogy a' többit is így kell olvasnunk: „*eagynuk, v. vagyunk, ösenöket, v. ösünket, uromk, vagy urunk.* ***) A' ki előtt természetesen látszik a' Révay erőtetett ragasztéka és magyarázatja (*Antiquitates litteraturae hung. pag. 102 — 136*, és így nyomtatmányban több két ívről, ha hozzá nem számláljuk is, hogy másott is szó vagyon róla) ám lássa.

4. §.

Harmadik elvök a' magyar nyelv eddigi fejttögetőjinek: *a' rokon nyelvekhez hasonlítás*. Beregszászi után t. i. a' ki keleti nyelvekkel, Sajnovits és Gyarmati után, kik némely északi nyelvekkel hasonlíták össze

*) — Isten, most is mondjuk „*élő Isten, esküszöm az egy élő Istenre*” Tudjuk hogy különben nincs is subjectum a' mondatban. Nevezhették elődink az Istent per excellentiam *Élőnek*, és kérdés, ha nem innen vette-e a' 'Sidó az *Idó* (él, Gott) szót?

**) A' mit másott Révay is állit.

***) A' ki ezen, és több régi emlékek írásmódjában tökéletes következetességet keres, nagyon meg fog eszalatkozni.

a' magyar nyelvet, Révay az ő philológiájában (Elaboratior gramm.) alig ügyelt valamit tulajdon nyelvünkre, hanem csaknem egész belső alkatját a' magyar nyelvnek, az említett nyelvekből 's összevontanításáiból húzza le, 's itt is merem állítani, nagy erőtetéssel. Például: a' többes szám *k*- járul a' magyar nyelvben, minnekutánna a' 'sidó és arab, lappói, esthói, finnusi nyelvekből, továbbá a' ganandriai, lindahliai, és oehrlingiai grammatikákból, számos példákat fölhozott, azt mondja Révay (Elaborat. gram. pag. 199) „unde non vane conicio, apud nos quoque ת (tav), aspiratum tha, principio in ת (chet), spiritum asperiozem cha, fuisse mutatum: quod ipsum ת (chet) gutturale profundius; transiit postea sono puriore, qui et hodie viget in ת (kaph) ka, palatinum forte. Fuerunt proinde et nostra pluralia primigenia, (de mikor? és hol?) *hal-ath*, pisces, *gém-eth*, ardeae; antiquiora postea, *hal-ach*, pisces, *gém-ech*, ardeae; unde nata demum hodierna *hal-ak*, *gém-ek*”. Nem természetesb és igazabb lett volna azt mondania. „*k* a' magyar nyelvben mennyiséget, még pedig többséget jelent p. o. sok, kevés, kis, kettő, köz, közös, külön stb? holott utóljára a' ת (tau)-t is magyaráznia kellett hol vette légyen magát, ת *) (oth) Hebraicum, formativum significans, est revera cum notione multi de nomine אֶתָּה (atha) *multus*, *copiosus* apud Arabes superstite, ut Stockius notat Koerberum secutus.” És hoz ugyan elő példát a' magyarból is „több, tömény- ezer” (mégmondhatta volna, „tölt, teli, teljes, tér, tár, töm, mint egyetöm, tenger v. tömger” stb.); de végtére is keleti és északi nyelvekből húzza le, mint láttuk, 's azokat fejtegeti nagy munkával, nem a' magáét, t. i. a' magyart, mely, bátran merem állítani, mindeniknél rendszeresebb, állandóbb, 's hosszú idők, és vészek, és idegen nyelvek

*) pag. 198.

zsarnoklása ellenére teljes épségben megmaradott, minden esetre pedig ő hozzá közelebb volt, 's ezt ő hihetőleg jobban is értette.

A' többi hibák közt azt is nagy hibának tartom azon tudósoknál, kik keleti nyelvhez hasonlíták nyelvünket, hogy ebbe is bele zavarták a' nyugvó *w*, *j*, és *h* betűket, holott minden keleti nyelvtudósok megvallják, hogy eredetileg egy keleti nyelvben sem voltak semmi más jelei a' hangzóknak, mint ezön úgy nevezett nyugvó betűk, és csak sokkal később (5 — 6-ik század körül) hozattak be teljesen, az elébbeni jelek is meghagyatván. És csak ekkor kezdettek, véleményemmel, nyugvókká válni, mivel helyöket már mások pótolák; az előtt pedig éppen úgy nem lehetett volna nyugvóknak nevezni, mint mi nem nevezzük régi iratainkban nyugvónak a' *w*, *ew*-ket, a' midőn hangzók az az *ó*, vagy *ú* helyett állanak. A' magyarban pedig mindig másképen volt a' dolog, mert a' mieink nyugoti betűkkel kezdván élni, ezek közt sok hangzók megváltak, melyek a' magyar írásban is töstént használtatának.

E' helyt szabad legyen még egy példát fölhoznom. A' nyelvtudósok keleti és északi nyelvekhöz hasonlítván nyelvünket, a' többi között azt is mondják, hogy a' személyragok mind a' birtokos névmásoknál, mind az igeragasztásnál magok a' személyes névmások volnának a' 'sidó és finni nyelvek példájára. *) E' szerint én képem így magyarázza Révay, *mea imago mei*, de hol van itt *mea*, vagy *mei*? hisz itt szerinte ez vagyon, *ego imago ego*; és tegyük föl, hogy ez, *képem*, annyi mint, *imago mei*; de mit fog tenni: én képem, *ego imago mei*? Annyival inkább mit jelenthet, *enyém*, *ego mei*, vagy ha többet meg engedek is, *meum mei*? Azonban ha még azt is megengedem, hogy mind

*) A' mi ugyan azokban is csak hozzávetés, és nem közönségesen megismert igazság. Azonban ez reánk nem tartozik.

ezek helyesen fejtögettetnek, de honnan magyarázza ki nekem valaki a' határozott és határozatlan igeragasztást? a' mely megkülönböztetés a' keleti nyelvekben nincsen is; ezenkívül pedig Révay szerint, mind az *m*, mind a' *k* ezekben: olvasok (ich lese), olvasom (ich lese es), annyi mint *én olvas én*; hol van ezen magyarázat szerint a' tárgy kijelentetve, vagy nem? a' melynek pedig jelenlétét, vagy jelen-nemlétét az *m*, és *k* betűkben minden magyar fül érzi, valamint az első úgy a' többi személyekben és számokban is? Más kérdésem: micsoda fölösleges az *én*, és minden személyes névmás az igeragasztáskor, ha az utótagban is ugyan csak a' személyes névmás vagyon p. o. *én olvasom*, *én olvas-én*? Még más kérdés: mit jelent a' többesben a' határozott igeragasztásnál a' *j* betű p. o. halljuk, halljátok, hallják? midőn a' határozatlanban nincsen semmi nyoma: hallunk, hallotok, hallanak; és miért maradki ezen példák szerint az *n* betű a' határozott igeragasztásban, helyébe állván mintegy a' *j*? Mind ezekre és száz meg száz kérdetekre soha sem fogunk a' rokon nyelvekből megfelelni.

Az eddig elmondottaknak rövid veleje ez: a' magyar nyelv fejtögetésében nem szolgálhatnak „szokás, régi nyelvm emlékek, és rokon nyelvek alapokul *) Hát mik?

5. §.

Valamely eredeti nyelvnek alkotójáról méltán feltehetjük, sőt szükségesképen föl kell tennünk, hogy a'

*) De mind e' mellett is minden e' tárgyakban tett vizsgálatok, kiváltképen a' Révayéi, örök böcsben maradnak, bár mi fogjon is csakély próbámmal történni; mert azok a' nyelvtudósok előtt nem csak érdekesek, hanem szükségesek is, a' mennyiben mind a' szokás, mind a' nyelvm emlékek, mind a' rokon nyelvek örökké *ságédjei* lesznek a' magyar nyelvtudománynak, (sőt másoknak is); ha bár *alapjai* lenni meg szünnének is.

dolgok ismerése-, és el nevezésében valamely belső ösztönt, az enberiség belső ösztönét — az ésszt — küvette legyen. Már most az a' kérdés: vagynak-e oly előlegi (a' priori —) törvényei az észnek, vagy elmének, melyek benne létezének, és léteznek, minekelőtte az elme tárgyakat látott, fölfogott, ismért volna? — És vagyon-e oly tudomány, mely már ezeket fejttögette, 's rendbe szedte volna? —

Igen is, ez a' philosophia; különösebben pedig a' *metaphysica pura* — tiszta ismérttudomány —.

Most ismét az a' kérdés: valamely nyelv fejttögetésében mi módon alkalmaztatható a' *methaphysica pura*?

A' nyelvfejttögetés áll a' nyelv egyes részeinek, vagy a' szovaknak bontzolgatásából. E' szerint előállanak kisebb szovak, 's végre szótagok. Ugy de a' szótagok bontzolása ismét előállítja az egyes betűket. És így a' *betűkre alkalmaztatott tiszta ismérttudomány vagy a' betűk metaphysicája* legutósó és legfőbb elve a' nyelvfejttögetőnek.

A' nyelv vagy közelebb a' betűk metaphysicájának tisztje tehát a' betűknek valamely *előlegi jelentéseit* határozni, és azokat oly rendszerben állítani elő, hogy jelentéseik az egész nyelven 's ennek minden szovain — módosított és gyökérszovain — keresztül megtaláltassanak, 's tartassanak. E' szerént két fő része van a' nyelv metaphysicájának, 1., a' *nyelv módosítás* (a' nyelv belső alkatás) *metaphysicája*, és 2., a' *gyökérszovak metaphysicája*.

Két nevezetes kérdet jöhet itt elő 1., leheté fölvenni hogy a' betűknek valamely előlegi (a priorisch) jelentései volnának? 2., Van-e oly eredeti nyelv, melynek módosított és gyökérszovaira nagyobb részint alkalmaztathatók a' betűknek ezen előlegi jelentései? *)

*) Nagyon természetes, hogy a' gyökér szovak közül csak azok jöhetnek tekintetbe, melyek 1., az emberek, és így az első nyelvalkotónak is *első szükségéit* fejezik ki, és 2.,

A' felelet az elsőre alább fog lenni.

A' másodikra. Van-e olyan nyelv a' magyaron kívül, nem tudom. Hogy a' próbát mindenek előtt a' magyar nyelven tehetjük meg, erre látszanak utasítani a' magyar nyelvnek más nyelvek fölötti sok elsőégei.

6. §.

A' magyar nyelvnek elsőégei más nyelvek fölött:

1., Több mint fél ezer egy tagú, 's egy mássalhangzójú szokásban levő gyökérszovai, 's a' mit jól megköll jegyezni physicali jelentésűek.

2., Minden tulajdon eredeti szovainak, az utolsó egyszótagú v. egy mássalhangzójú, szokásban lévő gyökérszóig felbontzoltathatása.

3., Nyelvtanítmányának nagy rendszeressége, úgy hogy a' kivételek alig érdemlenek említést.

4., A' névszovaknak egy névragasztásra (declinatio) vitethetése.

5., Több igeragasztásai (conjugatio), de nem az utótagok (terminatiók) szerint, (mint are ère, ere, ire a' latinban), melyek csak a' nyelv philosophiátlanságát mutatják, hanem a' jelentések szerint (subjectiv, objectiv stb. 94. §.)

6., Harmincz igeformái a' legfinomabb különböztetéssel, és még is oly egyszerűen, hogy egykét szó magyarázattal akár mely idegen könnyen össze rakhatja. (100. §.)

7., A' jelen, múlt, jövő idők képző betűjinek minden módokon, minden formákon és minden igeragasztásokon állandóul megmaradása.

érzékek alá eső dolgokat jelentenek. Mert a' mesterségi szerek, 's a' természet-országabeli nevezetek lassankint és szokás által készültek és készülnek ma is. Nagyot vétené, ha valaki ezön utóbbiakban rendszerességet, és philosophiát keresne. De ama' két rendbeli szovakon és a' nyelv-módosításon v. nyelv belső alkatján, a' nyelv grammaticáján, melynek mindjárt a' nyelv kezdetében létre költetett jönni, méltán megtehetjük a' próbát.

8., A' jövő időnek ismét új igeragasztása, a' szerint t. i. a' milyen viszonyban áll a' szófűzésben a' többi időekkel.

9., A' törsoknév - vagy törzsokigének semmi végbetűk - vagy szótagokhoz nem köttetett természetű (el-lenkezőleg mint a' diákban p. o. domin-us; vagy a' görögben *τις-ω τιθ-ημι*) a' honnan a' magyarban sem ejtőgetés (declinatio), sem hajtogató (conjugatio) tulajdonképpen nincsen, hanem csak ragasztás, mivel a' magyar törzsokek igen kevés vagy semmi változást nem szenvednek, hanem csak új szótagok (ragasztékok, ragok) járlnak hozzájuk.

10., Számtalan (Kresznerics szótára után másfél száznál több) ragasztékok, de mindenütt egyszerűség; rend és törvény - ide nem számlálván a' grammaticai ragasztékokat.

11., A' magyar nyelv sem több hangzókat egymás mellett és után, sem több mássalhangzókat nem tűr, 's ezért több hangzók közé mássalhangzót, több mássalhangzók közé hangzót vesz.

12., Az indulatok kifejtését, és szertelen különféleségét, 's a' beszédbeli muzsikát elősegélő oly csodálatos szóhelyetessel bír, hogy ezen német mondatot: *Er hat nicht die mindeste Achtung gegen seine Aeltern*, melyet a' németben négyszer lehet különféleképpen változtatni, a' magyarban két ezerszernél többször változtatá a' Muzáron negyedik kötete.

13., A' magyar nyelvtudósoknak csak nem egyező véleménye szerint hat száz esztendőktől t. i. a' legelső nyelv-emléktől óta alig változott valamit; az én magyarázatom (3. §.) szerint pedig majd semmit.

14., Szólásmódbeli különbözése figyelmet sem érdemel, úgy hogy akármely tájról 's akármely dialectusú magyarok legkisebb főnakadás nélkül (egyes szavakat kivéven, de a' mi a' dologra nem tartozik) tökéletesen értik egymást; épen úgy nincs a' tudományos vagy tudatlan ember nyelvében is (hauemha ideáikban) majd semmi különség.

15. Természeti hang után készült szovai (hang-utánzó szovai, vagy hang-szovai, voces onomatopoëticae), mint dörög, dördül, zörög, zúg, bugyog, bugygyan, cseng, bong, dong, pattan, csattan, csöppen stb. több százakra mennek.

16. A' szóképzés különösen, a' magyar nyelvben oly termékeny, hogy a' ki egyszerű és igen rendszeres grammatikáját érti, ha sok szovakat nem tud is, egyetlen ige—, kivált átható ígetörzsökből több száz szovakat könnyű szerrel készíthet. (100 §. Jegyzet.)

Ezek és több jelességei a' magyar nyelvnek méltán érdemelhették, hogy az eddigi nem csak magyar, hanem minden nyelvfejtőgetők alapjaitól eltávozzam, és olyan elvekről gondolkozzam, melyek az enberi elmében gyökereznek, és melyeknek a' nyelv első alkotójának (nem alkotójának, mert sokaság nyelvet nem csinál hanem ront *) elméjében szükségképen és ellentállhatlanul meg kellett fordulni.

7. §.

Azonban mondhatná valaki: 1) az enbernek, és így hihetőleg a' nyelvnek is előállásátul fogva, mennyi változásokon mehetett, és ment is keresztül valamely nyelv! és így ha kezdetben azon követelőleg eredeti törvények után készült is valamely nyelv, később úgy elváltozhatott 's a' nyelvek története szerint tetteleg (de facto) is úgy el változott, hogy azt eredeti elemeire vissza vinni lehetetlen. De továbbá 2) mennyi fölfedezések, mű-

*) Azon szók, melyek legtöbbször forognak a' nép szájában, p. o. névmások, különösen személyes névmások, létel-ige (verbum substantivum), jó, szép sok stb. mellékszókknak hasonlításai, 's több effélék majd minden nyelvben rendhagyók. De lehetlen is sokaságnak, fölteszem sok ezer enbereknak, rendszeres nyelvet alkotni. Több nyelvekből egyet összezavarni — igen. De lesz is abban három négy, 's több declinatio, és conjugatio, és articulus, és Isten tudja hány ezer kivételek, és kivételeknek kivételei. A' legeredetibb nyelvek csak patriarchalis életben születhettek.

vészeti találmányok, mesterségek történtek és történnek; 's a' természet orzagából mennyi új lények ismértettek és ismértetnek naponkint az enberi nem előállításátul óta! úgy látszik tehát, hogy a' nyelv, lassanként, tapogatódzás, és utánózás által állott elő, 's előlegi törvényekre vinni lehetlen. 'S a' mi különösen a' magyar nyelvet illeti, 3) mennyi idegen nyelvekkel kevertetett a' magyar nyelv öszve! keleten laktában a' semi nyelvekkel, 's mióta állandónál itt nyugoton ültette föl sátorát sok nyugoti, 's kiváltképen a' szomszéd nyelvekkel rokonúlt együvé, és így eredetiségét nyomozni, vagy azt az elme eredeti törvényeire alkalmazni több mint merész gondolat, 's ábrándozással határos. 4) Hát ha mások is alkalmaznák nyelveket a' metaphysicára, 's azokban a' betűk épen ellenkező jelentésűek volnának mint a' magyarban; nem azt mutatná-e, hogy a' nyelv 's különösen a' magyar nyelv származása nem a' metaphysicán alapúl. — Végtére 5) ha a' magyar nyelv az elme eredeti törvényeire annyira alkalmaztatható, mint állítatik; úgy azt köll föl venni, hogy vagy az Isten maga tanította volna az első tapasztalatlan emberek a' beszédre, még pedig a' magyar beszédre, vagy az újabb csak félszázados philosophia, az első enber fejében úgy létezett volna mint a' Kánt-, vagy Krugéban; mind a' két esetben pedig a' magyar nyelv az enberi nemzet első nyelve volt volna. Úgyde ezeket nem csak be nem bizonyíthatni, hanem gondolni is képtelenség.

Mind ezekre következőleg felelek:

1) A' magyar nyelv hatszáz esztendők óta, mint főlebb látók, majd semmit sem változott. Valamely nyelvben változhatnak egyes szók, de a' nyelv belső szerkezete nem könnyen változik. 'S ezen okból méltán kérdésbe lehet hozni, ha az olasz nyelv egészen a' rómaiból származott-e, vagy csak szókat kölcsönözött attól?

2) A' mesterségek, művészetek, találmányok stb. nevezetei igen is a' későbbi 's részint a' mai kornak is

munkáji, valamint a' természet országabeliek az állatoké, növényeké, érzeké is, melyeket még ma sem ismernek mind az emberek: de bizvást föltehetjük, hogy az enberi nemzet első szükségét, 's az érzések alá eső dolgokat kifejező szavak, 's a' nyelv belső alkatja ha nem egy napon is, de egy enber — egy patriarcha — életkora alatt (ha az Istent nem vesszük is Süssmilchchel az eredeti nyelv szerzőjének) nagyobb reszint kifejlődhetett, és így egy rendszerhez hívnek, és következetesnek alkatott. A' mesterségi 's más említett szavakat már a' szokás csinálta, és épen azért nagy reszint rendszer és alap nélkül készültek, 's én azokkal (mint gyökérszavakkal) példákul sehol sem élek, hanem csak az érzések alá eső dolgokat-, és az enberi nemzet első szükségét jelentőkkel. Így is a' magyar nyelvben az utósó gyökök többnyire érzések alá eső dolgokat jelentők, a' mi a' magyar nyelv nagy eredetiségére mutat.

3) Nem tagadom, hogy a' magyarok mind azoktól, kikkel öszveköttetésben voltak, sok szókat kölcsönöznek; mert jánbor apáink mindig oly jószivűk, vagy inkább gyöngék valának, hogy önjogaikat, győzettek, vagy győzők, az idegeneknek, sőt még a' holtaknak is fölládoznak: de azért azon néhány idegen szavak tekintet is alig érdemlenek, a' magyar nyelven pedig legkisebb változást sem tehettek, mert a' mely szókat kölcsönöze is idegenektől, a' maga grammaticájára szabta (mint más nyelvek is) p. o. szent (sanctus), szentel, szentség, szentségtelen stb.

4) Ezen ellenvetést meg is lehet fordítani: látha más nyelveknek metaphysicára alkalmazásából az sülne ki, hogy kivált az anyanyelveknek egymással sok rokonságaik vagynak, hogy sok betűknek többféle nyelvekben ugyan azon jelentései fődöztetnek föl, nem mellettem bizonyítana-e ez? Épen azért vagy on helye és haszna a' rokon nyelvek öszvehasznításának, és ezért érdemlenek igen sok figyelmet és gondolkodást Révai munkáji 's minden munkák, melyek ezen tárgyban irattak. Sőt tudják nyelv-

tudósaink; hogy már, csak nem az egész mivelte világ nyelvét próbálgatták rokon nyelvekhöz, kivált keletiekhez hasonlítani *). A' hihetőség tehát eddig is mellettem vagyon. Csak az lehetne a' kérdés, melyik nyelvre alkalmaztathatóbbak a' metaphysica alapjai? és természetesen azt köllene legeredetibb, legelső és legphilosophiaibb nyelvnek ismérnünk. Hogy ebben is a' hihetőség a' magyarról legtöbb, gyaníttatni fogják a' gondolkodó olvasóval a' 6. §ban előadott pontok, és ezön egész munka. A' mely nyelvekben, a' többek közt a' gyökök nem egytagú vagy egy mássalhangzójú szók, azok tudósainak bátorkodom javasolni, hogy elméjüket hasonló fejtőgetéssel ne fárasztanák **). Ha valaki bizonyosan az első nyelv alkotó nem szaporított lényeket szükséges kívül (*entia praeter necessitatem*), midőn egyes betűk is igen sok képleteit kifejezheték.

5) Hogy az Isten maga tanította volna az első embereket a' beszédre, jöllehet már mások állíták, 's ha a' beszéd csodálatos erejét, szerkezetét, 's közlő tehetőségét fölveszszük, talán nem egészen képtelenség, én állítani nem akarom; azt azonban merem állítani, hogy az újabb philosophiát jobban tudták, legalább jobban érzették az első emberek mint mi. Az újabb philosophia nem új találmány, hanem csak új 's a' réginél tisztább, világosabb rendszere az elme eredeti és örök törvényeinek, és tehetségeinek, mely törvények és tehetségek az első embereknél is épen úgy léteztek mint nálunk, azzal

*) Über die Verwandtschaft der deutschen und griechischen Sprache, Kanne Leipzig 1803. Rapports entre la langue sanscrite, et la langue russe, Adelung. Továbbá: a' másik Adelung, Vater, Klaproth stb. munkáijk.

**) Primitivas vocum radices esse vocabula monosyllaba. Nec aliud omnino ipsi naturae ordinis dici posse convenientius. Cum non minus in productione hujus universi orta ex simplicibus fuerint composita. Et in arithmetice omnium existit numerorum fons et origo, unitas. Henselius, Neumanno et Locschero aliisque praeceuntibus (Révay).

a' különséggel, hogy ők azokat jobban érzették mint mi, mert reájok nagyobb szükségök volt, mert ők magoktól tapasztaltak, 's gondolkoztak, mi pedig mások által, 's mások után tapasztalunk 's gondolkozunk. Hogy pedig a' magyar nyelv az emberi nemzet első nyelve volt volna, azt biz én históriai adatokból be nem bizonyíthatom; de ezön nyelvnek belső szerkezete, mint látni fogjuk, nem mutat másra, mint arra, hogy ennek oly szerzőjének köllött lenni, a' ki magától tapasztalt 's gondolkozott.

8. §.

Hogy el ne téveszszük a' rendszert, 's talán könnyebben megértethessem, szükségesnek gondolám az egész tiszta metaphysicát Krug Vilmos Traugott szerint, mint csak nem közönségesen legrendszeresebbnek ismért elmétudós szerint, lehető kivonatban előbocsátnom.

Bevezetés a' Metaphysicába.

9. §.

A' Metaphysicának olyan tudománynak köllött lenni, mely szól az emberi lélek eredeti (ursprünglich) törvényeiről, azon tevékenységre (Thätigkeit) nézve mely ismerésnek mondatik, 's ezért nevezitetik ismerettudománynak (gnoseologia) is. Metaphysicának (érzécentúli tudománynak) mondatik, mivel nem csak physikai dologgal (érzéki — vagy tapasztalatival) vagy olyanal foglalatoskodik, mely utólag (a posteriori) adatott ismeretünkre, hanem transcendentalissal (túlkelővel *) a' tapasztaláson túl kelővel, vagy azt meg előzővel) is, az az eredetivel vagy olyanal, mely ismeretünkre előleg (a priori) adatott, és ez okból amannak *alapúl* szolgál.

*) Itt ez úttal kérem tisztelt olvasóimat ismértlenebbnek látszó műszovaimba meg nem ütközniük, alább a' maga helyén jobban kifogom fejthetni okaimat.

Jegyzetek, 1) A' többi bölcselkedési tudományoktól (elmetudományoktól) abban különböz, hogy ez túlkelő ismerettanítmány vagy ismerettan. *)

2) Túlkelősége áll az ismerettehetségnek eredeti törvényeiben, az az azon törvényekben, melyekhez eredeti rendeleténél fogva köll magát. az ennek az adatott tárgyak ismerésekor alkalmazni.

3) Azon eredeti törvény nem egyéb, mint bizonyos tevékenység *módja* (Art und Weise); vagy azon eredeti törvény az enberi ismeret *idomát* (forma **) határozza meg. A' mely idom, mint eredeti, és így egyetömi (allgemein) és szükséges törvényektől függő, az adatott *anyagnak* (materia) sokfélesége mellett is, azon egy.

10. §.

A' Metaphysica abban különböz a' logicától, hogy ez a' pusztá gondolkodás törvényeit vizsgálja az ismereti tárgyakra vitel nélkül, amaz pedig a' tárgyak ismerése törvényeit. Innen a' logica elméletes (theoretisch) *idomi philosophiának* is nevezetethetik, a' metaphysica pedig elméletes *tárgyi philosophiának*, mert a' metaphysica a' tárgyak valóságát (Realität) előre fölteszi, (13 §.) ám-bár ő is csak idommal az ismeret-idommal foglalatoskodik (9 §. 3 jegyzet).

11. §.

A' Metaphysica két módon állithatja föl túlkelő fogalmait (Begriffe) és alapjait (Grundsätze), melyek tesz az eredeti ismeret-idomot t. i. vagy *ön magokban*, vagy *rávitelesen* (Beziehungsweise.) Az első tekintetben neveztetik *tiszta* -, az utósóban *alkalmazott meta*-

*) Kiváltképen összezártatik a' fundamentalis philosophiával, a' mely minden philosophiának, és így a' logicának 's metaphysicának is alapja; a' metaphysica pedig alapja minden ismeretphilosophiának.

**) Forma, idom, (ded, vagy dedmi); imago, kép; idea, észkép, vagy eszme, (észmi), figura, v. schema, alak.

physicának. Az elsőt lehet Ontológiának (lénytudomány-nak) is nevezni, mely szól azon eredeti fogalmak- és alapo-król, melyek valósággal létező ismérttárgyakra *onta* entia sensu reali s. eminenti, lények) viszonyzódnak, de nem külön egyik vagy másakra hanem általánosan. Az alkalmaztatott ismérttanra több tudományok tartozhat-nak p. o. Psychologia, Cosmologia, Theologia, Természet metaphysicája 'stb. 's nálam: *A' magyar nyelv meta-physicája*.

Tiszta *metaphysica* vagy lénytudomány.

ELSŐ SZAKASZ

Az ismétről általában.

12. §.

A' lénytudomány ezen tételből indul ki: *ismérek* (ich erkenne, cognosco). Ismérni mondatik valamely adatott tárgyat, mint valamely határozott tárgyat előter-jesztteni — képleni, — (Fund, Phil. §. 79.) Midőn tehát ismérek, előterjesztményeimet — képleteimet — valamire viszem, mely nem csupa képlet hanem több mint ez, 's nevezem *ismeretem tárgyának* (objectum cognitionis).

13. §.

Ezen tárgyat mint valamely *valót* (ein Reales) ellenébe teszem az én pusztá képletemnek mint valamely *eszméinek*, vagy *ésképinek* (einem Idealen). Tehát minden ismeret nél, szükségesképen előre fölteszem *) az ismért dolog *valóságát*.

14. §.

Innen ezen tétel: *Ismérek*, egy ezzel: *Van oly va-ló, melynek bennünk bizonyos képletek felelnek meg, és a' mely épen ezen képletek által ismértetik általunk*.

*) Ezen előreföltevéis helytállóságát (Gültigkeit) meg mutatni vagy felsőbb elvből lehozni nem lehet. „Es gibt Sätze die

A' valóságnak (vagy általányosan a' létnek) képlete tehát minden képletnek alapul szolgáló *ős-képlet* (Urvorstellung), melyet másannan vet képletek által magyarázni s megfogni nem lehet, hanem minden ismerőtől, maga az ismétel által vele és benne, közvetlen villágossággal köll elfogadtatnia. —

15. §.

Ha a' való mint a' *tárgyi*, (das Objective) a' neki megfelelő képletek mint *tárgynoki*, vagy (csak) *noki* *) (das subjective) által ismételtek: akkor ugy lehet nézni az ismétel, mint két egy mással eredeti viszonyban álló munkálóknak művönczeknek (Factores) t. i. az *ismétel-tárgynak*, és *ismétel-noknak*, (Erkenntnisz-objectes, und Erkenntnisz-subjectes) közös munkálatját, úgy hogy egyik, a' másik nélkül, vagy az ismétel mind a' kettő nélkül, lehetőnek nem gondoltathatik.

keines Beweises bedürfen und keines Beweises fähig sind weil alle was zum Beweise angeführt werden könnte, schwächer ist, als die schon vorhandene Überzeugung, und diese nur verwirrt. Einen solchen Satz sprechen wir aus, wenn wir sagen: *Ich bin* (und: *es sind Dinge ausser mir.*) Diese Überzeugung ist ein unmittelbares Wissen; und alles andere Wissen wird an ihm geprüft, mit ihm gemessen, nach ihm geschätzt.“ Krugnak jegyzéke Woldemárból. Ide tartozónak vélem fölhozni az alap-philosophiából: (Krugsfundamental philosophie §. 57). Es gibt einen absoluten Gränzpunkt des Philosophirens (die transcendentale Synthese des Seyns und Wissens), so dass jede Philosophie, welche über diesen Gränzpunkt hinausgeht, das heisst, welche die Möglichkeit jener Synthese selbst zu erklären, und zu begreifen sucht, sich in grundlose Speculationen, und leere Träumereyen verlieren, in ihren Voraussetzungen willkürlich, und in ihren Behauptungen anmaaszend, mit einem Worte — transcendent — (túlhaladó) werden musz, weil sie das Transcendentale selbst überfliegen. —

*) nok v. önkí (subjectum.) — Kéretik újolag az olvasó mű szovaimba meg nem ütköznie.

16. §.

Midőn az ismélet-idom (Erkenntniszform od, Art und Weise der Erkenntnisz (9. §. 3 jegyzet) az ismélet-noknak eredeti alkatja (Anlage) által, vagy az Ennek *ős-idoma* (Urform) által van meghatározotva; annak a' mi az isméletben csak idomi az ész, v. elme *) öntevékenységből köll előállani; annak pedig, a' mi az isméletben anyagi (material) a' tárgy által köll az elmének adattatni. Tehát az ismélet-tárgy, és- nok eredeti viszonyát, oly viszony-nak köll gondolni, melynél fogva a' mi a' tárgyhoz tartozik, a' noktul az ő saját módja szerint fogatik föl, és ismét a' tárgyra vitetik, következőleg a' nokban bizonyos saját határozatok (képletek) származhatnak, melyek által ez, amattól más határozatok (Bestimmungen) tudomását szerzi meg, úgy hogy ezen határozatokat ismélet-ítékben v. - ítéletekben (Erkenntniszurtheile), mondhatja (prädiciren kann), vagy mint *mondományait* (prædicata, categorien) az ismérettárgyaknak, gondolhatja. Azon mondomány tehát, mely mind ezen mondományoknak alapúl szolgál (t. i. magának a' valóságnak-realitas-nak-képlete) neveztetik *eredeti v. ősmondománynak* (Urcategorie).

17 §.

Innen foly ezen tétel: A' mi az elmétől eredeti munkálkodása szerint valamely dolgon ismértetik, annak ezön dologra, a' mennyiben ez ismérettárgy ráilleni köll

*) Intelligenz (mens, *vous* ész) bezieht sich eigentlich mehr auf das Theoretische (subjective), Gemüth (animus, *δυμος* elme) mehr auf das Practische (objective) im Menschen. Hier (in der Philosophie) werden beide Ausdrücke als gleichgeltend gebraucht, und beides zugleich darunter verstanden (mens animusque). Ezek is: Verstand (intellectus) értelem, Vernunft (ratio) okosság, a' köz-életben szorosán nem vétetnek, de a' philosophiában ezeknek már nem szabad *öss*-vezavartatniok, mint alább fogjuk látni.

és az egyetömileg helyt-állónak (allgemein gültig) mondathatik. De valljon az erre, mint nem ismeret-tárgyra az az mint önmire vagy ményre (Ding an sich) ráillik-e, ez túlhaladó, következőleg meg felelhetetlen kérdés. Mert ez a' való- és eszméinek eredeti összekapcsolását, öszvetételét a' gondolatban el enyésztteti, és azt akarja vizsgálni, mi lehet a' való ezön öszvetételen kívül, holott az, ezön öszvetételen kívül nem is képzeltehető (az az azon kérdés ide megyenki: hogy ismeri az elme a' dolgot, ha nem ismeri?)

Jegyzet. Hogy a' magyarban: túlkelő (transcendent) és túlhaladó (transcendent) jobban kifejezi a' gondolatot, mint a' németben vagy inkább diákban, melyben azok csak önkényesen kapták ezen különböztetést, magyar olvasóimnak nem szükség említnöm.

A' lénytudomány

MÁSODIK SZAKASZA.

Az ismerettehetség különféle köreiről.

18. §.

Az ismerettehetséget a' mi tevékenységünk különféle fokainál (potentia) fogva, háromféle körben vizsgálhatjuk: az alsóban, a' hol az, mint *érzék* (Sinn) vagy (elméleti-theoretisch-) érzékiség; a' felsőben, a' hol az mint *értelem* (Verstand); és a' legfelsőben, a' hol az mint (elméleti) *okosság* (Vernunft) munkálkodik. Midőn tehát az ismerettörvények nyomozása csak az által lehet, ha az ismerettehetség, az ő tevékenységének minden körei szerint taglaltatik föl (analysirt wird): innen ezen szakasz három részre oszlik, melyek: *érzékiség taglalása*, *értelem taglalása*, és *okosságtaglalása*.

A' második szakasznak

ELSŐ RÉSZE.

Érzékiség taglalása.

19. §.

Az *érzékiség* oly elmetehetség, mely *illettetés* (Afficirt werden), vagy *benyomás* (Eindruck) által és így közvetetlenül szerez képleteket, melyek tárgyilag (objective) *szemléleteknek* (intuitus) vagy *észrevételeknek* (perceptiones) neveztetnek, nokilag (subjective) pedig *érzéseknek* (sensationes). És mivel ezen képletek, vagy külső-, vagy belsőleg észrevétetendő dologra vivődhetnek (sich beziehen können), innen az érzékiség is vagy *külső* vagy *belső*. A' főlebbiekből már megtudjuk a' képleteknek, és így az érzékieknek is idomát azoknak anyagátul különböztetni.

20. §.

A' külső érzékek által mindent úgy terjesztünk elő, v. képelünk mint *térben* levőt (sokfélét egymás mellett), a' belsők által mint *időben* levőt (sokfélét egymás után). A' mennyiben pedig a' külső érzékek tárgyait tartósoknak (fortdauernd), s állapotjokra nézve egymásután változóknak is szemléljük, annyiban azokat úgy is terjesztjük elő, v. képeljük *mint térben és időben* együtt levőket.

Jegyzet. Es így térben csak külsőt, időben pedig mind külsőt mind belsőt képelünk. Mert a' külsőnek részei *egymásután*, következőleg időrészekben fogtathatnak föl az elmétől; és továbbá minden tőlünk szemlélt változás a' *külvilágban*, bennünk is bizonyos változást okoz, és minthogy ezen belső változás a' belső érzék idoma alá tartozik, a' külsőnek is (főképen ezen változhatóságra nézve) ez alá köll tartozni (Krug's Ontologie §. 20. Anmerkung 2).

21. §.

A' tér és idő sem 1) kívülöttünk valósággal létező önálló dolgok vagy ilyes dolgok tulajdonságai; sem 2) csupa viszonyi fogalmak (*blosse Verhältniszbegriffe*) vagy pusztá költemények; hanem oly képletek, melyek az elmében valamely *eredetire* vivődnek még az érzéki képlésre nézve is.

Jegyzetek. 1) Az első — nem. Mivel ha valósággal létező önálló dolgok vólnának, lételőknek valamely jelét köllene cselekvés vagy szenvedés által adniok, de ilyes tevékenységeket azoknak senki sem mutathatja föl, hanem csak a' dolgokét, melyek térben és időben vannak. De továbbá ilyes dolgok tulajdonságai sem lehetnek, mert ha azokat a' gondolatban el enyészttetjük, azoknak mint tulajdonságoknak is el köllene enyészni. Úgy de a' dolgokat tulajdonságaikkal együtt elgondolhatjuk a' tér- és időből, a' nélkül hogy tér- és időrüli képleteink el enyészhetnének; sőt ha semmit észre nem veszünk is, tért és időt előre föltenni kinszerítettünk.

2) Nem — a' második. Mert ha minden dolgokat viszonyaikkal együtt el gondolunk is, a' tér- és időrüli képleteink fönmaradnak. Költemények sem lehetnek, mert különben oly egyetömi és szükségességgel nem uralkodnának az elmén, hogy ezön képleteket semki tudalmából ki nem törülheti.

22. §.

Midön t. i. az elmében az érzéki képlésre (*Vorstellen* nem: *Vorstellung*) nézve eredetileg csak ennek módja — idoma van meghatározttatva: tehát ezön képletekben magának ezön *idomnak is köll képelltetni*, úgy hogy semmit sem lehet külsőleg v. belsőleg szemlélni a' nélkül hogy azt tér- és időben ne szemléljük, mely is *eredeti törvénye az érzékiségnek*.

23. §.

Ha tehát a' tér- és időrüli képletek az elmének eredeti szemlélet-idomát fejezik ki: úgy azok 1) *tiszta* v. *előlegi* (a priori) képletek, mivel minden utólagi (a posteriori) képletek tér és időbeni dolgokra vivődnek, tehát a' tért és időt előre fölteszik; 2) *érzéki* képletek, v. *szenléletek*, mivel a' tér és idő azokban közvetetlenül képeltnék; nem úgy mint a' fogalmak (Begriffe) vagy közvetőleges képletek, melyek már más képletekből állanak elő, és épen ezért már nem az érzékekre hanem az értelemre tartoznak; 3) *egyetömi és szükséges képletek*, mivel minden eredeti, — egyetömi és szükséges; a' honnan nem is képzelhetünk magunknak semmi érzéki dolgot, hogy azt térbe és időbe ne helyhetnők.

24. §.

Midőn tehát az érzékieg képlett való, mind a' térnek (mint való a' térben), mind az időnek idoma alatt (mint való az időben) előtünhet — és midőn a' való a' térben mint való az időben is előtün: az ósmondomány legelsőben is három külön nemű *érzéki mondományra* oszlik föl, melyek 1) *tériség* (Räumlichkeit) v. egymás mellettlétel 2) *időiség* (Zeitlichkeit) v. egymásutánlétel 3) *tér időiség* (Zeitliche Räumlichkeit) vagy egymás mellett és után létel, és a' melyek egymásra úgy viszonyzódnak mint tétel (These), ellentétel (Antithese) és öszvetétel (Synthese).

25. §.

A' térnek van három méretje (dimensio): *hosszaság*, *szélesség*, és *mélység vagy magosság*. együtt vétetve *vastagság* v. *tömöttség*. Az időnek pedig egy méretje van: *hosszaság*; 's e' szerint az idő úgy is képeltetik, mint egy *végetlen vonal*, (linie), mely a' belső és külső érzékek rokonságánál fogvást egy a' végetlen térben (im unendlichen Raume) a' végetlenbe (ins unendliche) előhaladó, és az által, vonalt író pont által

képzeltethetik. Midőn t. i. azt képeljük magunknak, hogy a' pont az idővonal egy részét már leírta, még egy más részt leírandó; ekkor támadnak bennünk képletek, a' múlt és jövőről, mint az idővonal két részeiről, melyeknek egyike szüntelen növekszik, a' másika fogy, de a' melyek, ellenes irányoknál fogvást végetlenek. E' szerint a' jelen semmi részét nem tenné az idővonalnak, hanem csak úgy gondoltatnék, mint maga a' vonalt irópont, mint a' múlt és jövő határa; de a' *jelen* szó közönségileg nem ily szoros metaphysikai értelemben vétetik, hanem értetnek alatta kisebb nagyobb részei a' múlt- és jövőnek, melyek egymáshoz közel fekszenek, 's együtt vétetve az idővonalnak egy harmadik részét teszik.

26. §.

Tér és idő töltöttek a' mennyiben szemlélet tárgyai találtatnak bennök, különben üresek,

27. §.

A' mi térben van *valahol* van, a' mi időben van, *valamikor* van. Innen a' tér bizonyos része, melyet valamely tárgy befog, *hely*; és az idő *tartósság* v. *kor*.

28. §.

Terjedés azon tér- és időrészek, melyeket valamely dolog befog. A' téri *terjedés* *kiterjedés* vagy *szétterjedés* *), az idő *előterjedés* (Vordehnung, protensio).

29. §.

Ha valamely dolog, helyét (a' térnek részét 27. §.) változtatja; *mozog*. 'S minthogy ezen mozgás csak egymás után (időben) történhet, a' *mozgás* mondománya *térre és időre együtt* vivődik. Minden mozgás tehát úgy is tekintethetik mint *előterjedés*.

*) Ausdehnung im weiteren Sinne: terjedés; im engern Sinne: ki- v. szétterjedés, és így a' magyarban nem szükség mondanunk: széles v. szoros értelményben.

Jegyzet. Ezen helyváltoztatást még akkor is lehet mozgásnak nevezni, midőn az egész mozgó dolog, helyét nem változtatja, p. o. egy golyó, tengelye körül forog, mert annak részei még is változtatják helyöket,

30. §.

A' dolgok a' térben és időben vagy egy mástól *eltérnek*, vagy egymáshoz *határozódnak*, egymást érik. A' *távolság* nagyobb, a' *közelség* kisebb eltérés, mind a' kettő *köz*, *térköz*, *időköz*,

31. §.

A' dolgok viszonya helyökre nézve neveztetik *helyezetnek* (situs), az időben pedig vagy *egyöttlét* (egy időben) vagy *követközés* (külön időkbén). A' követközésben egyik *előző* (prius), a' másik *utózó* (posterius).

Jegyzet. Mind ezen érzéki mondományokat, melyek a' három fő érzéki mondományokból húzattak le, lehet érzéki *utómondományoknak* (postpraedicamenta) nevezni. A' régi vagy az Aristoteles mondományaiból (melyeket az újabb időben Kant állított jobb rendszerben elő) ide tartoznak: *hol*, *mikor*, *helyezet*, *elő*, *utó*, *egyött*, *mozgás*.

Jegyzet. Kant abban hibázott, hogy ő mondományok táblájából az érzéki mondományokat ki hagyá, és csak az értelmieket vevé föl.

A' m á s o d i k s z a k a s z n a k

MÁSODIK RÉSZE.

Értelem taglalása,

32. §.

A' gondolást mint pusztá gondolást magában *) a' logica vizsgálja, a' metaphysica pedig már mint más tárgy-

*) Gondolkodás (D. benmaradó), blosszes Denken.

rüli gondolást. *) A' metaphysica tehát a' *gondolkozáste-
hetséget*, vagy az *értelem* úgy fontolja mint az ismétel-
tethetség olyan fokát, mely a' szemlélet- és érzéstehetség-
gein (az érzékiségen) mint közvetetlen képleteken fe-
lülemelkedik, és a' fogalmakat, mint közvetőleges kép-
leteket, melyek a' közvetetlenekből származnak.

33. §.

Mivel pedig a' metaphysica csak az eredeti ismétel-
tethetőséget (módot) vizsgálja, az értelem taglalásnál is
csak azon módot vizsgálja, miként gondolatnak való tár-
gyak, — vizsgálja az elmének tevékenység módját, mely-
lyel a' tárgyak, fogalmak által képeltetnek az elme ere-
deti törvényei szerint. Az öszvetező gondolásnak (gon-
dolkozásnak) ezen idoma, vagy idomai nevezethetnek
értelem és fogalmak idomainak is. Az értelemnek ada-
tott *anyag* pedig magok az érzéki képletek.

34. §.

Az érzékiség által t. i. adatnak az elmének sokféle
dolgok térben (egymás mellett) és időben (egymás után).
Tehát az értelem tisztje

1) ezön sokféléit *átalfutni* (discurrere), 's abban
az érzékieleg képlett tárgyak bizonyos jegyeit (Merk-
mahle, notae) *elvonni* (abstrahere), és *különválasztani*
(discernere). —

2) ezön különféle mint együvé tartozó jegyeket *visz-
szaidézni* (reflectere), és azokat egyfelsőbb képletnek
egységére *öszvekötni* (conjungere), és így azokból fo-
galmat képzeni. —

3) ezön fogalmakat az érzékieleg képlett tárgyakra
vinni, 's ez által azokat *meghatározni*, vagy hatá-
rokba szorítani (determinare) és úgy egymástul mint na-
tározott tárgyakat *megkülönböztetni* (dignoscere). Ezön

*) Gondolkozást (Z. kiható) Denken realer Gegenstände v.
synthetisches Denken.

háromféle tevékenységben áll az öszszvetevő gondolás, vagy az *ismerés*.

Jegyzet. Ezön taglalatok csak metaphysicaiak, mert a tapasztalási tudalomnál ezen munkálkodások a szemlélettel együtt egy téteményt (actus) tesznek. Mig az érzék szemlél, az értelem is az adott sokfélét átfutja, jegyeket von-el, azokat különválasztja, visszazaidézi, öszveköti, meghatározza és különbözteti, egyszóval a tárgyat ismeri. Ismerés tehát nem egyéb, mint az adatott tárgyakból fogalmak képzése, és a fogalmaknak viszonya adatott tárgyakra, mely által a tárgyak mint határozottak másoktól megkülönböztetnek. Innen azon egység, mely ekképen a tárgyról érzéki képletek sokféleségébe hozatik, neveztetethetik *öszvetevő, v. tárgyi értelmi egységnek*; megkülönböztetvén a taglaló v. noki értelmi egységtől, mely a már meglevő fogalmak taglalása által áll elő, és így következte az előre történt öszvetételnek.

35. §.

Midőn valamely tárgy fogalom által gondoltatik, következőleg ha a gondolatban a tárgynak és fogalmának viszonya egymásra, határoztatik meg, akkor a gondolkozás *öszvetevő ítélés**) ; például: ez a vonal (p. o. az asztalon) körvonal, tárgy a vonal, s fogalma körvonal. Ha pedig már valamely meglevő fogalomra ennek jegyei közül egy vitetik, és mind a kettőnek viszonya egymásra a gondolatban meghatároztatik, ekkor a gondolkozás *taglaló ítélés* **); például: a körvonal kerék, fogalma a tárgynak (a vonalnak), körvonal, ennek egy jegye a többi közül, kerék. Amannak alapul szolgál a tárgyi, ennek a noki értelmi egység.

Jegyzet. Ez az igaz és eredeti különböztetése az öszvetevő és taglaló ítéleteknek. Ha mi p. o. egy tárgyat most észreveszünk s gondoljuk: ezön tárgy állat (animal), akkor mi öszvetevőleg ítélünk; ha pedig továbbá gondol-

*) Judicium syntheticum.

**) Judicium analyticum.

juk: az állat létszeres lény (organisches Wesen), akkor taglalólag ítélünk. Ezen utósó t. i. előre fölteszi, hogy mi már az előtt a' szemlélet alá jött állatokon a' létszeresség jegyét leltük, és az állat fogalmába fölveltük; a' honnan mi azt az után-ismét könnyen kileljük, kitaglaljuk. Az öszvetevő ítéletek tehát eredetileg mindig határozott ismerettárgyakra vivődnek ('s ezek épen az által határoztatnak meg, és ismértetnek, és így az ismeret bővül), midőn a' taglaló ítéletek a' tárgyaknak már meglevő fogalmaira vivődnek ('s a' fogalmak ez által csak villágoznak). Amazokban úgy gondoltatik a' tárgy mint maga az ítéletnek tárgyazata (subjectum iudicii), és a' mondomány a' tárgynak fogalma; ezekben a' tárgynak fogalma tárgyazata az ítéletnek, és a' mondomány a' fogalomra tartozó egyes jegy. De lehetnek ítéletek, melyek különböző viszonyban majd öszvetevők, majd taglalók; p. o. Kant fölhozza mint taglaló ítéletet: minden test kiterjedett, és mint öszvetevőt: minden test nehéz. Ezön ítéletekben ha különböző nokok vétetnek föl, a' taglaló is lehet öszvetevő, és viszont. A' ki t. i. a' test fogalmában még nem ismeri a' kiterjedés fogalmát; annál az első is öszvetevő, a' ki pedig a' test fogalmában már a' nehézség fogalmát is tudja, az ilyenre nézve a' második is taglaló ítélet.

36. §.

Midőn minden gondolkozás, ítélés: tehát az értelemnek munkálkodási módja a' gondolkozásnál teljesen ugyanazon, mint az ítélésnél; és így a' *fogalmak eredeti idomai, az ítéleteknek eredeti idomaival*, melyekről a' logica tanít; a' legszorosabb öszvefüggésben állanak.

37. §.

Ha az eredeti gondolat idomokat *elvonatva* (in abstracto) ÷ elválasztatva az anyagtól, képzeljük, akkor csak általános tárgyakat gondolunk, az az a' dolgokrul egyetömi képleteket melyek ismeret végett adathatnak, és így fogalmakat, mely által nem magok az ismért tárgyak, hanem csak azoknak bizonyos jegyei (praedi-

cata, categoriae, mondományok) képeltetnek. És mivel az isméret-tárgyak csak úgy gondoltathatnak, mint az elme eredeti szerkezete (Einrichtung) hozza magával, azon gondolat-idomok pedig az Én-nek ezön ős-idomában (Urform, Krug's Fundamentalphilosophie §. 74) magok is benne foglaltatnak: következők

1) hogy minden jegyek, mellyek valamely általános tárgyul, a' mennyiben az gondoltatik, mondathatnak, előleg vannak meghatározatva.

2) hogy ama' fogalmak épen ezön előleg meghatározott jegyek;

3) hogy ezek tiszta, egyetömi, és szükséges képletek. S ezért nevezethetnek az értelem *ős vagy törzsökös fogalmainak* vagy különösen *értelmi mondományoknak*.

38. §.

A' logicában az ítéletek két módon gondoltathatnak v. tekintethetnek 1., *ön-magokban*, 2., *viszonyban*. Ön-magokban ismét két módon: 1., *menyiségökre v. nagyságokra*. 2., *milységökre vagy minőségökre* nézve. Viszonyban imét kétféleképpen: 1., *egymásra* 2., *a' gondoló nokra viszonyozva*.

A' metaphysicában tehát hogy az értelmi mondományokat ki eszközölhessük (36. 37. §.) a' fogalmak által meghatározatandó és ítéltetendő ismérettárgyak ezön szempontokból nézethetnek, úgy mint

önmagokban	{	1., mennyiségökre nézve
		2., milységökre nézve
viszonyban	{	3., tárgyviszonyban
		4., nokviszonyban *)

*) minthogy a' nokviszony azt határozza meg, mi módon léteznek a' tárgyak a' nok elméjében, nevezetik *lételmódnak* (modalitas) is. A' tárgyviszony pedig szokott nevezetni csak *viszonnak* (relatio). De az olvasó könnyen át fogja látni, hogy az én nevezeteim johban kifejezik, a' mit köll kifejezniök.

39. §.

A' mennyiség v. nagyság v. sokság v. sokféleség ha föltaglaltatik, lesz 1., (These) *'egy*; 2., (Antithese) *több v. töm*; 3., ha az egy és töm öszvetéttetik (Synthese) *egyetöm*.

A' logicában tehát lesznek az ítéletek mennyiségökre nézve 1., egyesek, v. egymisek, 2., többesek v. részlegesek, 3., egyetömösek v. közönségesek.

A' metaphysicára v. a' mondományokra alkalmaztatva: az egymis ítélet ha úgy gondolatik mint tárgyilag helytálló (objectiv gültig), vagy az isméretnek való tárgyra vitetik: az ítéletnek tárgyazata (subjectum iudicii) lesz maga az ismérleti tárgy, melyre *egység* illik, vagy a' mely *egymi* (einzernes ding, individuum) p. o. ez, az, Péter, Pál stb. Így a' többes ítélet tárgyazatából lesz olyan valótárgy, melynek jegye *többség* p. o. sok enber. Végre az egyetömöséből olyan tárgy, mely sokbúl áll még is együtt egy, egész, v. minden, és így a' melynek jegye, v. mondománya *egyetömösség*, *mindenség*.

40. §.

Épen így állnak elő az ítélet-idomokbul (Urtheilsformen) a' többi mondományok is, és pedig mindenött tétel, ellentétel, és öszvetétel által. A' tárgyak tehát a' milységben úgy gondoltathatnak, mint 1., állítósook, v. igenlegesek, v. *tevősook* 2., tagadósook v. nemlegesek, v. *hijánosok*. 3., tagadva állítósook, v. nemleg-igenlegesek v. hijánosan tevősook, *határozók*. p. o. halhatlanság. A' tárgyviszonyra nézve, a' viszony vagy 1., *belső*, mely szerint két dolog oly viszonyban gondoltatik egymásra, hogy az egyik önálló, állóvány, vagy *vány*, (substantia), a' másik pedig amabban benne vagyon (inhaeret) amához járul, 's neveztetik *járuléknak*, *melléknek* (accidens); vagy 2., *külső*, mely szerint egyik dolog *előző* vagy *ok* v. *munkáló*, a' másik *következő*, *okozat*, *munkalat*; vagy 3., *belső és külső együtt*, *együtt-ítélet*, *kölcsönös munkalat*. — A' nokviszonyban, vagy

ha az ismerettárgyak a' gondolkozó nokra vitetnek, lesznek 1., vagy *lehetők*, v. *lehetlenek* 2., vagy *létezők* vagy *nem-létezők*, 3., a' mennyiben az én a' létezőt úgy gondolja mint olyan valamit, - mely csak úgy és nem másképen lehető, vagy *szükséges*, vagy *történetes* létűek.

41. §.

Öszvesítve tehát a' mondományok egy rendszerben következőleg állittathatnak elő:

I.

Ösmondomány: valóság vagy való.

II.

Érzéki mondomány: 1., tériség (való térben)
2., időiség (való időben)
3., tér-időiség (való térben és időben.)

III.

Értelmi mondományok:

- | | | |
|------------------|---|-------------------------------------|
| 1., mennyiség | { | a., egység (egy való) |
| | | b., többség (több való) |
| | | c., egyetűmség sth. |
| 2., milység | { | a., igenlegesség |
| | | b., nemlegesség |
| | | c., határozóság. |
| 3., tárgyviszony | { | a., ványosság (vány és mellék) |
| | | b., okság (ok és okozat) |
| | | c., egyöttlétel, egyöttmunkálás. |
| 4., nokviszony | { | a., lehetőség, és lehetlenség. |
| | | b., létezés, és nemlétezés. |
| | | c., szükségesség, és történetesség. |

Jegyzetek 1) Ezeket: valóság (realitát), igenlegesség (position), létezés (wirklichkeit) össze nem köll zavarni, mert valóság és igenlegesség (igenleges milység) lehetnek lehetőek, létezők vagy szükségesekek, a' létezés által pedig nem a' való maga értetik, hanem csak azon viszony az ismértehetségre vagy az ismérő énrre, mely azokat t. i. a' valót és igenleges milységet létezőknek gondolja. — Hanem a' létezés mondományának az okság vagy munkálás és munkálat mondományával vagy on rokonsága, mert a' lételt csak munkálása által lehet ismérni. Így következtetünk a' ványok (mint okok) lételeére azoknak munkálkodásaiból, ha magokat nem szemléljük is.

2) Az értelmi mondományok magokban az az az érzéki mondományokkal összeveköttetésen kívül *tiszta*, ezekkel összeveköttetésben, érzékitett (versinnlichte) vagy *alakított* (schematisirte *) mondományoknak neveztetnek. Csak mint ilyeneket lehet a' tapasztalás tárgyaira alkalmazni, mivel ezek, csak az érzék- és értelemtól, kölcsönös munkálkodásban ismértethetnek valósággal. Így mennyiség az időiség (egymás után levőség) idomában gondoltatva adja a' *szám*nak fogalmát; a' mely annyi mint többség egységben, ily módon lehet az egy is szám ha t. i. több részekből (tört számokból) áll. Milység az időiség idomában adja a' lépcsőnek (v. lépsőnek vagy csak *só*-nek) fogalmát. A' só (lépső) úgy gondoltatik mint a' mely előáll az igenlegesnek egymás után (az időben) növekedése- vagy fogyásából, és így az igenlegesség nemlegességgel van meghatározatva, s lehet őket a' mennyiségre is vinni, v. számokkal meghatározni, és ekképen a' mennyiség és a' milység alakját összevekötni. Ha a' tárgyviszony az időiség idomával (egymás után levőséggel) összeveköttetve gondoltatik, a' vány úgy képeltetik mint az időben állandó, változatlan, a' mel-

*) *ἰδέα*, figura; habitus, species, alak.

lék pedig mint változó, az ok mint a' munkálkodásban előző, az okozat mint következő. Ha végre a' nokviszony az időiség idomában gondoltatik, a' létel úgy képeltethetik, mint *valamely határozatlan időben* —, mint *bizonyos határozott időben* —, és mint *minden időben létel* a' szerint, a' mint *lehetőség, létezés* v. *sükségség* képeltetnek érzékiségünk szerint.

42. §.

A' tiszta és érzékitett mondományokbul sok más mondományok is származtathatnak, melyek *mondhat-mányoknak* (praedicabilia) neveztetnek *).

43. §.

A' mennyiség v. nagyság általában vagy öszvetétele a' sokfélének \div *egész*, vagy a' sokféleség egyenkint \div *rész*. A' nagyságok egymásra vitelben *egyenlők* vagy *nem-egyenlők* a' mint tudnillik egyre vagy különfé-
lére vitetnek. Egyenlőség tehát egyféleség, nem-
egyenlőség különféleség. Maga a' ráviteles nagyság is le-
het kicsinység vagy nagyobbtság, valamint a' sokság

*) Ezekről Kant azt mondja: wenn man die ursprüngliche und primitive Begriffe hat, so lassen sich die abgeleiteten, und subalternen leicht hinzufügen, und der Stammbaum des reinen Verstandes völlig ausmalen. Man kann diese Absicht ziemlich erreichen, wenn man die ontologischen Lehrbücher zur Hand nimt, und z. B. der Categorien der Causalität die Praedicabilia der Kraft, der Handlung, des Leidens; der der Gemeinschaft, die der Gegenwart, des Widerstandes; den Praedicamenten der Modalität, die des Entstehens, vergehens, der Veränderung u. s. w. unterordnet. Die Categorien (der Vernunft) mit den modis (Categorien) der reinen Sinnlichkeit oder auch unter einander verbunden geben eine grosse Menge abgeleiteter Begriffe — — so dass ein vollständiges Wörterbuch mit allen dazu erforderlichen Erläuterungen nicht allein möglich, sondern auch leicht sey zu Stande zu bringen. Critik der reinen Vernunft. Erst kötet 130, 131. lap (Grätz. 1795.)

több —, vagy kevesebbség. A' nagyság lehet *külterjedett* (extensiv) térben, és *belterjedett* (intensiv) időben.

44. §.

Nagyságok, milységre vitetve *egyneműek* (homogeneae gleichartig) és *különneműek* (heterogeneae), minél különbözőbb a' milység, annál különmeműebbek a' dolgok, és így az egy — és különmeműségnek lépsőji vagynak. Egynemű nagyságok *hasonlók*. (similia, ähnlich), különmeműek *nem-hasonlók*. Innen az egésznek részei *hasonneműek* (gleichartig, similes) ha egymástul és az egésztől csak mennyiségökre —, és nem *hasonneműek*, ha milységökre nézve különböznek. Amazok egészítő részek (Aggregattheile, integrantes,) ezek állató — vagy elemi részek (Bestand- oder Elementartheile, constitutivae). Hasonlat és nem-hasonlat tehát a' dolgok milységére vitetnek. Oly nagyságok, melyek egyenlőknek és hasonlónak nézetnek, megegyeznek (congruiren). Egyezés tehát a' nagyságoknak nézeti (anschauliche) egyenlete és hasonlata; az ellenkező, nem — egyezésnek neveztetik,

45. §.

Nagyságok öszve hasonlítása *mérésnek* neveztetik. Mérti mondatik egy bizonyos nagyság (mérték) által más egynemű nagyságot meghatározni, vagy megvizsgálni, hogy egyik a' másikban hányszor foglaltatik; a' mérés tehát eredetileg számlálás. Az időt is meglehet mérti, ha annak egy része, mint egység, mértékül vétetik.

46. §.

Mennyiség milységgel öszve köttetve, vagy valamely külterjedett nagyság mint belterjedett gondoltatva, adja a' *való külterjedettnek* (reales Ausgedehnte, extensum reale,) az az olyan dolognak fogalmát, mely tért és időt betölt (test, v. töst.)

47. §.

A' vány úgy gondoltatik mint bizonyos határozatoknak, jegyeknek, járulékoknak *alapja*, (állandó alapja

(substratum, Unterlage); ezen jegyek magok is lehetnek *állandók*, melyek együtt teszik a' vány léteget vagy lényét (essentia, Wesen), 's innen a' vány, lénynek is neveztetik. A' *nem - allandó* jegyek a' *tulajdonképeni járulékok*, vagy mellékek. A' ványt gondolhatjuk úgy is mint *egyszerűt* vagy *többszerűt*.

48. §.

Az oknak viszonya az okozatra neveztetik *ok - ságnak* (Ursachlichkeit,) az okozatnak az okra *függőség*. Valamely okozmány vagy munkálmány (ein Gewürktes) tehát *függő*, melynek ellenébe tétetik a' *független*, vagy *önálló*, *ön* — *ki* (*nok*,) jóllehet néha valamely önálló dolog annyit is jelent mint állandó dolog vagy vány (77. §.)

49. §.

Olyan ok, mely a' munkálásra szükségesképen el van határoztatva, *föltételesnek*, *függőnek* neveztetik, a' mely pedig ezen szükségtől szabad, független oknak *ön-oknak* (*nok - nak* *) neveztetik.

50. §.

Ha a' munkáló, gondolkodó lény, és ha előre meg gondolt munkalat által határoztatik a' munkálásra, neveztetik a' képlett munkalat tárgyilag *czélnak* v. *iránynak* (Zwek, finis), *nokilag szándéknak* (Absicht, consilium). A' mennyiben ezen irány az oknak határozó alapja a' munkálásra, mely ok által azon irány való-sittatik, ennyiben ezen irány maga is ok, *irány-ok*. Irányosan munkálni neveztetik *tulajdon és szoros érte-*

*) Ezekből láthatni, hogy mind a' vány (önki), mind az ok (ön-ok) egyszerismind *nok*-nak *nokiságnak* (subjectivitas) is neveztetik, (melyet a' *gondolkozó-noktul* v. *elmétül* a' modalitas categoriájában jól meg köll különböztetni.) A' járulék pedig és okozat, tárgynak, tárgyiságnak (objectivitas).

ményben munkálni, mert szélesb értelményben egy ezzel, tenni v. mivelni. Az irány - ok lehet vagy alkalom - ok, v. indító.ok. A' mi által az ok az irányt akarja elérni neveztetik *eszköznek*.

51. §.

Az a' mi által valamely dolog bizonyos munkálat pkává lesz, neveztetik ezen dolog munkásságának (*efficacia*), és ennek egyetömi belső elve (a' munkálás *tehetsége*) azon dolog *erejének*. Az erő tartozik a' dolognak állandó jegyeire vagy határozatira (47. §.)

52. §.

Ha a' ványok az ő erejik által bizonyos járulékoknak okai más ványokban, azok ezekbe *befolynak*. Ezön befolyás tehát a' ványok viszonya, mely által ők egymásra munkálnak vagy egy oldalúl, vagy kölcsönösen. Ezön kölcsönös munkálást akkor úgy lehet tekinteni mint *viszontmunkálást*, mely által mind két oldalról helye van a' cselekvés —, és *szenvedésnek*. Ha ezön kölcsönös munkálás ellenmunkálás mind két oldalról, akkor neveztetik *összeülkőzésnek* (*antagonismus seu conflictus substantiarum.*)

53. §.

A' lét v. létel (*to esse*) maga a' valóság, a' létezés (*to existere*) magát munkásság által (*Z*) kimutató létel. A' mi létezni kezd, származik; a' mi létezni megszűn, elenyész vagy elmúl; mind a' kettő, történik. A' munkálás, mely által valami származik neveztetik *előállításnak* (*productio*), a' mi által elenyész, *elrontás* — v. *szétbontásnak*. Amaz munkálja valamely dolognak kezdetét, ez végét. Általányos előállítás maga a' vány előállítása vagy *teremtés* (*semmiből*), általányos elrontás, *semmisítés*. Viszonyzatos előállítás v. a' már létező vány határozatának v. jegyének előállítása, *képzés* v. *aláhi-*

tás (formatio); viszonyos elrontás, mely által a' ványtól elválasztatik a' mi ahoz járult, *fölöldozás*, Teremtés, és semmisítés egymásnak általányosan ellenébe tétetnek. Fölöldozás és alakítás egymással szükségesképen össze-köttetnek, mert midőn az első által valamely járulék elenyész, annak helyére más lép, és midőn a' második által valamely új határozat járúl, e' helyött más enyész-el. Valamely dolog létező határozatának egyöttléte teszi annak *állapotját*. Ha valamely dologban határozatok származnak és enyésznek, az más állapotba jön, az az változik. Minden változás időben történik. Változás a' térre nézve, *mozgás*. Mozgás tehát időre és térre együtt viszonyzódik.

Jegyzet. Itt követköznének az enberi isméret elvei (principia cognitionis humanae) és a' lénytudomány második szakaszának harmadik része: okosság taglalása; de ezek az én czélomra szorosán nem tartozván, (minthogy a' nyelv fejttögetésben csak fogalmak — és gondolatokrul, vagy inkább ezeknek jeleiről — a' szovakról lehet csak beszéd), a' tiszta metaphysicában itt meg állapodom, és fölvetett tárgyamhoz közelebb sietek. Hogy olvasóim tudhassák melyik beszédrész, 's melyik szó-változtatás melyik mondományra tartozik, szükségesnek gondoltam, hogy egy rövid közönséges nyelvtan — grammatica generalis — melyet *transcendentalis nyelvtudományak* is lehetne nevezni, előrebocsáttassék. *)

*) A' közönséges nyelvtant a' mondományok szerint örömet közlöttem volna valamely szerző után: de Sacy és Vater az Aristoteles categoriái szerint írák, a' melyek pedig, tudjuk, hogy hibások. Mások pedig véleményemmel sokat nem azon mondományra vittek, a' melyre talán kellett volna vinniök így p. o. a' genitivust viszik az okozatra, holott ez, akár, mint birtokos genitivust, akár, mint — nak végtagút vizsgáljuk figyelmosen, a' substantia és accidens categoriájára tartozik. Mert a' birtok úgy tekintethetik mint járulék, mint jegy, és a' birtokos mint substantia, melyhez valami járúl. Így továbbá a' cselékvő és szen-

Közönséges nyelvtan.

54. §.

Az emberek a' társaságos életre akár ösztönöztetvén, akár kinszerítettvén, szükséges volt gondolataikat, képleteiket valamely *jelek* által közleni egymással. Ezen jelek között legalkalmasabb, legszebb és legcsodálatosabb a' hang, mely az embereknek mind az ész által, mind a' hanglétszerek (organa soni) tökéletessége által sokképen módosíttatván, előállítja a' *beszédet* v. *nyelvet*. A' beszéd v. a' szavak, melyekből áll a' beszéd igen elősegélik ugyan gondolatainkat, mivel mások gondolatai közölni velünk, és így a' mieink bővülnek általok: de, hogy a' gondolatnak meg kellett és köll előzni a' beszédet, és így a' beszéd - alkotást, kétségbe hozhatatlan; mert a' beszéd csak eszköz gondolatunknak közlésére, és így már a' beszéd előtt létezniök kellett, a' beszéd csak társaságos élet szüksége, pedig talán gondolkoztunk, minekelőtte társaságba léptünk volna? A' gyermekekről példát vennünk nem lehet, mivel ők már társaságban születvén, a' hangokat, a' beszédet szüntelen hallják 's ösztönből utánozzák, ha nem értik is a' megfelelő gondolatokat; de az első emberekről, akár egyszerre akár növekedés által állottak legyenek elő, másképen volt a' dolog. Mert gondolkozni mindjárt tudtak, inihelyt az észnek valamely kis szikrájával bírtak (hiszen a' barmok is gondolkoznak); 's minekutánna magok valamiről már gondolkoztak, csak akkor közölheték valamely jelek által másokkal gondolataikat. Mi pedig mindnyájan már szavak és nyelvek bőségében születünk, 's nem tapasztaljuk-e, hogy a' kik mindennek oly

védő igéket a' milységre (positio, negatio) viszik, holott az igék magokban viszonyt jelentenek, és csak öszve tételekben v. mondathatmányokban (praedicabilia) jelenthetnek milységet v. mennyiséget is.

bőségében születtek, és élnek, hogy egész életükben sem szükség gondolkozniuk, fejüket sok gondolkozással nem is nagyon törik!

55. §.

A' beszédnek mint módosított hangnak elemei az *egyes hangok*. Ezön egyes hangok 1., *puszta v. egyszereű hangok* (hangzók), melyeknek létszere csak a' torok, 's az állatok sőt az élet nélküli dolgok is adhatnak hangokat, azért ezek legelső elemei a' beszédnek, — gondolatok közlésére legelsőben alkalmaztattak, 's így oly nyelvben, mely eredetinek kíván nézettetni, jelentéssel köll bírniok; e' szerint nagy kérdés, ha azon nyelv, mely velök keveset gondolt és gondol, lehet-e eredeti, első nyelv? Mindazáltal módosíttathatnak vagy magokban *vastagítás* és *véknyítés* által vagy a' száj segítségével, a' száznak *összehuzása v. gömbölyítése*, és *kinyitása v. kiterjesztése* által. 2., *többszerűk* (mássalhangzók), melyeknek előállításában részt vesznek a' torokkal együtt mind azon részek, melyek a' torokkal és szájjal összevonttatásban állanak, u. m. *fogak, iny, ajkak*, és a' nyelv.

56. §.

Mind a' hangzóknak, mint a' beszéd első és fő elemeinek, mind a' mássalhangzóknak (de a' melyek csak hang segítségével mondathatnak ki) *önmagok*-ban is jelentéssel köll az eredeti nyelvben bírni, és így *egyes szókat* tenni. De a' számtalan viszonyok és összetételek kijelentésére több betűk vagy szók szükségesek, innen származnak az *összetett szók*. Az összetétel történi legtermészetesben *ragasztás* (betűk v. szók ragasztása) által. A' mely szóhoz más ragasztatik (elől v. utól) neveztetik *gyökérnek v. törzsöknek*, az a' mi ragasztatik, *ragasztéknak v. ragnak* (előrag, utórag.) Ezen ragok vagy a' szóknak érteményét *módosítják*,

vagy egészen *új szót* alkotnak. Az első neveztetetik *szómódosításnak*, a' második *szószármazásnak*.

57. §.

A' módosításra nézve a' szók vagy *változhatók* vagy *változhatlanok*. Változhatók a' *névszók* v. a' tárgyak neveit —, és *igeszók* v. a' tárgyak munkásságait, viszonyait kifejező szók. *Változhatlanok* egyszóval *részecskéknek* hivattatnak, ezek lehetnek név- és igehatározók (milységben), foglалók (tárgyviszonyban), indulatszók (nokviszonyban), és elől —, vagy utóljárók (mindenik mondományban).

A' névszók ú. m. főnevek, melléknevek, és a' névképviselőji (névmások) mint a' tárgyaknak nevei tulajdonképpen önmagokban állanak, és így mennyiség és milység mondományára tartoznak; és az igeszók, mint munkásságot jelentő szók a' viszonyra; mind az által mind a' nevek tartozhatnak a' viszonymondományára, a' mennyiben egyik tárgy lehet vány a' másik annak jegye, vagy az egyik ok a' másik okozat stb; mind az igék tartozhatnak a' mennyiség és milység mondományaira, a' mennyiben a' munkásság mennyisíttethetik v. sokszoroztathatik, határozotathatik, a' munkálat egy-, vagy többtől származhatik, egy vagy többre vitethetik stb.

58. §.

A' névmódosítás, névragasztás (közönségesebben ejtögetés) több módon történhetik. Ugyan is a' nevek elfogadnak, a' mennyiségben egyes vagy többes *számot*, a' milységben *lépsőket*, a' tárgyviszonyban, hol a' változás esetnek neveztetik, *ok* - v. *cselekvő esetet* (nominat.), *okozat* - v. *szenvedő esetet* (accusat.), *vány* - v. *nok* - *esetet* melynek járuléka vagy on (genit. és dativ). A' névszók változhatnak nemek szerint is.

59. §.

Igemódosítás igerasztás v. hajtogatás (conjugatio) történhetik a' mennyiségre nézve *számokban*; a' mily-

ségre nézve *határozott* v. *határozatlan* módon A' határozott mód lehet qhajtó (lehető), jelentő (létező), és parancsoló (szükséges). A' tárgyviszoyra nézve a' munkálás lehet külső v. *atható*, és belső v. *benmaradó*. Az átható munkálás lehet cselekvő, v. oki, v. igenleges, és szenvedő, v. okozati, v. nemleges. Mind a' nokok t. i. a' munkáló nokok (személyek), mint a' tárgyak v. mik is *többen* lehetnek. Ha a' személyek cselekvésben vagynak lehet a' munkásságot és így igeragasztást is (tárgyviszonyi) *naki-*nak (subjectivus) nevezni; ha pedig szenvedésben *tárgyi-*nak (objectivus.) A' benmaradó munkásság ismét vagy *tisztán benmaradó* (létel) vagy némi némi cselekvés- és szenvedéssel vagyon *összeköttetve* (létezés). Amazt nevezhetni tiszta nokiságnak v. subjectivitásnak is (subjectivitásnak nokviszonyi értelmében) emezt nokviszonyi objectivitasnak. Ezön értelmében mondja Krug fund. Philos. 75 §. ban: Die innerliche (immanente) Thätigkeit ist blosz ideal oder theoretisch — es wird dadurch nur etwas subjectives erzeugt, die äusserliche (transeunte) ist real oder practisch — es wird dadurch etwas objectives hervorgebracht. Tisztán benmaradó munkásságot jelentenek p. o. a' magyarban ezön igék: *van*, *áll*, *kél*, *megyen*, stb; némi cselekvés- és szenvedéssel összekötött munkásságot (némi tárgyviszonyi subjectivitást és objectivitást) ezek: ellenség *omol* az ellenségre, a' ház *omlik*; az elme *haboz*, a' víz *habzik*, a' borhoz *nyúl*, a' bor *nyúlik*, stb. lehet mind a' kétféle munkásságot összekötni mennyiséggel (gyakorló), lehetőséggel is stb. Az igeragasztásnál előjönnek az idők: jelen - idő (létező,) jövő idő (lehető,) és múlt idő (szükséges.)

60. §.

Minekutánna mind a' tiszta metaphysicát, mind a' nyelvnek közönséges tanítmányát röviden láttuk volna, által megyek magára a' fölvetett tárgyra, mely a'

MAGYAR NYELV METAPHYSICÁJA

vagy a' tiszta metaphysicának, a' methaphysikai törvényeknek v. az ismérettehetség eredeti, előlegi törvényeinek különösen pedig a' mondományoknak alkalmazása a' magyar nyelvre. Minthogy pedig a' nyelv annyi, mint fogalmainknak, 's gondolatainknak a' tárgyakról kifejezése, a' végett hogy azokat másokkal közölhessük; és mint-hogy a' nyelv szovakból a' szovak betűkből állanak: tehát a' nyelv metaphysicája, és így a' magyar nyelv metaphysicája is nem egyéb, mint fogalmainknak vagy gondolatainknak a' tárgyakról, a' betűkkel előlegi (a priori) meg egyezései, vagy a' *betűknek előlegi jelentései*, melyek az első nyelvalkatótól éreztettek, hasznaltattak. És így a' magyar nyelv metaphysicája a' magyar nyelvet mint tárgyat, vagy mint valót előre fölteszi (13. §.), és csak azt vizsgálja: a' nyelv-ismérés v. beszélés eredeti törvényeivel — a' betűknek eredeti, előlegi jelentéseivel mennyire egyez még a' magyar nyelv? E' szerint két szakasza vagyon a' magyar nyelv metaphysicájának, az első szól: *általában a' betűknek eredeti jelentéseiről*, a' másik: a' magyar betűknek és szovaknak ezen *eredeti jelentésekre alkalmazásáról*.

A' magyar nyelv metaphysicájának

ELSŐ SZAKASZA

A' betűknek eredeti jelentéséről

61. §.

Mivel a' hangzók első elemei a' beszédnek; nagyon hihető hogy talán elsőben csak hangzókka beszélettek az első emberek *). És így ezeknek módosításaival ügyeztek a' mondományokat kifejezni. Kik a' mimicában (mint olyan jelekben, melyek a' gondolatokat az ábrázat, tagok, és az egész test változtatása, mozgatása által közlik másokkal) jártasok, tudják hogy a' tagok változtatását, módosítását *a' kifejeztetendő tárgy* — vagy az arrólí képlethöz köll alkalmazni. 'S e' szerint bízást fölvehetjük, hogy midőn az első beszélők vagy nyelvalkotók szájokat öszvehúzták, *öszvegömbölyítették*, vagy elterjesztették, *kinyitották*, *mennyiséget* akartak vele érteni, és így a' száj öszvehúzása, *öszveséget*, *egységet*, kinyitása, *terjedést*, *sokszágot* jelentett, amaz jelenthetett *belsőget*, bezárást is, emez pedig kinyitást, *külsőget*. Továbbá lehet még módosítani a' hangokat *vas-tagítás* és *vékonyítás*, v. gyöngítés által. Innen állanak

*) Rousseau azt mondja „Emile“ jében, hogy már a' csecsemők beszélnek accentus az az hang által.

elő a' vastag és vékony hangzók. Igen természetes, hogy a' vastag hangok *vastag*, *nagy*, *magos* dolgokat vagy *dúrvákat* jelentettek, a' vékony finom hangok *finom*, *kellemes* stb. dolgokat, és így *milységet*. A' viszonyban vagy az igékben az első (beszélő, közlő) személy, és a' második (mint a' ki vel a' gondolat közöltetik) csupán mutatással is könnyen kijelentethetett, de a' harmadik (távollévő) személyről vagy dologról lévén a' gondolat, már jelre — hangra volt szükség; mint-hogy pedig az énre nézve a' harmadik személy (valamint a' második is, és minden más dolog) tárgy — objectum: innen a' viszonyban a' hangok *tárggyiságot* — objectivitást — járulékot, birtokot, tulajdonságot stb. jelentenek. Az időkben is a' jelen időt könnyen lehetett mutatással kijelenteni *) (Herder); de a' *múlt idő* (szükségesség a' nokviszonyban. 59. §.) kijelentésére nézve hangra volt szükség, valamint a' jövőre nézve is, de az utósórtul mint távollévőrtul még durva állapotban nem tudtak vagy nem dolgoztak semmit az emberek (mint a' gyermekek és barmok, melyek csak a' jelenről tudnak, dolgoznak). A' *sebesebb*, vagy *lassúbb* mozgást és kilehet rövid v. hosszú hangokkal jelenteni. Ezek szerint csupán hangokkal v. hangzókcal is mind a' négy mondományon keresztül meg-lehetős nyelvet, v. beszédet lehetett alkotni (ma is ér-

*) Innen a' régi nyelvekben, t. i. majd minden keletiekben múlt idők a' gyökérszók, úgy hogy némelyekben most sincs jelenidő. Mennyivel fölségebb a' magyar nyelv, a' mely ugyan az ősekedetben — csak a' hangzókcal beszéléskor hasonlólag csak a' múlt időre (mint alább fogjuk látni) használta a' hangokat, de későbbben, t. i. a' mássalhangzók ismergetése - és használásakor igen tökélesen és egyszerűen kimivelte az időknek leg finomabb különbségeit is, úgy hogy a' jövő idő ismét egy egészen új igeragasztást alkot, stb. Kitagadhatja csak ebből a' magyar nyelvnek egy rész-től ősrégiségét, más részről sok oldalú miveltiséget. —

tik ezt, a' hangászat némely módosításával a' hangszerzők). És így a' hangzóknak eredeti, előlegi jelentéseit ezekben határozhatjuk meg: A' *hangzók általában jelentnek távollétet, tárgyiséget* (a' tárgyviszonyban), *múlt időt* (a' nokviszonyban), és egymás után *következőst* (az időiségben) külön: a' *gömbölyűk* (gömbölyített szájjal ejtettek) *gömbölyűséget, öszveséget, bezárást; a' nyíltak, nyíltságot, terjedést; a' vastagok nagyságot, durvaságot a' vékonyak, szelidséget, kedves érzést, kicsinységet*. Sebes idő, jelen idő is jelentethetik rövidhangzókkal, lassú, tartós idő 's *jövendő idő* pedig *hosszszúkkal* *).

62. §.

De később az emberek, mind önerejük, mind különösen a' társasági gondolatcserélgetés által jobban fejlődvén, ügyekeztek gondolataikat többszerű hangokkal, vagy mássalhangzókkal is kifejezni, a' mit igen könnyen tehettek elsőben a' természeti hangok utánóztatásával, utóbb pedig, beszéd-szereik ezen utánóztatás által már gyakorlásban levén, ezen másalhangzóknak előlegi jelentéseivel. Ugyan is a' mássalhangzók kimondásában résztvesznek a' fogak, iny, ajakak, és nyelv, ide értvén, hogy némelyek a' torok által ejtetnek ki, de a' torok minden hangnak létszere. E szerint a' mássalhangzók elosztatnak 1., *fogbetűkre* 2., *inybetűkre*, 3., *ajakbetűkre*, és ha tetszik 5., *torokbetűkre*. 'S jóllehet az első emberek

*) Zögernd kommt die Zukunft hergezogen
Pfeilschnell ist das Jetzt entflohen

Keine Ungeduld beflügelt
Ihren Schritt wenn sie verweilt,
Keine Furcht, kein Zweifel zügelte
Ihren Lauf wenn sie enteilt.
Schiller. Sprüche des Confucius.

a' betűket nem ismerték, 's nem is ismérhették; mint hogy ezek csak az írásművészet föltalálása után különböztethettek meg tisztán egymástul: mindazáltal a' beszédszereknek a' beszélésben nagyobb vagy kisebb részvételét nem érezniök, nem csak lehetetlen vólt, hanem szükségesképen ösztönöztettek azon beszéd-szerekkel úgy élni, hogy azok a' gondolatoknak megfelelő jelek legyenek, és így olyan jelek, melyeket minden hallgató egyszerre megértsen (mint a' mimicában minden néző igen könnyen rátalál a' gondolatra), mert különben a' beszélő nagyon önkényes és haszontalan dolgot tett volna, ha az ő gondolatját a' hallgató a' jelekből (a' hangból) kinem találja, 's a' beszélő utóljára is mutatasra szorúl vala; pedig ha a' közzelevő dolgot vagy jelenlevőt mutathatá is, mimódon mutathatta a' távullevőt, harmadik személyt, multat, jövőt stb? Ezekből tehát világos a' mássalhangzók előlegi jelentéseinek lehetősége, sőt szükséges volta. Az tehát a' kérdés: micsoda előlegi jelentései lehetnek a' mássalhangzóknak? — Úgy hiszem, ha csak a' természeti hangot vizsgáljuk is, a' mássalhangzóknak előlegi jelentéseiből némelyeket talán kinyomozhatnánk p. o. az, S. SZ. betűk ha pusztán (az az természet szerint valamely hangzó sögitségével) mondatnak is ki, mindenki fogja érezni, hogy azok tartóságot, tartós munkálást —, a' T. már el végzett munkálatot, multat —, *) az R. erőt, terjedést **) stb. jelentenek; és így többeknek öszve hasonlításából alkalmasint reá találhatnánk az előlegi jelentésre. De ezen munka, ámbátor szép és hasznos, 's a' magyarban, hol különben is annyi sok hang-utánzó szavaink vagynak, talán kivitethető, de fáradságos és hosszúságos volna. Én ámbár a' természeti hangokból is soka-

*) p. o. parancsolás, parancsolat, akarás, akarat, mondás, mondat 's több ezerek.

**) mivel nagy erő költetik kiejtésére.

kat följegyeztem, egyszerűbb, de merészebb módot próbálék. Ugyan is a' betű jelentésének, ha előleginek akar nézetni, mindig viszonyban köll állani azon beszédszerrel, mely által a' betű kiejtetik. Ha tehát a' fogakat úgy nézzük mint sokszágot, v. mennyiséget, az inyt, mint milységet, az ajakakat, mint két viszonyban, álló tárgyat és a' nyelvet, mint a' beszéd fő munkálóját, v. a' beszéd én - jét, azon nokot, mely fő létszere, v. ezköze a' beszédnek, mely mindenik beszédszerrel egyött részt veszen a' beszédben, melyre vitetik minden beszédszer, minden beszéd, és azért a' magyarban (vagy másott is) per excellentiam nyelvnek (lingva, γλῶσσα נִשְׁמָה) neveztetik: bizvást ki mondhatjuk „a' fogbetűk mennyiség mondományára, ínnybetűk milységre, ajakbetűk tárgyviszonyra, és a' nyelvetbetűk nokviszonyra tartoznak.”

Jegyzetek 1., A' torokbetűk tartoznak a' többi torokbetűk vagy hangzók sorába.

2., A' betűk rokonságáru alább leszen szó.

A' magyar nyelv metaphysicájának

MÁSODIK SZAKASZA.

63. §.

A' magyar nyelv metaphysicájának ezön második szakasza, vagy a' betűk előlegi jelentéseinek a' magyar nyelvre alkalmazása három fejezetre oszlik föl. Az első fejezet szól a' magyar betűkről *általában*, második a' betűkről a' *ragokban*, harmadik a' betűkről a' *gyökérszavakban*, de ezön harmadik fejezetet, mint az egész értékezésnek másik főrészt (5. §.) egy külön munkára fogom, ha a' körülmények kedveznek, vagy magamnak, vagy másoknak föntartani.

Második szakasz.

ELSŐ FEJEZET.

A' magyar betűkről általában.

64. §.

A' hangzók a' magyar nyelvben e' következők: *a, à, á, é, e, è, ê, é, i, í, o, ó, u, ú, ö, ő, ü, ű.*
 Összeleg 18.

A' mássalhangzók:

b, cz, cs, d, dz, ds, f, g, gy, h, j, k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs.
 Összeleg . . . 26.

egész összeleg 44.

Jegyzetek 1) A' hangzók között talán némelyek főn-
 akadhatnának a' négyféle *a-* és *e-* hangzók. — *a* van
 ebben: *ma* *); *à*, a' palóczoknál p. o. *bátyàm* (*baatyaam*),
á ebben vártatok, várták, az első *a*; vagy a' német *a*,
 p. o. *Marie*; *á* ugyan ezekben vártatok, várták, a' má-
 sodik *a*; *e* ebben, *ment*, (*ivit*); *è* a' palóczoknál p. o.
leléptem (*leleptem*), *é* ebben *mént* (*immunis*) **) vagy
 ebben, *kérés* az első *é* ***); *é* ebben, *ép.* A' nyelvfejtő-
 getőnek tisztje a' szólásmódokat is följegyezni. A' műszó-
 könyv ****) című munkám előbeszédében bővebben ügye-

*) vagy ezön angol szókban: *not, dog.*

**) vagy ezön angol szókban *bed, let,*

***) 's ebben enbér a' második *e* némely tájakon.

****) műszókönyv a' magyarorhoni törvény- és ország tudomány-
 bul, XIX lap 4szer.

keztem megmutatni, hogy ezön új jelek nem nővelnék, hanem csak kellemesen sokszerűsítnék a' vonatok *) számát. Sőt a' nyelvbéli accentus határozottsága előbb utóbb kinszeritni fog ezek elfogadására, mivel merem állítani, mint a' fölebbi munkámban láthatni, hogy idegen ezek nélkül nem csak meg nem tanulhatja nyelvünket, hanem el is ijed tőle, midőn látja a' sok hosszú hangzókat egymás után, melyeket mi hamisan íránk le p. o. ezeket: Árpád, várták, mérték, egy magyar sem mondja ki úgy a' mint íratik, hanem: Árpád, várták, mérték, az igazi hosszú accentus az utótagon nyugszik. Tovább megyek: igen ékesítné irataink. 's könyveinket, ha egészen kihagynók az accentusokat; a' mi könnyen megeshetnék, ha az egyik rendű, talán a' hosszúk helyébe mást helyeztetnénk, fölteszem a' görög nyelvből, mely úgyis rokon a' latinnal, kölcsönöznénk; p o. é a'nyi lenne mint ε, á, mint α, ó mint ω stb. vagy α, ε maradnának rövideknek, α, e hosszúkká válnának, a' mint tetszenék.

2) A' mássalhangzók közül cz, cs, irattatnak tz, ts-vel is. A' dz-t némelyek két betűnek veszik, pedig, hogy egy betű, mutatja, p. o. ezön szavakban irtódní, hallgatódní, kérodní, túdní, aggatódní stb. az, hogy a' — ni előtt hangzót nem veszen föl (magyar helyesírás — a' magyar tudós Társaság különös használatára), nem mondjuk: hallgatódní, harapódní stb; mások egynek tartják a' d v. z betűvel, de úgy tartom nem egyet tesznek ezek: fogódní (valamibe), fogódní (elfogódott a' szívem), és fogózní (meg fogózní, fogóval meg verní) stb.

A' h a n g z ó k r u l.

65. §.

A' hangzók **) 1ső fölosztással gömbölyük (61. §.) melyek gömbölyítet szájjal ejtetnek ki ezek: o, ó, ő,

*) accentus — vonat az iratban, vonás a' beszédben. —

**) *Jegyzet.* Ha a' hangzókat muzsikai lajtorja szerint alólrul v. a' legvastagabban kezdve fölfelé a' legvékonyabbig akarjuk

ó, u, ú, ü, ő; *nyíltak* melyek nyílt, szétterjedett szájjal ejtetnek ki ezek: *á, á, e, è, é, í, í*, és *középiek* melyek a' nyíltak és gömbölyük közt lenni látszanak ezek: *a, és à* - melyek közelitnek mind az *o*-hoz, mind az *à* és *á*-hoz.

2) *Vastagok* v. *alsók* ezek: *a, à, á, ó, o, ó, u, ú, vékonyak* v. *felsők* ezek: *e, è, é, ö, ő, ü, ű*, és *közösök* ezek: *é, í, i.* *)

3) *hosszúk* ezek: *á, é, í, ó, ú, ő, ű*, *rövidek* ezek: *a, e, i, o, u, ä, ü*, - *középrövidek* *à, è*, és *középhosszúk* *ä, ë*.

Jegyzet. A' hosszú hangzókat a' megfelelő rövidekkel a' hangkellem könnyen fölcseréli p. o. kéz, keztyű, lélek, lellem, ár, arany stb. Továbbá könnyen fölcseréltetik az *e*, és *ö, i*, és *ü, ő*, és *ű, é* és *í* stb.

előszámlálni, ily rend áll elő: *u, o, a, ű, ő, e, í*. Eből láthatni, hogy a' hangzóknak mély, és magasakra elosztása nem helytelen ugyan; de mivel ezen szavakban: *mély*, és *magas* épen ellenkező hangzók jönnek elő; azoknak ily elnevezése nem alkalmas, és a' „*vastag*, *vékony* v. *alsó felső*“ nevezetek sokkal alkalmasabbak.

*) *I* és *i* közös tulajdonságukat onnan veheték, mivel a' vastagoknak a' vékonyakkal rokon - vagy társításában részt nem vesznek és így társtalanok, közben maradnak, innen mind a' két rendbelicre közösen, tartoznak, 's mindenikkel öszvetársulnak, melyet nézetileg (intuitive) így mutathatni meg:

u társ *ű*-vel

ú — *ü*-vel

o — *ö*-vel

ó — *ő* vel

a — *e*-vel

à — *è*-vel

ä — *é*-vel

á — *é*-vel

i } társtalanok
í }

a' hosszú *e* pedig az ível közeli rokon vagy tőszomszéd lévén tulajdonságában is osztakozik.

66. §.

A' hangzók 1) általában *a.*, jelentenek, mint főlebb láttuk (61. §.) a' tárgyviszonyban *tárgyiságot*, p. o. ó (ille) harmadik személy (mely az én-re nézve tárgy. Krug.), továbbá áthatást a' tárgyra p. o. szeret-I. (er liebt es), szeret-I-ük, v. Szeret-J-ük (nous l'aimons), szeret-I-tek, szeret-I-k, mond-I. *) vagy mond-Ja, mond-I-uk, v. mond-J-uk, mond-I-tek, v. mond-Já-tok, mond-I-k, v. mond-Já-k és így tovább, a' határozott tárgyú egész igeragasztáson keresztül. — Jelentenek továbbá ezön okból birtokot (birtokos v. substantia accidensét) p. o. János-É, József-É (quasi Joannis, Josephi accidens v. suum), asztal-É, könyv-É, stb. Továbbá Jánosnak könyv-E (János nok, v. birtokos, a' könyv pedig accidense, birtoka) pénz-E, láb-A, fej-E, kalap-j A. stb. Továbbá könyv-E-I. könyv, mint több objectum v. possessum (E, I.) könyv-E-I-m, több könyvek mint az Én-nek birtoka (M.) könyv-E-I-nk több könyv mint birtoka több én-nek (NK). stb. A' forma is úgy tekintet-hetvén mint accidens, (Krug), innen formát is jelent; p. o. gomb, gomba (gomb formájú) kürt, kürtű v. kürtő, fal, falu, végre a' substantiának tulajdonságát (quod substantiae inhaeret) p. o. könny, könnyű (könnytulajdonságú v. könny nehézségű) asz-ik, aszú, gyönyör, gyönyörű, fej, fejű; hasonlók képű, lábú, kezű, dics, dicsű v. dicső stb, ide tartoznak a' részesülők is p. o. ír, író, kér, kérő, tanít, tanító stb. Jelentenek továbbá *b.*, múlt időt, (61 §.), innen ó (antiquus); továbbá szeret-E (amabat) szeret-E-ek v. szeret-É-k, szeret-E-el, v. szeret-É-l; így szeret-É-nk, szeret-É-tek, szeret-É-nek; mond-A, (dicebat); mond-A-ek, v. mond-É-k, mond-A-al, stb. és így tovább minden féligmúlt időkben az egész igeragasztáson keresztül. Jelentenek végre *c.*, kisebb nagyobb tartósságot, egymás után következést, innen lehet ki-

*) sok tájakon p. o. Abaújban most is így élnek vele, valamint a' következőkkel is.

magyarázni a' különséget ezek között, itt, ide, ott, oda, *); le, el, **) innen lehet kimagyarázni ezön szót is, idő (múlt = I a' lét = D előtt, jövő = Ó a' lét = D után, mint hogy az idő tulajdonképen csak ezen két részből áll. 25 §.)

2) A' gömbölyűk jelentenek *α.*, *gömbölyűséget* p. o. ör, melytől örvény, örjült, örül, öröm, továbbá kör, körül, körület, ***) gömb, öv, bog, domb, kor, köny, öböl, ököl, gyöngy, bogyó, gömő, gömölcs, v. gyümölcs stb. *β.*, *össze v. egybehuzást*, berekesztést, bezárást, p. o. minden — ódik, — ódik, — ózik, — ózik képzőjú benmaradó igék, záródik, győződik stb. továbbá, töm, köt, ül, söt (p. o. szemeitlesöti) melytől sötét, söveg (claudens v. tegens quid) stb. Megjegyzést érdemel, hogy az *u*, *ú*, *ű*, *ű* hangzók, melyek a' száznak kicsucsorításával ejtetnek ki, hosszú gömbölyűt v. csak hosszúságot előterjedést jelentenek p. o. kü, v. ki kül, külső, továbbá csúcs, tű (acus), új, szű v. sziv, fű, fül, út, hűz, melytől hosszú.

3) a' nyíltak jelentenek *térséget*, terjedést, *nyílást*, p. o. tér, tár, szél, tát, p. o. száját tátja, ér, jár, hézag, hát, ai, v. aj, v. ajak — a' mi összevázatott, v. bezárított (= *α*) kinyitja (= *i*); hasonló ez is aító v. ajtó stb.; a' nyílt és gömbölyű hangzók után lehet kimagyarázni a'-dúl-dúl (előterjedve p. o. indul, mozdúl, rándúl) és a'-dal-del (elterjedve — többször p. o. éldel, járdal) ragok közti különséget (28. §.)

4) a' vastagok jelentenek *nagyságot* p. o. nagy, ma-

*) *itt*, *ott*, ezekben egyszerre megszűn, vagy nyugszik a' hang és így a' jelelt dolog is u. m. az idő v. tér; *ide*, *oda*, ezekben folytatódik; innen amazok nyugvást, ezek mozgást jelentenek; hasonlók: mellett, mellé, között, közé stb.

**) ebben, *el*, elől lévén a' hangzó az *l* (nyelvbetű) később mondatik ki 's a' nyelv elmozdul helyéről: ebben pedig *le* az *l* előbb mondatik ki 's a' nyelv már a' hangzó kietésekor, mely később történik, *leesett*.

**) koszorú (kørsorú).

gos, *durvaságot* kellemetlen érzést, p. o. ború, komor, mord, szomorú, *távolságot* *) — p. o. tova, túl, az, amaz, ott, oda, amott, amoda, alúl, stb.

5) a' vékonyak *kicsinységet*, p. o. kis, kised, kevés; kellemetes érzést p. o. derű, víg, ékes, kedves, szép, szerelem, *közelséget* p. o. ez, emez, itt, ide, emitt, emíde, fölül stb. jelentenek **)

6) a' *hosszúk* térséget, tágasságot, lankadást, fáradságot 's mint alább látjuk, jövő időt; a' *rövidek*, keskenységet, kicsinységet, egybehuzást, egységet gyorsaságot és jelenidőt, (p. o. ma=hamar idő, 's gyakran élünk vele e' helyett is: hamar p. o. gyere ma.)

Jegyzet. 1., A' 4-k és 5-k pontbúl láthatja a' gondolkozó olvasó, miért kívánja a' magyar nyelv természete, hogy vastag vagy vékony hangzójú gyökökhöz hasonló hangzójú gyökér járuljon?

2., Azon általános észrevételt alig szükség említnöm, hogy a' hangzók szolgálnak a' mássalhangzóknak kiejtésére is minden nyelvben.

A' mássalhangzókrul.

67. §.

A' magyar nyelvben fogbetűk ezek: *r, s, x, sz, zs, cs, cx.* Inybetűk: *g, gy, j, k.* Ajakbetűk: *b, f, m, p, v.* Nyelvetűk: *r, d, ds, dx, l, ly, n, ny, t, ty.*

Jegyezzük meg ezeknek rokonságáról és jelentéséről. 1-ször Az *R* betű mind a' nyelv-, mind a' fogbetűkhöz tartozik.

2-szor Általában rokonságban vagynak egymással a' fog- és inybetűk (fog, és iny), azért, is mivel a' *k*, inybetű rokon a' *c*, v. cz-vel (lásd alább 4-szer), innen mind a' fog mind az inybetűk a' milységben igenlegessé-

*) mivel a' távolság kijelentésére erősebb az az vastagabb hang kívántatik.

**) Talán ezen vastag és vékony hangok különsegeiből lehet ki magyarázni a' színek különsegeit is, p. o. barna, piros, sárga, kellemetlen színek; fehér, kék, zöld stb. kellemesek.

get, tevőséget jelentenek, 's az inybetűk a' mennyiség mondományába is be folynak. És mivel a' dolgok mennyiségével előbb ismérkedtek meg az elsőnberék, mint a' milységével, (mely már a' második mondományra tartozik); az önkény eltávoztatása végett jegyezzük meg hogy kivált képen a' mellékneveknél több fog - és inybetűk előkerülése esetében az elsőbbek mennyiséget, az utóbbiak milységet jelentenek, p. o. sok = *s* és *ó* (többségi) minőségű, kis = *k* és *i* (kicsinyító) minőségű stb. *Híjánosságot* v. *nemlegességet* pedig a' milységben jelentenek a' *h* és *n* betűk. Ugyanis a' *h* tulajdonképen sem nem hangzó, sem nem mássalhangzó, majd minden nyelvben kifogás van ellene, 's néha nemi is betű, hanem csak aspiratio, ezért híjános betű, 's *híjánosságot* jelent. Az *n* is igen hajlik a' torokbetűkhöz — a' hangzókhöz p. o. a' franczia nyelvben en, in, on tsb. többnyire torokból mondatik; Gesenius nevezi a' 'sido (*n*)-t den vocalähnlichsten der übrigen Consonanten, Lehrgebäude §. 32; a' magyarban is az *nd* és *ng* (*nk*) valósággal torokból mondatnak, *) innen vagynak énk v. ének (can-ere, s-ing-en), hang, cseng, bong, dong, mond stb. mind csak hangok, innen van reng, rendít, rendül, peng, pendít, pendül, cseng, csendit, csendül, továbbá: innen **) v. innend, onnan, v. onnand, stb, és a' jövő idők p. o. jövend, adand — tartós hang, mely mint főlebb (61. §.) láttuk jövő időt jelent. Az *n*, *ny* magában is előfordúl mint torokbetű p. o. ebben nyel, természeti hang, de előfordúl mint csak paragogenicum is sok nyelvekben. Ezért jelent az *n* is majd minden nyelvekben *híjánasságot*, *tagadást*, *nemlegességet*, *kirekesztést*. De főképen innen jelenti az *n* a' nokviszonyban (mint nyelvetű) magát a' gondolkozó *én*-t subjectumot, mely minden mást kirekeszt, melyre nézve minden más, objectum; (*Ich* bin — es sind *Dinge* ausser mir und unter diesen

*) 1833-diki Tudományos gyűjtemény IX. kötet, 28. lap.

**) ittuen v. idnen — tér v. idő tolytatódik 66 §.

Dingen auch andere Menschen. Fundament. Philosophie) §. 68. Anmerk. 1). Különben is a' főlebbiek szerint az *n* legmélyebb, legbelsőbb torokhang lévén, kérdem mit jelenthetett mást az első nyelv-alkotónál a' torok mélyéből kijövő hang, mint magát a' beszélőt, a' gondolkozó nokot, az *én*-t? — Mint midőn a' mimicában az újamat magamfelé viszem 's magamra mutatok: épen úgy mutat a' hallgató előtt azon mély torokhang magamra v. az *én*-re.

3) A' fogbetűk által vitetnek a' tárgyviszonyba is, de mindenütt subjectivitást — átható munkásságot jelentenek; mivel a' mennyiségben mindenkor erő gondoltatik, 's az erő a' tárgy viszonyra különösen az okiságra v. munkásságra (42 és 51 §.) tartozik.

4) A' gy és g rokon a' d-vel is, mivel ha *j* jön a' *d* után, könnyen gy-nek mondatik p. o. mondja, adja, többnyire így ejtetik ki mongya, aggya stb. De idegen neveknel is változott mind a' *g*, mind a' *d*, gy-vé a' magyarban p. o. angelus, angyal, diámant, gyémánt stb., 's magában a' magyar nyelvben meg vagynak, de, gye, vig, vid (vidám), szeligy, szelid, bolyong, bolyond, v. bolond stb. Így vagyon rokonsága a' k-nak is a' cz-vel annyira, hogy a' Latinok a' k-t is mind c-vel irták, a' Görögök pedig a' c-t is k-val. Rokonsága vagyon még a' cs-nek a' t-vel, (de a' cs ilyenkor inkább ts.) mivel a' *t* ha *s* járúl hozzá úgy mondatik ki mint es p. o. költ, költség, mely így mondatik ki kölcség stb. *I* is könnyen vál j-vé, dicsér-I-ük, dicsérjük (66 §. 1.;) és *u*, *ü*, *ö*, *ó*, v-vé, nyelv, nyelv. Hogy a' lágyított betűk rokonok a' megfelelő keményekkel p. o. gy a' g-vel, ny az n-nel, ty a' t-vel stb. alig szükség említnöm. *)

.5-ször *j*, *h*, *v*, betűk kéthangzók közé is járúlnak

*) a' kiejtésben könnyen fölcseréltetnek: *g* és *k*, *d* és *t*, *m* és *n*, (nagyon hibásan mert ezek sehogy sem rokonak egymással), *b* és *p*, *f* és *v*, *gy* és *j*, *ly* és *j* (az *ly*-et különösen ritka ember ejti jól).

a' kedvetlen hangzás elkerüléséért ('s ezért enyvetűknek is hivatnak) p. o. jó, jó-a, jova, alma, alma-a, almája, jó, jö-end, jövend, lé, le-e, leve, le, le-ebb, le-jebb, ju, ju-ok, juhok (a' h-t senki sem mondja ki ha ki iratik is a' gyökerben). Hibáznak tehát azok, kik a' hangzók összekeverülése esetén kívül is használják ezön enyvetűket p. o. törvénye helyett írják törvényje, vagy törvénynye, főlebb helyet följobb v. fölylebb stb.

6-szor jegyezzük meg ezek után főképen, hogy főlebb csak általában mondtam ki mint principiumot, hogy a' fogbetűk, mennyiséget, inybetűk milységet, ajakbetűk tárgyviszonyt, nyelvetűk nokviszonyt jelentenek; de mivel a' fő négy mondományok ismét kisebb mondományokra oszlanak, mint tudjuk: tehát az egyes betűket is köll az egyes mondományokra vinni, és ekképen azoknak előlegi jelentéseit kinyomozni tudnunk. Ezön tekintetből a' *beszédszereknek működésire — functiójira — figyeljünk* kiváltképen. Tehát a' fogbetűknél a' mely egyes betűk kiejtésében a' fogak több részt vesznek, azok többséget, a' hol kevesebbet, ott kevesebbséget jelentenek, így az *r* talán legerősebb fogbetű, az *s* már gyöngébb, az *sz* ismét gyöngébb, a' *x* leggyöngébb 's ez már csak egységet jelent. — Az ajakbetűknél a' *b* kiejtésakor az ajakakat legerősebben köll *befogni*, 's jelent *belséget*; az *f* kiejtésékor a' *felső* ajak kijebb áll, és így jelent *felsőséget*; a' *p* kimondásakor pedig az *alsó* ajak áll kijebb és így jelent *alsóságot*, *alapot*; a' *v* kimondásakor csak kevésbé érintetnek együvé az ajakok és így a' két ajaknak viszonya, *egyöttmunkálása* szembetűnőbb levén, mint ha egészen összezáratnának az ajakok, (mint a' többi ajakbetűkben) jelent *egyöttmunkálást*; az *m* betűnek pedig mint ajakbetűnek társa nem levén (*b* társ *p*-vel, *f*, *v*-vel), úgy tekinthetik mint társtalan vagy *mellékes* betű, és így jelent *mellékséget*, accidentalitást, objectivitást. — A' nyelvetűk közül, minthogy az *n* v. *ny* magát a' gondolkozó én-t jelenti, (föl 2-szor) tehát a' többi nyelvetűk jelentik a' többi egész minden-

séget, *) az az én-en kívül *létező* világot, mint te, dolog, tárgy, innen ezön utóbbiak jelentenek, *lételt, létezést, valót*, 'stb. — Végre a' *g* maga milyenség betű lévén rokon a' fog — v. mennyiségi betűkkel (2-szor), mint mennyiségi betű befoly a' tárgyviszonyba (3-szor), a' d-vel rokonságánál fogvást (4-szer) pedig a' nokviszonyba, és így *minden* mondományokba, 's e' szerint jelent *mindenséget* v. *egyetőséget*.

7-szer jól jegyezze meg magának az olvasó azt is, hogy én a' betűknek csak első gradusú rokonságát fogadtam el, (mint láttuk), és csak a' másodikra sem vittem sehoh, mert különben vége hossza nem lenne a' sok rokonságnak, az egész fejtögetés csak önkény volna (mint Révainál sok helyeken p. o. jelen munkámnak 4-dik szakában is láthatni), 's bizonytalanul tévedezhetnének elő 's hátra.

Ezeket tudván nézzük sorra egyenkint a' mássalhangzókat.

68. §.

B, ajakbetű, tárgyviszonyra tartozik. Jelent *beliséget, belsőséget* **) p. o. ba, be, ban, ben, (elő-és utóragok), továbbá, bõ, = belől mennyiség, tágasság, bőség, (66 §. 6); innen a' hasonlításban bővíti a' gyökér mellékszó jelentését, p. o. jó, jobb, okos, okosb; stb.; nyirbál = bőven v. gyakran nyir, hasonló: kia-bál. Továbbá bél = belletel (*L*); báj, = bienne lágyaság kellemesség (*J*); bölcs = a' ki a' dolgok belsejével foglalatoskodik (*LCS*); bücs, a' dolgok belsejét teszi (*CS*); besze (melytől beszél, beszéd) = bészó; boru, borít, borul = beteríti, beterül (*R*), bom (melytől bomol, bomt, v. bont. bohtzol) =

*) Ich weiss von *mir selbst*, (*én-rólam*) und von etwas *ausser mir*, und unterscheide beides von einander. *Mich selbst* nenne ich *Mensch* (*énber*, v. *enber*), alles etwas *ausser mir Welt*. Krug's Fundamentalphilosophie, Elementarlehre §. 5;

**) 67 §. 6-szor.

benne mozgás, változát vagyon, bar (ebben három) vagy ber α (ebben enber) = benne erő (R) vagyon, \div a' mit mi most állatnak (animal) nevezünk philosophiai értékenyben; a' barom durvább (vastag mássalhangzók) és objectivusabb (m), az enber finomabb (vékony hangzók) és subjectivus (67 §. 2, és 6 szor) *).

Minthogy viszonybetű, viszonyban áll **) más betűvel t. i. a' k-val, (valamint minden más ki- v. áthatást jelentőkkel. 67 §. 3, a' k a' c fogbetűvel különben is igen közel rokon lévén 67 §. 4.); ez tehát külsőséget jelent p. o. ki v. kü, kül, kívül stb. Innen öb (melytől öből) = interne rotundum (Ó) \div concavum quid, ök (melytől ököl) externe rotundum \div convexum quid, köb, vagy jobban küb (melytől küből v. köből) = externum, (seu latum), longum (ű), et internum (seu profundum) \div cubus ***). Hogy a' többi fogbetűkkel is viszonyban áll, meg tetszik e' szovak különsegeiből: bél és szél (margo); bór és szór. Kivévé a' Z-t, mely egységet, és így egy be - v. öszvehuzást, bezárást jelent (67 §. 6).

Természeti hangból származtak: bugy, 's ettől bugyog, bugygyan, továbbá, bég, bóg, béget, biczeg, biczczen, bömmög, bömböl stb.

a) A' 'sidóban פֶּרֶן progenitus.

- *) az n , itt is könnyen változott a' kimondásban az ajakbetű b előtt ajakbetűvé m -mé, valamint ezekben: azomban, külömben — azonban, különben helyett.
- **) különösen figyeljünk a' betűknél a' viszonyokra, mert minden betű, mely a' viszonyi mondományokban megfordul, szükségesképen viszonyban áll másokkal.
- ***) Ha ezen szók concavus, convexus fölbontzoltatnak; ugyan azon betűk találtnak meg bennök, mint a' magyarban, ha nem oly tisztán is p. o. ha concavusból a' con és az us elvettetik, marad cav, az, a rokon a' gömbölyű o-val (65 §.) az ajakbetű v , az ajakbetű b-vel, így a' convexusban ha a' con és us elvettetik marad vex, az e rökön az övel (65 §.) az x (ks) a' k-val, a' cubusban még világosabban látszik a' küb. Honnan történik ez? magyarázza meg magának az olvasó.

69. §.

Cz fogbetű = mennyiség. Jelent *) kicsinyítést, p. o. gyerkőcze, puerulus, útca (parva via) ÷ platea, táca — tálcza. De jelent munkálást (lásd cs) is (a' midőn inkább tæ) p. o. mércze (Mólnár Albertnél) = mensura, modius, stb. Különben sok szovaink, melyekben cz fordul elő, idegen nyelvből vétettek, mint czár, czéh, czifra (צפר) vicze, kemencze stb.

Természeti hangok czihol, Perez, czuppan, harcz stb.

70. §.

CS. 1. fogbetű = mennyiség 2., (TS) nyelvbetű = nokviszony.

1., mennyiségben kicsinyít p. o. kő, kövecs, úr, uracs, farag, faragács v. forgács, szem, szemőcs, gőmő gőmőcs v. gyümőcs, csó, csőcs v. csecs, darab, darabocs, továbbá őcs v. őcse, (frater natu minor), csak, csőkken, csekély, v. csőkély stb. Mint fogbetű előfordul a' milységben is p. o. kíván kíváncsi.

2., nokviszonyban akár TS helyött mely rokon a' T-vel, akár azért, mert mennyiségi betű jelent áthathó munkálást, csinálást, művészködést, foglalatosságot stb. de ilyenkor néha L is szokott mint ugyan csak hasonló jelentésű, járulni hozzája (mint raghoz), 's nem ártana mindig hozzá írunk vagy mondanunk (hogy megkülönböztessék a' kicsinyítőtől) p. o. ács v. álcs (Mólnár Albertnél) = művelő, mives per excellentiam (— faber lignarius), legelső mivesnek kellett lenni az ácsnak, mivel természetesen is legelső szükségük lehetett az embereknek, magokat a' lég viszontagságai ellen őltalmazniok. Továbbá bős (lásd B-), kovács, szabács = a' ki a' szabásban (kardal) szabdalásban fog-

*) 67 §, 6-szor.

lalatos, jártas, vérbulcs = vért bolcsát, v. bocsát *) (ból - cs - inál) hasonlók kulcs (kinyitást csinál, kinyit), tanács v. tanálcs (tan-t v. tanúságot csinál), hangács v. hangálcs (musicus), kenőcs v. kenőlcs stb. — Természeti hangokból lettek: csahol, csap (igeszó) csa-csog, csata, csók, csöpp, csitt stb.

71. §.

D. nyelvbetű = nokviszony. Jelent lételt **) (fit, nascitur) és így benmaradó vagy közép ige p. o. árad (exundans fit, exundat), terjed (semet extendens fit, extenditur) hasonlók: fárad, éled, széled, szárad, marad, halad (helyet hagy), szalad, fakad, szakad, reped, dagad stb. Mivel pedig a' nyelvbetűk között az *n* jelenti a' gondokozó én - t (67. §. 2.) és így a' subjectumot, subjectivus lételt; innét a' többi nyelvbetűk 's a' *d* is objectivus lételt objectivitást (accidenst, birtokot, formát effectust v. okozatot stb.) jelentenek, p. o. teed v. tied (tui quid), a' te birtokod, te irod (du schreibst es) te mondod, te adod, vagy; mivel a' személyragokban és a' határozott tárgy igeragasztásban a' *d* mint második személy ragja mindenütt állandóul megmarad, a' „te”, személyes névmás el is maradhat így: birtokod, irod, mondod, adod. stb. Továbbá: kard = a' kar járuléka, v. accidense, Álmosd, Borsod, Endréd = Álmos, Bors, Endre birtoka, dül v. dől = fit objectivum, dőlog = objectum realiter existens (L) e' pluribus unum (G),

*) hogy a' bocsátban meg van az *l* a' *cs* előtt mutatja ez a' szó is búlsú, venia, remissio peccatorum, mely hogy egy gyökerű a' bocsát v. bolcsáttal Révay is mondja (Antiquit. litt. hung.).

**) 67. §. 6.

ebéd, v. evéd = evés objectuma, beszéd = besze effectusa stb. *G* vagy *gy* -vel rokon lévén jelent milységet (62 §, és 67 §. 4.), főképen mint mellékneveknek (melyek milységre tartoznak) képzője, p. o. szabad = a' ki szab, törvényt szab (mert bízvást föltehetjük, hogy az első embereknek nem az az ideájok volt a' szabad enberről mint nekünk, hogy még akkor semmi szolgaság nem lehetett, és így hogy szabad a' mint az eredete is mutatja legfőlebb annyit tehetett, mint törvény szabó, törvényhozó, v. parancsoló); hasonlók: szelid, rövid, előd, utód; és *r* -rel mint hasonlólag nyelvbetűvel együtt, család = csaló tulajdonságú, szilárd = szil tulajdonságú (fest) stb. Formát *) is jelent. p. o. mód, idom, **) kerekded = kerek formájú, kisdéd = kisformájú, térd = térformájú, kördéd = körformájú, egyded = uniformis, stb. ***)

Mivel pedig a' lételnék rokonsága van a' munkássággal (41 §. 1 és 53 §.), jelent munkálást is p. o. fo-küld, enged, kérd, küld (átható munkásságok), és gyógydik, = magát meg gyógyzi, záródik = magát bezárja (benmaradó munkásságok). Viszonyban áll minden sub-jectivus létezők és munkálókkal.

Jegyzet. Az *nd*-ről már főlebb (67. §.) szóltam.

12. §.

F. ajakbetű = tárgyviszony. Jelent felsőséget, ****) p. o. fő, fű, fa, fal, föl, fül, fölleg, férj, fi, v. fiú stb. fővábbafél = a' felső rész el, v. fő el (dimidium), 's ettől lesz feles = medietatem habens, melytől

*) a' forma is úgy tekintethetik mint accidens. Krug's Metaphysik §. 83.1. Anmerk.

**) = ded. v. *d*-mi; inen idomtalan = formátlan, idomitni = formálni.

***) nem kicsinyítést jelentő tehát mint Kresznerics állítja, 's nincsen is a' *d* betűben, oly előlegi jelentés, mely kicsinyítést tenne.

****) 67. §. 6-szor.

különbözik a' fölös, superfluous stb. Ezön betű a' ragokban nem fordul elő.

73. §.

G- és GY inybetű = milységben igenlegesség. p. o. meleg, bolygatag v. balgatag, lengeteg, fürgeteg stb. továbbá a' milységbe határozás, határ, p. o. addig eddig, míg (miig), alig, mindig, vég, stb. a' mennyiségben egyetösség (67. §. 6-szor) p. o. egy (az egy is lehet szám, vagy többség mint egység 41. §. 2. jegy.), egész (a' részek mint egy). kéreg, üreg, hézag, világ, sereg, jog (complexus boni), kög = külső gömbölyű egyben foglalva v. központ = centrum, ög = öszvehúzott egység, melynek semmi terjedése nincsen = pont; elegy, meg, még, leg (a' lét-to esse - in complexu); innen - ság -ség, quantitas v. qualitas (S) in complexu p. o. joság, bölcsesség, kedvesség, költség, miveltség stb. Továbbá res *e pluribus similibus una* p. o. mag, tag, csillag, ág, bög, féreg, fölleg, dolog, virág stb. Mint ige (a' munkásság öszveköttetvén mennyiséggel) a' munkásságot mennyisíti, sokszorozza, ezért jelent gyakorlás: p. o. gyakorol, gyúl, gyúit, v. gyújt, gyarapít, és a' természeti hangoknál bugy, bugyog, csöp, csöpög, dör, dörög, zör, zörög stb. Innét előfordul az ige formákban is, mint gyakorló képző p. o. ír, irogat, fejt, fejtőget, keres, keresgét, áll, állógat stb.

Mivel a' g és gy betűknek rokonsága vagyon a' d-vel (67. §.) a' d pedig lételt jelent (71. §.) innét a' g v. gy-is jelent lételt (*gigno, genero*) p. o. vagyok, vagy, vagyon, vagyunk, vagytok, vagynak (ma is mondják és írják sok helyeken: vadnak) továbbá tárgy = térben levő, gerjed = vivens fit, gabona (élet benne?), gyárt = ad vitam ducit, fabricat, megy = mozgási (m) létel, nyugszik = nyugvó (ny) létel; innen lehet ezt is ki magyarázni engem = én vagyok *m* = objectivitásban vagyok, téged, = te vagy *d* = objectivitásban vagy stb. ezért cseréltetikfől az l-lel ebben: jegy v. jel.

Természeti hang után származtak: gagyog, gágog, gyúl, stb.

Fölcseréltetik kivált a' gy a' j - vel mint ugyan azon beszédszerű betűvel p. o. gyógyul = jógyul, jójul, gyors = gyoros, joros, járós stb.

Itt vagyon helye az - ng mint torok betűnek következőleg hangnak (Klang), a' melyről már szólottam (67. §.)

74. §.

H. torokbetű jelent hijányt *) (67. §.) p. o. hézag (üres tér v. idő), hiba, hir, hójag, hig, hab, hiú, hit (= defectus scientiae), hal (deficit vita), hód (világ) = holt v. halvány (világ); hideg (defectus caloris); hitvány, hazug, homorú (vacue rotundum et extensum, concavum) homály, hámt v. hánt, hely, hagy (helyet, v. hézagot ad) henyé, hever; hón, hónaly, határ (negativo - positivum 40. §.), húg (a' nemi különseget is szokták positive és negative venni, innen van nő is, mert az n, és ny is negatiot jelent; a' h az n - hel, mint tudjuk — 67. §. 2. — különben is rokon **). Így a' nokviszonyban magát

*) hiatus.

**) Innen magyarázhatni meg, hogy némely nyelvekben a' nő nem h - val jelentetik ki p. o. a' 'Sidóban סוס (szús) equus, סוסה (szusáh) equa, stb; másokban n - nel p.

o. a' németben, Kónig, König - in, és a' magyarban Király, Király - né (Nyelvtudósok! nem a' szók hasonlatosságában köll keresni a' rokonságot). Innen magyarázhatjuk ki több szavainkat is, p. o. leány = nő való, aszszony = az, né, az - nő, v. a' német nyelv szerint az n a' hangzóval helyet cserélvén, azony, aszony, aszszony, és így annyi mint öné; a' mi jól tudom, furcsának fog látszani némely nyelvészeinknek, valamint azt is tudom, hogy mások az aszszony szót אשת (issáh) 'sidó szótul származtatják;

de merem kérdeni, ha természetesen - e, mint én, azné — v. azonyból. A' sidó nyelvnek nő - nemet jelentő és mindig

a' lehetőséget jelenti p. o. ir, írhat (scribere potest) hasonlók: mondhat, bírhat, adhat, vehet stb. (valamint az *n* is lehetőséget - jövő időt, ohajtó módot — 79. §. — jelent). Ezért a' problematicum judiciumnak (melyből áll elő a' lehetőség mondománya) particulája: ha (si).

Természeti hangokból lettek: hév, hortyog, hörpöget, hömpölyög stb.

75. §.

J. inybetű = milység. Azon kívül a' mi róla főlebb mondatott, jelent a' milységben kellemet, kellemes érzést p. o. jó, kél, játszik, báj, jel, haj, hajól, józan, táj, jánbor (jó enber) stb; valamint minden lágyított betűk (gy, ly, ny, ty), mint kény, kegy, nyájas, foly, atya; hozzá tevéen, hogy ezek a' meg felelő teljes hangú betűknek (d, l, n, t,) is jelentéseiben részt vesznek. A' lágy betűk ellenközésben vagynak az r-rel, mely ámbár nyelvetű, de semmi lágyítást el nem fogad, mint a' többi nyelvetűk. Innen lehet kimagyarázni ezen szóknak értelményét: rút, darabos, otromba, rest, kár, sár, czudar, ravasz, rém, rémit, rossz stb. kiváltképen vastag hangzókkal (61. §., 66. §. 4.).

Természeti hangból származtak: jaj, júj, jó. stb.

90. §.

K. inybetű = milység és mennyiség (67. §., 2-szor) 1., milység p. o. kerek (kör milységű) törek, tájék. Ide tartozik a' — kint hasonlító rag (hasonlítás = nagyság milységre vétetve 44. §.) p. o. madár, madárkint stb. 2., mennyiség, többség p. o. sok, kevés, kis,

a hangzóval összekeötött *k* betűjű ragasztékából származhatott a' latin és görög melléknevekben a' nő nemet jelentő *a* hangzó, p. o. dominus, domina stb.

köz, külön, két, v. kettő *) továbbá többes szám: enber, enberek, madár, madarak stb. Hasonlólag diminutio, kisebbités, (mivel a' részek is a' többségre tartoznak 43. §.) p. o. enberke, madárka stb. Ide tartozik az ik utórag a' hasonlításban és ígékben, mely semmit egyebet nem jelent, mint különböztetést, melyről alább leszen szó. Ide tartozik a' — kál, kél, utórag, mely annyi mint aprólékosan csinál p. o. járkál, írkal stb.

Mivel pedig a' K-nak a Cz és Cs-vel igen nagy rokonsága vagyon (67. §. 4-szor); ezek pedig subjectivitást is jelentenek, (67. §. 3-szor): innen a' K. annyit is jelent, mint vány, p. o. ki, senki, mindenki, valaki személyről, subjectumról mondatik; innen: önállóki, v. önki v. nok annyi mint substantia in se per se subsistens — subjectum. Innen a' genitivus- és dativusban a' -nak-nek, annyi mint subjectum, melynek accidense, birtoka stb. — vagyon, p. o. Péternek sok jelességei, vagy Péternek sok jelességei vagynak, Péter-nak sok jelességek

*) K-t, két v. kettő = két tárgy, két dolog. Ezön szónál egy különös észrevételem van az olvasóval közölteendő. Ugy vélem, az első emberek csak kettőig tudtak számlálni, azaz, az ő számlálásuk módja kettős volt (mint a' mostani tizes) ezen okokból. 1., a' tudás kettőn kezdődik „Ich weiß von *mir selbst* und von *etwas* ausser mir“ Krug's Fundamentalphilosophie. Elementarlehre) és így a' tudás és gondolkodás legelső lépcsőjén álló teremtmények, (valamint a' gyermekek, és barmok is,) csak önmagokról, és más valamiről tudván valamit, a' becsélés kezdetében legtermészetesebben a' kettős számlálás módját vették föl, inkább mint négyest, tizest v. tizenkettest. Leibnitz is élt ezön kettős számlálás módjával. 2-szor a' dualis szám többnyire minden keleti és így legrégibb nyelvekben (a' historia keletről származtatja az emberi nemet) megvagyon, sőt a' magyarban a' többes szám valósággal csak kettős szám; ezt látszik mutatni a' & ezön szóban: ket-tő, továbbá maga a' kicsinyítő & mert a' kicsinyítésben is két dolog áll viszonyban; ez látszik ezön szavakból

tulajdoníttatnak, nok, melynek valami tulajdoníttatik. Iánét van a' nok névképző p. o. tár, tárnok, tár az objectum, v. accidens, nok a' subjectum, v. substantia, a' melynek objectuma a' tár, v. a' mely tár körül foglalatoskodik.

Továbbá a' subjectivitas jelent subjectivus munkásságot, innen ok = causa, innen nok = független ok, ön-ok v. nok (subjectum 49, 50. §.), innen átható munkásságú igék egyes első személyében a' k = átható munkásság; de nincs meg-határoztatva, vagy nincs kijelentetve a' tárgy, p. o. én szeretek, én olvasok (ich liebe, ich lese); vagy pedig mivel a' k állandóul az első személynek képző betűje, az *én* el is maradhat, így: szeretek, olvasok stb. — Valamint a' b mint ajak betű az ajakoknak befogásával, be v. öszvetetelével ejtethetik ki, úgy a' k-k mint inybetűt, csak az ajakok kinyitásával mondhatjuk ki; innen (és más okbul is, 68 §.) a' k ellenébe tétetik a' b-nek, 's jelent külsőséget p. o. kü v. ki = ex (eks) előrag, mint; kimegyen, kiáll, kifoly stb. továbbá kül,

is: köz, külön, valamint az-ik ragból. jobb, jobbik, szebb, szebbik, egy, egyik, más, másik, ikerek, — kettősök stb. 3-szor majd minden nyelvekben öszve lehetne rokonosítani az *egy* és *kettő* szavakat. A' 'sidóban egy עֶחָד (echad,

mind a' ch mind a' d rokon a' g v. gy-vel), a' latin-nál *ego*-ban, van a' g, mivel az én csak egy (Krug.) „*u-N*”-ban pedig *n* vagyon, de ezön *n*-nel a' magyarban az első személy az *én* jelentetik (67. §.). ezért marad meg az a' görög „*ἕν, ἑνός*” „és német *ei-n*” szavakban; már a' tótban azt mondják meg van a' d, v. gy. Így kettő a' latin és görögben duo, *duo* mert a' kettő kiejtésében az accentus az utótagra (tő) esvén, a' későbbben származott nyelvek csak az utótagot kapták föl; a' 'sidóban kettő שְׁתֵּי (sté) a' constructus statusban fem. itt is meg van a' té v. tő, és már az első tagból (ket) is valami (s). 4. de nem is lehet, én legalább, nem tudom a' magyarban a' többi sarkszámokat a' betűk előlegi jelentéseire alkalmazni, és így azok későbbben a' néptől, v. szokásbul (2. §.) származtak.

kivül, külső. Ide tartoznak: kép = basis externi, kapu = exeundi fundamentum, kész = ki van (aus ist, fertig ist), kör = extensio rotunda ÷ circulus (cir, kir, kór) melytől: körül, körülni, v. kerülni, körösní v. keresni, keresküdni, köröm stb, kar = külső erő, köny = kijön, küls = kicsinál v. kinyit.

Természeti hangokbul származtak: kotyog, kullog, köhög, kurutytyol, kakuk, kákog stb.

77. §.

L és *LY* nyelvbetű nekviszonyra tartozik. Jelent lételt (Leben), létezést *) p. o. él, lét, való, áll = terjedve (á) létez, ül = összevonúlva (ő v. ú) létez, és igen sok benmaradó ÷ lételt jelentő igék, p. o. kél, hull, mul stb. Továbbá ál = occulta (à) vita, javúl = fit bonum; hasonlók: szépül, roszúl, melegül, hevül stb; ilyen = e' lévén, olyan = a' lévén, milyen = mi lévén; te szeretettel, te olvastatol **) (*wirst geliebt, gelesen*), stb; vagymivel e' helyen az *l* - állandóul a' második személy képző befűje, a' „te” el is maradhat: szeretettel, olvastatol; alap = existentiae basis, leg = mennyis létel (létel in complexu 73 §.) legény = a' ki ily létellel bír, vagy a' ki ily lételnek subjectuma (n v ny.)

Mivel pedig a' lételnek rokonsága vagyon a' munkássággal (41, és 53. §.), jelent munkáló létezést is, átható munkásságot, cselekvést p. o. munkál, gyakorol, kedvel, szól, beszél, javál, roszal ***) stb. továbbá: te olvasál, te olvastál, te olvasnál, vagy mivel ezön helyeken az *l* állandóul a' második személy képzője, a' te el is ma-

*) Az az mind lételt, mind munkásságot. Itt jól megjegyezzük magunknak, a' mi a' létel és lékezés közti különbségről az 53. §-ban mondatott.

**) Objectiv (T) v. szenvedő lékezés.

***) de nem annyira áthatót mint a' *t*; ezért vannak ezön különbségek: elégel, és elégít; javál, és javít; idvezel és idvezít stb.

radhat így: olvasál, olvastál, olvasnál stb. mind cselekvő alakban. *)

Viszonyban áll a' *t*-vel mint bevégzett munkát, munkálatot jelentővel, innen ezön különség: elő és utó.

Természeti hangból lettek: lebben, le, el, les stb.

78. §.

M. ajakbetű tárgyviszonyra tartozik. Jelent tárgyi-ságot, objectivitást, járulékot, melléket, okozatot, változékonyságot p. o. mi, semmi, valami, akármí, mely, dologról mondatnak; mény = dolog magában (*n v. ny*) — önmi, múl = fit accidens, fit variable, szám = quantitativum quid, folyam = folyó - mi, álom = ál - mi, eszme = észmi (idea), mér = dologgal foglatozkodik, maga = mi egy, innen: magam, magad stb; enyém (éné - m) = én mi je, munka = mény oka stb. Továbbá: én olvasom, áthatás kimutatott vagy határozott tárgyra (ich lese *es*) vagy mivel az *m* állandóul az első személy képzője mindenütt (a' személyragokban t. i. és a' határozott tárgyú igeragasztásban) *én* nélkül is: olvasom, olvas - sam, olvasnám stb. én olvastatom — én szenvedő munkás-

*) Ezek szerint, valamint levél, lettél, lénnel jók, úgy leszel is jó; és valamint olvasál, olvastál, olvasnál-jók, úgy olvasol is jó, mert az *l* épen olyan jelentésű az utósóban, mint az elsőbbekben, de alább látni fogjuk, hogy a' rendszer is sokkal jobb, ha a' jelentő mód jelen-és jövő idő második személyében 's egyebött is a' cselekvő igeragasztásban épen úgy fölvetetik az *l*, mint a' félig-és egészen-múltban. A' hangkellem is ezt kívánja, kivált ha a' gyökér utóso betűje sziszegő p. o. hiszel — hissz helyött. A' régi szokás, ezön tekintetek, kivált a' betűknek előlegi jelentései mellett semmit sem mutat; de különben is ha Révay 's mások után azt állitná valaki, hogy nem lehet a' szenvedő formában is azon egy betű, képző, a' cselekvőben is, p. o. szerettetel, és szeretel, 's a' különféleség kívánja, hogy a' mostani szokás után is, de különösen a' régi után a' cselekvőben így legyen: szeretsz, — azt felelem: miért lehet szerettetél, és szeretél, szerettettel és szeretted stb.?

ságban vagy okozatban levén (*t*), magam vagyok az objectum, hasonlók: én olvastatám vagy csak olvastatám, olvastatnám stb. én velem v. yelem, nekem, reám, hozzám, nálam stb, az én t. i. mindenütt némi objectivitásban vagyon. Innét a' — mény ragok mindenütt úgy tekintethetnek, mint effectus, nem mint efficiens p. o. vetemény = satum quid, mondomány = praeditatum quid, imditmány = motum quid, alapitmány, = fundatum quid stb. ide tartozik mű = effectum quid, artefactum. Minthogy végre az objectivitást, accidentalitást főképen az *m* jelenti, mely jelentésétül soha el-nem távozik; s minthogy a' tulajdonképeni accidens úgy gondoltatik mint nem-állandó, mint változó, (47 §): innét változást vagy *mozgást* is jelent p. o. mozog (mouetur), mozdúl, megyen, múlik, hamar, omol, ömöl, imdit, imdúl. (nem indit, 81. §.) Mozgást jelent még ezön szóban is: ma (jelenidő, hirtelen sebes mozgás 61. §.) már (lassúbb mozgás, ugyan ott). Innen tudjuk a' különséget ezek között: ne = prohibet (a' tagadás egyszerre megszakad), nem = negat (a' tagadás folytartatik).

Jegyzet. A' latin nyelvben is az *m* objectivitást látszik mutatni, ugyan is a' neutrum genus majd mindenütt *m* p. o. bonum, nialum, fundatum, lectum stb. a' neutrum genust pedig józanon úgy lehet gondolnunk, mint dolgokra tartozót, (2 §). Általában jegyezzük meg, hogy ha a' nyelvek belsejébe tekintünk, igen sok hasonlatosságot fogunk ezen fejtegetések után a' nyelvek között találni. Tegyük probát nyugoti nyelvekön *)

A' hangzók, melyekről tudjuk, hogy objectivitást jelentenek, a' diák nyelvben is erre mutatni látszanak p. o. svav-is, svav-e, dulcis, dulce fortis, fort-e, hasonló a' *d* (dolog) id, illud stb. Így a' magyar igéknél a' második személy képzője a' határozatlan tárgyú ige ragasztásban *sz*, ezt megtaláljuk a' diákban is ama-s,

*) A' keletieknek rokonságáruul már másoktól úgy is elégszer-hallottunk vagy olvastunk.

amaba-s, legi-s, lego-s stb; a' görögben a' második személyű névmás: *ου*; a' németben is du lieb-st, liebte-st stb. Ugyan csak a' németben múlt időt jelent a' *t* betű, ich sag-te, du sagt-e-st, mondo-tt-am A' görögben épen úgy objectivitást, effectumot jelent az *m* mint a' magyarban p. o. ποιημα (poë-M-a) költe-M-ény, sőt a' szenvedő alakban az első személyben épen úgy meg van az *m* mint a' magyarban p. o. παιδευω, növelek, a' szenvedő alakban, παιδενομαι (pajdeüo-M-ai) növeltete-M; imperf. επαιδενομην (epajdeüo-M-én)-növelteté-M. Ugyan itt meg vagyon az aligmult képzője — a' hangzó, mely a' magyarban az utótagba vétetik föl: növeltet-E-k (növeltet-E-ik) a' görögben elől: Ε-παιδενομην Továbbá az egészen múlt: πεπαυ-δευμαι (pepaideü-M-ai) neveltette-M, stb. Mind ezek igen szép vizsgálatokra vezetnének, de hogy ezek oly szép rendszerben 's oly egyetömileg illenének más nyelvre, miként a' magyarra (mint jelen munkámban ki-ki láthatja) nem hinném, 's ha hitem áll, úgy a' követ-közést magától kihúzhatja az olvasó.

79. §.

N, *NY*. nyelvbetű, tartozik nokviszonyra, 's jelenti magát a' gondolkozó nokot v.én-t (67. §.), melyre yitette minden, objectum, tárgy (p. o. te, ő, do-log, mény, világ stb.) innen a' tárgyakat is subjecti-visálja, másoktól különválasztja, függetleníti, p. o. te, ten, v. ten-magad, ő, ön, mi, min, ti, tin stb.; továbbá vány = önvaló, független való — substantia, mény = mi önmagában (Ding an sich) enber = animal (ber) substantiale, kény = önmunkálás, ön-akarat. Innen magyarázhatni ki ezt is: gond, gondol = együvé köti (*g*) az én (*n*) a' dolgokat (*d*) „cogitare, úgy mond Varro, a' cogendo dictum, mens plura in unum cogit, unde deligere possit”. Minthogy továbbá a' lehetőség fogalma csak gondolkozó énnél képzelhető, (gyermeket, állatokat, csak létezés érdekel, azok a' lehetőségülről

semmit sem tudnak), innen ugyan csak a' nokviszonyban a' lehetőséget is jelenti, és az egész ohajtó módnak képzője az *n* p. o. olvas - n - ék, olvas - n - ám, olvastam vól - n - a, olvasá - n - dok, olvasá - n - danék; a' honnan az is megtetszik, hogy - and - end, jövő idő képzőjének szorosán vétetve csak ohajtó módban — ha, míg, még, midőn stb. foglalók után vagyon helye. A' jövő idő - nd - jéről már főlebb is szoltam. (67. §).

Minthogy a' gondolkozó én a' dolgok lételének alapja — a' tárgyakat másképen nem ismerhetjük, hanem csak úgy a' mint az én - nek ő - s - idoma v. eredeti alkatja hozza magával (17. §): innén az *n* v. *ny* a' tárgy viszonyban annyi mint *principium essendi* *). p. o. anya, matter; ösztön = *internae* (ő) *actuositatis* (szt.) *principium*; **) isten = *externae* (i) *actuositatis*, vel *causalitatis principium* ***) továbbá: só any vagy savany = matter v. *principium salis* — *accidum*, arany = *principium pretii rerum*, — aurum.

Minthogy a' gondolkozó én a' legfőbb subjectum vagy substantia, a' substantia pedig úgy gondoltatik mint állandó, (47. §) innét an *n nyugvást is* v. egy helyben lételt jelent, (viszonyban állván az *m* - mel) p. o. nyugszik, nyugalom, enyhely, nál, nél, ban, ben és minden — *n utóljárók* p. o. Budán, Pesten stb. (talán a' latin és német *in* praepositio is innen származott, de nem maradott meg állandóul a' nyugvásnál, hanem jelent mozgást is egy helyből más helybe; a' magyarban is összezavarja a' köznép a' ba, be, és ban, ben utóljárókat, de írónak nem volna szabad.)

*) Az én, realprincip vagy principium essendi, Krug's fund. Phil. §. 22. és 35.

**) Der Trieb — instinctus — ist eine allgemeine innere Bedingung des Strebens. Krug's fund. Philos. §. 78., Anmerkung 2.

***) Ha valakinek inkább tetszik a' persa *isdan* -tól, vagy vesta-tól származtatni (Révay: Antiquitates Litter. Hung. 122 — 129 lap.), fejemet rajta nem töröm.

Azt már főleg láttuk, miért jelent a' milységben tagadást, nemlegességet az *n* v. *ny* (67. §.) most csak annyit jegyzünk meg, hogy az *l* - lel mint létezést, tevétséget jelentő betűvel öszszetétetve (*l-n*) jelent tagadva állitást v. határozást, vagy korlátozást (40. §.) p. o. halhat, halhat-lan, lehet, lehet-len, számláltathat-ik, számláltathat-lan v. a' *t* mint okozat betűje a' lan-hoz menván által, számlálhat-atlan.

Nemleges természete miatt jelent a' munkásságot jelentő betűkkel öszveköttetve olyan munkásságot is, mely bizonyos tagadással, nemlegességgel vagyon öszve kötötve — *decrescens positivum* — ein Positives mit einer gewissen Negation verbunden. Krug's Metaphysik §. 80.) p. o. lankad, lankaszt, ér-int, emel-int, terjeng, bor-ong. stb.

Végre a' mennyiségben is megtartja kirekesztó tulajdonságát, mert itt is kirekeszt minden részt, és csak egységet, v. mértéket jelent (mérni mondatik *egy* bizonyos nagyság által 45. §.), innét vagynak láb-nyi = lábmértékű, új-nyi, pará-nyi, az-nyi v. annyi, mely-nyi v. mény-nyi v. mennyi, kicsiny, (kis-nyi) stb. ezen okból jelent egységet más nyelvekben is az *n*, p. o. *u-N-us*, *u-N-a*, *u-N-um*, *ei-N ei-N*, *e*, *ei-N*. sth. Ezen szóban: nagy, az *a* mint vastag hangzó fejezi ki a' nagyságot (66. §. 4.) Mennyiségre tartoznak ezek is: néha, némi, némely stb. melyekben többséget a' nyilt, 's hoszsú *é* okoz, (66. §. 3.), valamint ebben nő (*crescit*) a' hoszsú *ó*.

Természeti hangokból lettek: nyikog, nyikorog, nyal, nyél, no, (melytől: no-ogat, vagy nógat); stb.

80. §.

P. ajakbetű tárgyviszonyra tartozik, jelent alapot, (basis) *) p. o. terep = tér-alap, melytől terepély; ülep, = ül-alap, praecipitatio; szerep = szer-alap,

*) 67. §. 6-szor.

— medii sive agendi fundamentum; táp = sustentandi — vitam sustendenti fundamentum; osziop, olyan valaminek, mely több részekre oszol alapja; apá (p-ater); par = fundus incultus (*r* vastag hangzóval 75. §.), ebből paraszt = fundi- seu agri-cola (szt); parlag = quantum terrae incultae, paré, v. paréj = quod crescit e terra inculta, pór nép = Landvolk; píh, v. pehely = quod fundamentum inane (*h*) habet, pör = fundamentum inamoenitatum sive rixarum (*r*); náp, = fundamentum principii vitalis (*n*, stb.

Természeti hangokból származtak: pattan, patél (üt), patak, peng, pendit, pottyán, puffah, percz, perczeg stb.

81. §.

R. fog-, és nyelvbetű, mennyiség és nokviszonyra tartozik.

1., a' mennyiségben jelent sokságot, terjedést, kiterjedést, p. o. ár, ér, tér, sor, sűrű, ritka, redő, ór, kör, arcz = spatium (Kresznerics) udvar = uduar quasi cavum spatium (Kresznerics.); tömger (tenger, *) = egyetemi terjedtség; agyar = ex capite prominens stb.

2., a' milységbe is általmenvén (67. §. 2.) miért jelentsen kellemetlenséget? láttuk fölebb, (75. §.) **)

*) valamint az *n* nyelvbetű könnyen változik a' kiejtésben az ajakbetűk előtt ajakbetűvé az az *m*-mé, p. o. azomban, külömben, ember, ezek helyött azonban stb: úgy az *m* ajakbetű megfordítva könnyen változik a' nyelvbetű és a' *g*, *gy* mint a' *d* nyelvbetűvel rokonok (§. 67. 4.) előtt *n*-né p. o. rom-ol, ront, bom-ol, bont, üm-ög, ing.

**) E' helyen nem mellőzhetem el, hogy sokszor hallám másoktól: „*k* és *r* betűk nem szépek, nagyon kemények, nyelvünket rutitják”: Ezen beszéd nekem igen különösnek tetszik: Mert hiszen a' keménység, az erőset is ki köll fejezni a' nyelvnek, ha a' hang gondolatjelnek akar tekintetni. És valljon nem tökélyes-e azon nyelv, mely a' „szérefelem” szó által (mely szóban kellemes érzést a' vékony

3., a' nokviszonyban létezést, munkásságot, (41. és mint mennyiségi betű is 67 §. 3 szor.), innen; erő (kraft), bátor (bent-erő), szer (agendi medium), hasonlók: férj (vir) v. férfi, ipar, akar, úr, kulcsár, timár, töl-tsér, vezér, buvár, csaplár, pazar = fundi (p) quantitatem minuens (67. §. 6.) patvar, paté-ar = csetepaté szerző v. munkáló; imger, = a' mi imdit; magyar *) v. magyar = magot munkál — agriculturam exercet, mér = m-mel foglalatoskodik, tár = tartó, ér v. érdekel = agit in aliquem, or, v. orv (fur) = agit in occulto (o), ért = okát teszi, nyár = principium producens, roh (rohad gyökere) = az erő negativum; rom = az erő objectivum stb.

Természeti hangokból lettek: rekécsél, rege, (vox ranarum, Kresznerics), reked; zörög, sír, ri, hirtelen, roppan, ropog, robog, rohan, rőfög, robaj, stb.

Természeti hangot utánozva jelent az r a' nyelv reszkétese miatt reszkétést, remegést, rémulést, reményt, stb.

82. §.

S. fogbetű, mennyiségre tartozik jelent többséget, sokságot, (67. §, 6-szor.) p. o. és, is, se, sem, suly, sör, sűrű. innét van ez is: só = (ezekben első, vég-

hangzók — 66. §. — és sz jelentenek) erőt is akar kifejezni, mint a' mely azt csupán „Liebe“-nek nevezni, a' gyöngét-t pedig zart-nak. De hogy a' szépek országába menjünk, mit mondanánk az oly képirórul, ki árnyékozatt nélkül festene? mit az oly hangszerzórul, ki dissonance nélkül csupa consonance-okat írna? mit az oly szónokrul, ki egy hangon énekelné el mondókáját? A' szépnek kiemelése mindenütt, és mindenben nūance köll, a' mesterség csak abban áll, hogy ezen nūance-ban az arányt — proporitót — meg tudjuk határozni. — Melyik nyelvben vagyon a' lágyság kijelentésére is több lágybetű mint a' magyarban (j, gy, ly, ny, ty)?

*) az — ar, — er, — or (= munkáló foglalatoskodó) suffixumok több nyelvekben is megvagnak p. o. cella, cellar-ius vered-us, veredar-ius, arma, arm-ar-ium, dictio, diction-ar-ium, *μυστα, μυσταριον*; továbbá, script.or, orator, *ῥητωρ* Redn-er, szól-ár (mint csapl-ár).

só, utósó stb.) mennyiség (s) milységgel (ó) öszveköttetve ÷ lépsó *); (lépsóben mennyiség a' szám, milység az igenlegesnek növekedése vagy fogyása, és így hemlegességgel korlátozása 41. §.) légsó = supremus gradus, legsól = praeprimis (surtout) adv.

Mint mennyiséget jelentő betű által megyén a' milység mondományába is (67. §. 2.) p. o. helyes, alapos, törvényes, szeles, fejes stb.

A' tárgyviszonyban (67. §. 3) jelent subjectivitást úgy mint birtokost p. o. pénzes; észes, vágyomos; munkálót v. mivest, p. o. asztalos, kalapos; munkálást (actus) p. o. írás (das Schreiben), kérdés, idézés, keresés, s ekkor viszonyban áll a' t-vel mint objectivitással; okozattal (irat, kérdet, idézet, kereset **).

Ide tartoznak: sögél = együtt munkál, sér (avúlt szó) = actus virium plenus, melytől származnak serég, sérény, serkeni, serdül, stb.

Az S mint természeti hang általában jelent tartós folyó munkásságot, sebességet, különösen innen származnak ezek: esik, siet, suhan, hasit, hasad, sebes, suppan, sikos, surran, süpped, sug, susog, suit v. sujt, síp, süvölt, sohajt (s óha-it) suhog, suhant, suhint, suta, süt, sül, ásit, ***) (melyben ugyan fő betű a' kiterjedt á, mely a' száját kiterjeszti) stb.

*) innen van: sóg = graduum complexus (imo), mely egy a' sőt-tel, mivel a' t vagy d mint ugyan-azon beszédszerű betűk; rokonok a' gy és g-vel (67. §. 4.) Révai is hoz föl erre régi példákat. Antiquitates litt. hung. §. 75. „sóg ebben örüljeték“ imo in hoc gaudete. stb.

**) és így kérdés, subjective ÷ actus, quo quis quaerit aliquid, kérdet, objective id quod queritur.

***) lehet itt is állítani némely okoskodóink ellen, hogy természetesb és így előbb származott a' magyar ásit: mint a' diák oscitat v. oscitare, mivel a' magyarban egy otians betű sincs. Ugyanis ás v. inkább as hangzó, it = tesz, csinál, (mint ezekben is sujt, óha-ít szépít, stb.); a' diákban pedig mennyi henyélő betű van az ós természeti hangon kívül; v. tán a' többi, citat- (idézt) ből lett? hát citat hol vette magát?

83. §.

Sz. fogbetű mennyiségre tartozik. Jelent a' mennyiségben többséget; részlegességet p. o. szer, szoros, szak, szakit, szám, őszv (részek egy csomóban vagy-nak), szűk, szag, szál (culmus, scapus), szalma, szálmí), szeligy v. szelid = modum in quantitate ténens.

A' viszonyban munkásságot, mivelést, foglalatoskodást, kihatást p. o. ész = activum quid, eszköz = agendi medium, tavasz = tárgyat (*T*) létre (*V*) hoz (*Sz*), továbbá agarász, halász, merész, gyűlevész stb. kivált ha *t* is járul hozzá, mely akkor nagy hathatósági munkásság (*sz* és *t*) p. o. paraszt, (földmives), maraszt, termeszt, támaszt stb.

Hasonlólag átható munkálást jelent az igék cselekvő alakjának egyes második személyében a' jelen és jövő időben p. o. áld, te áldasz, szeret, te szeretsz, vagy mivel ezen időkben állandóul megmarad az *sz* második személy képzőjének, a' *te* el is maradhat így: áldasz, szeretsz. Mint munkásságot, munkáló lételt, létezést jelentő betű, jelenti magát a' *lételt* is (41. §, 1-ső jegyzet és 53. §.) p. o. eszik, iszik, az az maga a' létel, mint-hogy ezek az állati lételnek szükséges föltételei, ide tartozik ez is: alszik = ál-élet. Innen tetszik meg, miért ezekben az *n* helyett *gy* (= létel) p. o. egyék, v. *d* (= létel) p. o. aludni v. *n* (= létel) p. o. énni, v. *v* (= létel) p. o. evék — föl szoktak cseréltetni.

Természeti hangból lettek: szó (sonus), szalad, száll, szí, szél (ventus), szuszszan, szúr, szippant, szúr (igeszó), szürcsöl, szörpent, stb. Természeti hang után jelent finomságot is megkülönböztetvén a' vastag *s* től p. o. szeret = finom érzés, továbbá: szép, szerencse stb.

84. §.

T v. **TY.** nyelvbetű nokviszonyra tartozik. Jelent objectivitást, objectivus valót (67. §.) p. o. te, mert az én-re vitetve minden — dolog, objectum), továbbá tárgy stb.

Innen értjük hogy űr, v. üreg ugyan terjedés (*r*), de csak hiányos terjedés (*vacuum-ü - spatium*), és csak akkor lesz töltött, (26. §.) az az valóságos *tér*, ha *t* járul hozzá \div objectum vagy continentia az űrben. Hasonló: öm (melyből ered: ömlik, ömt v. önt) involutum (*ö*) quid (*m*); \div volumen; és *t*-vel, töm \Rightarrow res in volumine \div massa:

Ide tartoznak: tő (töve valaminek), tele, tömény, v. egyetöm (*universitas in quantitate*) több \Rightarrow a' t. bővül (*pluralitas in quantitate*), töst v. test (mennyiség milységgel összevevőttetve 46. §.) tár, quasi occupatur cum continentia, melytől: táras vagy társ, tart \Rightarrow magában tart, fogva tart (tenet, continet detinet) stb. Innen jelen múlt időt \div betölt vagy eltölt időt, p. o. mond-ott; áll-ott stb. ide tartoznak taval, teg, vagy tegnap, tova stb. — Múlt időt talán azért is jelenthet, mivel objectivitást és így szükségességet jelent (mert az objectumok v. tárgyak lételet az én szükségessésképen előre fölteszi 13. §.) a' múlt idő pedig szükségességre tartozik (59. §.) Mivel az eltölt v. múlt idő többé meg nem változtathatik*); innét jelent a' *T. v. TT. egy helyben állandólételt is* p. o. itt; amott, Pécsét, Kolozsvárt, stb.

Minthogy *En-en* kívül létező tárgyat, valót, vagy szükséges lételt jelent, innét jelent ki- vagy átható munkásságot (41. §. 2.) még pedig a' legáthatóbb munkásságot, úgy mint cselekvést, p. o. atya; üt, tesz, állít, ültet; továbbá: javít, tanít, újit stb; cselekedtetést, p. o. javíttat (lässt verbessern) taníttat, újittat; és szenvedést: javíttatik, taníttatik, újittatik. Innen szenvedő eset, v. okozat betűje is; p. o. könyvet (könyv obje-

*) Ewig still steht die Vergangenheit

Keine Reu' kein Zaubersagen

Kann die stehende bewegen.

Schiller. Sprüche des Confucius.

ctum v. okozatban van) őt, Pétert, Pált stb. A' cselekvéshez a' múlt idő is hozzá járulván jelent bevégzett munkát, vagy végrehajtott tárgyat, 's a' cselekvéssel oly viszonyban áll, mint actus és effectus, p. o. akarás és akarat, parancsolás, és parantsolat, adás, és adat, folyás, és valaminek folyta stb.

Természeti hang után lettek: tüszköl, tüszszent, turbékol, korty, fitty, pittty stb.

Jegyzet. Ide tartoznak a' tyú tyú képzők p. o. keztyú (= a' kéz objectuma accidense) sarkantyú; stb. de a' melyek ha igéhez ragadnak a'-tő v. tjó stb. képzőjü részesülőkből lettek p. o. csengetyú = csengető, v. csengetjó, pattantyú = pattantó, forgatyú = forgató, süvölttyú, tsergetyú, v. két ty -vel szenvedő alakból szivattyú, = szivattató, a' mi szivatik, nyirettyú (hegedüvonó) = nyirettető ÷ a' mi nyiretik, v. nyirettet.

85. §.

V. ajakbetű a' tárgyviszonyban jelenti magát a' V-iszonyt, (67. §. 6.) egyöttléteit, kölcsönös munkálást, kölcsönös ellenhatást p. o. val, vel, víz, völgy, vál, válú, váló *) váll (humerus) vér, vár (erő együtt) ví v. viv (52. §.) vita, viaskodik, visel, virad, (küszködik az erő) világ = ellenkező, viaskodó (v) lények (l) egyetöme (g), név, nevez = az én (n) a' tárgyal (é) együtt van ÷ az én, tudja, isméri a' kivűlőtte lévőit, v. valót, (synthese des Realen und Idealen od. des Seyns, und des Wissens. Wilhelm Traugott Krugs fundamentalphilosophie). innen a' latin: novi; (név) novisse stb.

Minthogy továbbá a' való dolgok' 's a' világ létele kölcsönös erők munkálása által állott elő és tartatik fön, jelenti magát a' valóságot v. való lételt (53. §.) is p. o.

*) hát a' latin *valvae* (kétfelé *való* ajtó, kapu, v. ablak) szóban hol találjuk föl a' latinnál a' *val* gyökeret? és épen ezön érteményben?

való, (innen a' latin: vivere vita stb.) vagyok, vagy, van, vagyunk, vagytok, valék, voltam, volnék stb. *) innen van a' ván = független v. ön — (n) létel **) semmi egyéb mint a' latin ens, p. o. indit = movet, inditvány = movens, (— motivum); tanit, doc-et, tanit-vány (de ez annyi lenne mint docens, és így) jobban, tanittat-vány, ***) ens quod docetur.

Innen va-ve jelent állapotot, lételt, szeretve, quasi amatus essendo stb. Ide tartoznak ezek is dur-va, mogor-va stb; vad = ens objectivum v. ens rude, vékony = a' valója (to esse) könnyű.

Természeti hangok: visit, vinnyog stb.

86. §.

Z és DZ. fogbetű mennyiségre tartozik, jelent egy-
séget, individualitást, (67. §. 6.) p. o. ez, az, amaz,
(39. §.) szüz; 's ez okból elemiséget (mert az elem =

*) hogy a' latin sum-ban benne vagyok a' V. mutatja a' franczia je, suis (szvi) mely a' latinból származott, a' németben is meg van a' w-niek ezön jelentése; ich werde, ich war stb.

**) ez okból nevezém a' substantiát vány-nak, (önvaló) 's látjuk, hogy azt tökéletesen is kifejezi.

***) A' műszó könyvnek, (melyről szó vált főlebb), előbeszédében megmutatám, hogy a' szokás öszve-zavarja a' cselekvő és szenvedő részesülőket, és így a' vány, és many utóragokat is. Bár megtanulóknak már egyszer őket különböztetni, 's e' részben is a' diák nyelvtől megszabadulni, mert ez vitt bennünket tévelyedésbe p. o. exstirpatio a' diákban teszen actus-t is (irtást); effectus-t is (a' mi irtatik v. irtatott), innét mi csak a' diák után indultunk; 's így mondtunk irtovány; de ez annyi mint exstirpatio, pedig mi exstirpatumot akaránk érteni alatta, e' szerint lenne irtatvány, vagy irtomány mivel az * (78. §.) már magában is objectivitást és így okozatot is jelent (mint a' t p. o. irás scriptio; irat, scriptum). A' cselekvő alakban a' vány-t dolgokrul is mondhatjuk, mivel dolgoknak is lehetnek és vannak cselekvő, kiható munkásságaik. Ezek után ha fundatun-

egy, részekre oszthatlan), tűz*), víz (a' régiék ezeket tartották a' dolgok és a' világ utóselemeinek), és egybezárást, p. o. zár, zömök, 's a' tárgyviszonyban (67. §.) bezáró benmaradó munkásságot, mindazáltal mindig némi kihatással (mert mennyiségi betű 67. §. 3-dik jegyzet) p. o. gondolkozik, közép ige ugyan, de némi áthatást jelent = tárgyról gondolkozik, ellenébe tétetik az -odik ez már egészen benmaradó, p. o. gondolkodik, (azaz magában); stb. sótt a' főlebbi okból néha egészen átható munkálást is jelent, p. o. okoz, üz, alkalmaz, halmoz, szerkez stb. és ha már a' gyökér is munkáló $\frac{1}{2}$ ige, a' munkálást mint mennyiségi betű mennyisíti, p. o. akad, akadoz, vakar, vakaródzik.

A' milységben is elő köll neki fordulni (67. §. 2.), ide tartoznak jog v. ig — től: igaz, verus (jogos, justus), idv, idvez, áda, ádáz, vita, vitéz, szár, száraz stb.

Természeti hangok: zúz, zaj, zeng, zokog, zúdit, zörög, zökög, zuhan, stb.

87. §.

A' ZS. is rokon lévén a' Z - vel jelent a' mennyiségben, egybehúzást, p. o. törzs (a' tér egybehúzatott) torzsa, törzsök, zsugori, zsibbad stb; a' milységben igenlegességet p. o. kap, kapzsi.

Természeti hang, zsib, zsibvásár, zsúrol stb.

88. §.

Egy csomóban tehát következőleg állíthatjuk elő egyenkint a' mássalhangzókat előlegi jelentéseikkel egyött:

ot, motum-ot, obligatum-öt akartunk mondani, jól így köll mondanunk: alapítmány, indítmány, kötelezmény; v - vel pedig alapítvány; indítvány; kötelezvény, fundator, v. fundantoriae litterae; motor, movens, v - motívum; et obligans, v. obligationales litterae, fognak lenni.

*) a' tűztől jön tüsta v. tiszta is, mivel a' tüzet tartották legfőbb tisztitónak.

A' mennyiségben egységet jelentenek: *z*, *zs*, és *n*.
többséget, a' többi fogbetűk: *cz*, *cs*,
k, *s*, *sz*, és *r*.

egyetömséget, *g*, *gy*.

A' milységben igenlegességet, az iny és fogbetűk;
nemlegességet, *h* és *n*,
határozást, az az igenleges nemleges-
séget, ha a' fog és inybetűk, *h* és *n*-
nel tétetnek össze.

A' tárgyviszonyban belső viszonyt *b*, külsőt *k*; kü-
lönösen pedig.

nokiságot *p*, *n*, és a' fogbetűk, (fel-
sőséget *f*.)

tárgyiságot, *m*, *d*, és *t*.

egyöttlételt *v*.

A' nokviszonyban magát a' gondokozó én-*t* *n*

lételt *l*, *d* és *g*,

lehetőséget *n*, *h*,

szükséges létet *t*.

nem - lételt, és lehetlenséget jelen-

tenek a' tagadó betűk.

Viszonyban állanak egymással:

b (belső) és *k*, 's minden fog betűk (áthatás, külső);

d (benmarandó munkásság) és *sz*, *z*'s többi fogbetűk
(átható és cselekvő munkásság);

d (objectivitas) és *n* (subjectivitas);

f (belső) *p* (alap);

j a' többi lágyított nyelvetűkkel (lágyság, gyön-
géség) és a' lágyíthatatlan *r* vastag hangzókkal
(durvaság.)

l (elő) és *t* (utó);

t (objectivitas) és *n*, *k* a' fogbetűkkel (subjectivitas);

m (mozgás) és *n* (nyugvás);

n, *ny* (subjectum) és a' többi nyelvetűk (objectum);

s (vastag) és *sz* (finom);

t (folyó munkálás — actus —) és *t* (véghezvitt mün-
ka, munkálat, — effectus —).

A' második szakasznak

MÁSODIK FEJEZETE

A' betűkről a' ragokban és képzőkben.

Ragnak (ragasztéknak) neveztetik azon betű (ragbetű), vagy szó (ragszó), mely a' gyökérszóhoz járúl v. ragad; *képzőnek* pedig azon betű (képzőbetű) vagy szó (képzőszó), mely a' gyökérszóból mást alakít v. képez, formál.

De minthogy ugyan - azon betű vagy szó egyik értelményben lehet rag a' másokban képző, p. o. toll, tollak, az *ak*, ragja ezen névszónak, toll, és képzője 'a többes számnak; így ebben, folyam az *am* igerag és névképző, ebben, szépít az *it* névrag, és igeképző: innen láthatni, hogy ezek nagyon szoros öszvefűgésben állanak, 's tölem a' rendre, elosztásra nézve mint ragok, de jelentéseik magyarázatjára nézve mint képzők vétettek föl.

Első elosztás lesz a' ragokról mint 1., oly képzőkről, melyek alkotják a' nyelvbelsőjét, és így szorosan a' *grammaticát* teszik; 2., oly képzőkről, melyek ön - álló szókat alkotnak, és így szorosan a' *szókönyveket* teszik. Az első ismét elosztatik több czikelyekre, a., szól a' személyragokról, b., a' névragokról mint számok esetek, és időkképzőjiről, c., az igeragokról, mint személyek. számok, idők, módok, és alakok — formák — képzőjiről d., a' határozói ragokról.

M á s o d i k f e j e z e t

E L S Ó C Z I K K E L Y

A' ragokrul mint a' nyelvtanítmány képzőjiről.

90. §.

Személyragok mint birtokképzők.

Egy személy 1-ső személy ragja M*. jelent és képez objectivitást p. o. enyim = én eM, az én objectuma, birtoka, továbbá lovam = ló mint objectuma v. birtoka én-nek, lov-AI-M**, több birtok (A és I) mint az én-birtoka (M) stb.

2-dik személyragja D, p. o. tiéd = te-ed ÷ a' te objectuma, birtoka, lova-D, a' ló mint objectuma v. birtoka te-nek, lov-AI-D több birtok (A és I) mint a' te birtoka (D).

3-dik személy É (66. §.) p. o. ő-É vagy őv-É, lov-A, lov-AI. stb. Péter-É, Pál-É, stb. —

Több személy képzője mindig k-leven, mely a' szovégén áll, a' birtokot jelentő rag ilyenkor mindig hangzó, (66. §.) t. i. egy vagy több hangzó a' szerint, mint egy vagy több a' birtok vagy objectum, 's ilyenkor a' több személy képző k-nak elébe jön.

1-ső szemlély mi-É-nk = mi (mint első személy) objectuma (É) és az első személy több subjectum (nk); mi lov-U-nk, ló birtoka (u) több subjectumnak (nk); mi-EI-nk. több birtok (EI) stb. vagy mivel az -nk állandóul úgy marad meg mint első személyű több no-

*) Ha az olvasó a' betűkről bővebb világositást kívánna, keretik a' betűkről szakaszban kereszködni.

**) innen meg tetszik, hogy nem jó barátim, hanem barátaim, mert több birtok levén több jeleknek köll használtatni a' több birtok ki jelentésére, lov - AI-m, munka-AI-m, v. munkáim.

kot jelentő betűk a' *m* el-is maradhat, lovunk, lovaink stb.

2-dik személy épen így, p. o. ti-É-tek, ti-ÉI-tek, lov-A-tok, lov-AI-tok. stb. valamint a'

3-dik személyben is öv-É-k, öv-ÉI-k, Lov-O-k, Lov-AI-k. stb. *) A' harmadik személyben a' *z* magához a' névmáshoz is mehet a' midőn a' tárgytól elmarad p. o. ők lova, e' helyett ő lovo-k, ők lovai e' helyött ő lovaik. Innen tisztán látszik hogy ebben *ők lov-a*, az *a*-nem az *ő*-ből (3-dik személyből) vagyon (Révay szerint), hanem tárgyiságot jelentő (61 és 66. §.) hangzóbul, 's következőleg az *m* sem *n*-ből, és a' *d* sem *t*-ből.

Jegyzetek. 1., A' harmadik személynek ragja névszókhoz is ragasztatik és hasonlóképen birtokot jelent p. o. Péter-É, Pál-É, Péter-ÉI, Pál-ÉI (Péternek, Pálnak birtoka és több birtokai E és I.)

2., Mind ezen személyragok minden névragasztást elfogadnak p. o. enyimnek, enyimet, enyéimet, mieinket, lovainkat, lovainak, lovaitoknak, Péterét, Pálét, Péteréinek stb.

3., Roszúl írják vagy mondják: katonáknak fegyverök, vagy katonáknak fegyvereik, hanem katonák

*) Katoná-K-É, Katoná-K-ÉI. A' melyből meglátszik, hogy a' *K*. a' személyhez tartozik mindig, csak, hogy azon *K* a' névmásokban (valamint az igékben is a' birtok v. tárgy után tétetik mint láttuk, és valósággal (Révay szerint is) a' személyes névmások többesei is lehetnek. De azért nem következik, hogy az egyes személyben az *m*, *d*, *i* v. *ja* is, a' személyes névmás *n*, *t*, *ő*. Mert az egyes szám kijelentésére semmi szükség, 's az egész magyar nyelvben legkisebb nyoma sincsen. Hanem a' tárgy kijelentésére az egyes számban is van szükség és ennek betűji az egyesben *M*. első személyé, *D*. (második személyé), és hangzó (harmadiké), több személyeké is mindig hangzó, mely az igékben kivált igen tisztán fog látszani,

fegyvere, v. fegyverei. (lásd fölebb 3-dik személy a' több személyben.)

Névragasztás

91. §.

Névragok mint esetképzők.

1) a' cselekvő vagy név-eset maga a' név
 2) nokos eset, *nak* vagy *nek* (subjectum 76 §.) kétféle a) birtokló nokos v. birtokos eset, hol a' *nak* v. *nek* rag el is maradhat, mert már maga a' név- eset is mint birtokos (subjectum) úgy tekintethetik p. o. Pálnak könyve (Pál mint nok 's a' könyv birtoka) v. Pál könyve (Pál subjectum könyve). b) tulajdonító (nokos) eset, ebben a' *nak* v. *nek* ragoknak, nehogy a' név-esettel a' nokos eset összezetartassék, mindig jelen köll lenni, p. o. Pálnak dicséretül szolgál az (név-eset), Pálnak, Péter (név-eset) 100 forintal tartozik, vagy 100 forintjával tartozik, 's ez utósóbul (forint-já-val) tisztán kitetszik a' Pál nok-sága, subjectivitása.

3) Szenvedő eset v. okozatos eset — *t*, p. o. Pált, Pétert, Pál, Péter objective vagy okozatban vagy szenvedésben vagyon.

Itt vagyon helye a' személyes névmások ragjairól, mint névmások eseteinek képzőjiről is szolnom.

nokos eset; énnekem v. (71 §.) nekem- az *én* mint *nok* (substantia) accidensel (*M*) bír.

Szenvedő eset: engem = *én* vagyok (*g*) objectiválásban (*m*) *).

*) a' görög és latin nyelvekhen kihagyatott az *n* és *g*, és csak az *m* (me, *eme*) maradott meg, hihetőleg azért mivel az eredeti nyelv beszélői, az accentust az utótagra szeretvén tenni, (mint másszor a' magyar nyelvről állítottam: Műszókönyv. XIX lap; 's a' mi természetesb is), a' későbbben származott nyelvek csak az utótagot kapták meg, úgy hogy a'

Hasonlók: neked, téged; neki, őt. Miért nincsen a' harmadik személyes névmás szenvedő esetében a' *g*, (igy: őget) könnyen meg foghatjuk, ha meg gondoljuk, hogy a' van (*est*) kapcsolat a' magyar ítéletekből kimarad (igy van más keleti nyelvekben is) ezért mondjuk: én vagyok mi v. objectivitásban (*én-g-m*), te vagy szenvedésben (*t-g-d*), ő tárgy (*ó-t*), nem jó lenne (mint a' szokásból tudjuk) így: ő vagyon tárgy. *)

Többes szám, cselekvő eset, mink = más (*m* és *én* (*n*) sok (*k*). Hogy már *m* = más is jön be a' többesben, oka az, mert a' gondolkozó subjectum v. az *én* csak egy, (Krug's Fund. Phil. §. 26. Anm. 1) és így ha több a' személy úgy más is jön hozzá. Továbbá tik = te (*t*) sok (*k*); ők = ő sok. Az első és második személy így is van: mi, ti, mivel az *m* állandóul az első személynek ragasztéka (78 §.) az *i* pedig hasonló képen tárgyat (más személyt) is jelent, és így mi, annyi mint: én, és más tárgy. Hasonló ez is: ti. Amattól az *nk*, ettől és a' harmadik személytől (*ók*) a' *k*, mint több személy képviselője mikép választatik el akkor, ha birtok járul hozzájuk (p. o. mié-*nk* e' helyött minké, mi lov-unk e' helyött mink lov-a) láttuk a' 90 §ban.

Többes szám nokos eset: minekünk vagy nekünk = mi nokok vagyunk, 's mint nokoknak v. substantiáknak accidensünk vagyon stb.

Végre szenvedő eset: minket = mi szenvedésben v. okozatban vagyunk (mink-t) stb. hasonlók: titek-et, ők-et.

Igy lehet kimagyarázni a' többi ragjait is a' személyes névmásoknak p. o. énvelem v. velem = én-vel, és az én némi objectivitásban, szenvedésben vagyon.

Jegyzetek. 1) Némely nyelvészek az utóljárókat is az

németben már a' *ch* (mint *g*-vel rokon) is hallatik (*mich*). Így marad meg ezön nyelvekben az *m* mint első személy birtokragja is, me-us, *es* mein stb.

*) Ezekben: engemet, tégedet, őtet csak az objectivitás kettőztetik meg (*mt*, *dt*, *tt*) valamint ebben is: aztat.

esetekre viszik, de helytelenül, mert a' magyarban az utoljárók egyszerűen és természetesen ragadnak a' névhöz, és semmi különös esetre nincs szükségök, ellenkezőleg, mint a' latinban v. németben stb.

2) Ezek szerint a' magyarban tulajdonképen csak két eset vagyon t. i. nokos, és szenvedő eset, mivel a' név-eset maga a' név.

92. §

Néyragok mint többes szám, és sók képzője

A' többes szám képzője *k*, mely mennyiséget sokságot jelent (76 §.) p. o. emberek, angyalok, ember sok, angyal sok, stb.

A' hasonlításban a' hasonlító fok v. elő-só képzője *bb*, v. *bb.* bőviti az értelmet (68 §.) p. o. becses, becsesb, nagy, nagyobb, a' felső fok (fő-só legsó) képzője *leg* (mely az elő-sónek elébe tétetik: legbecsesb, legnagyobb).

93. §.

Némelyek az utoljárókat v. névhatározókat is ragoknak nevezvén, mindeniknek nevezeteket adnak, p. o. beható, kiható, felható, leható, távolító. Ezeknek szükségét nem látom, s kár velők nehezíteni a' nyelvet, és terhelni a' tanulók emlékezetét. Ezek tulajdonképen a' szókönyvekre *) és így a' gyökérszók fejthetetésére tartoznának: mindazáltal, minthogy sokan közülök mint előragok is előfordúlnak az igéknel, jelentéseik itt is magyaráztathatnak, melyek e' következők:

ba, be, = *belső* (*b*); ban, ben = *bent nyugvás* (*n*)

bólból = *be* — *el*

ért = *okot tesz.* (*rt*)

hoz, hüz, a' *helyet individualizálja.*

ig = *határ, vég.*

*) a' magyar grammatikában épen semmi helyök (91 §. első jegyzet.)

n, on, ön = *nyugvás*
 nál, nél = *nyugvólétel* (n. l.)
 ra, re = *terjedés*
 ról,ról = *ra-el*
 tól,tól = *t-el* (a' munkásság el ÷ másra kihat)
 úl,úl = *létel* p. o. ajándékúl (ajándék levén) adom.
 vá vé, = *átváltozás*, p. o. a' hernyó lepké-ve
 lesz = a' hernyó lepke való-ja lesz.
 val, vel = *egyöttlétel* (v. l.)

I g e - r a g a s z t á s

94. §.

A' magyarban három igeragasztás van, u. m. 1) *határozott tárgyú*, 2) *határozatlan tárgyú* (mind a' kettő tárgyviszonyi v. subjectivus, v. cselekvő azzal a' külön-séggel, hogy egyikben ki jelentetik és meg határoztatik a' tárgy, melyre áthat a' cselekvés, a' másokban nem) és 3) *ik-es* vagy *különböztető igeragasztás*, melyet másképen ob-jectivus, vagy szenvedőnek is lehet nevezni. *) Mert hogy az *ik* a' harmadik (mint törzsök) személyben csupán külön-böztetés kedvéért vétetet föl, hogy t. i. a' cselekvőség a' szenvedőségtől meg különböztethessék, mutatja az, hogy olyan formáknál használtatik, melyeknek képző betűje mind subjectivitást mind objectivitást jelent p. o. a' szen-vedő formában, melynek képző betűje *T*. épen az a' mi az átható és tétető formáé; továbbá az olyan benmaradó ígéknel, melyeknek képző betűji áthatást is jelentenek

*) Itt jól jegyezzük meg, a' mi az ígék elosztásánál főlebb mondatott t. i. az ígék vagy áthatók, vagy benmaradók; az áthatók v. cselekvők (áthatók szoros értelményben, tárgy-viszonyi subjectivusok), v. szenvedők (tárgyviszonyi objec-tivusok); a' benmaradók v. tisztán benmaradók (nokviszo-nyai subjectivusok, lételt jelentők), v. némi áthatással (cselekvéssel és szenvedéssel vagynak összevontva (nok-vi-szonyi objectivusok, létezést jelentők).

p. o. D. mely mint átható fordul elő többekben p. o. ad, enged, szenved, és így a' benmaradóknál ik-et veszen föl, p. o. aggódik, győződik, boszankodik, álmodik, stb. De a' D. képzőnél sem mindenütt szükséges az objectivitas kijelentésére az ik utórag, azoknál t. i. melyeknek cselekvő munkálást jelentő képzők felelnek meg ugyan azon szókban, p. o. marad, maraszt, hervad, hervaszt, ébred, ébreszt. Így a' Z is jelent mind, áthatást mind benmaradást azért szükséges az ik e' mellett is p. o. virágoz, (viragozza, fölvirágoz valamit) és virágzik, de hasonlóképen itt sem szükséges, ha már a' közelebbi gyökér is benmaradó jelentésű, és iktelen volt, p. o. hervad, hervadoz, szalad, szaladoz, marad, maradoz, eped, epedez. A' közik ragban már szükséges, mivel a' k miatt könnyen cselekvő áthatóvá válhatnék p. o. üt, ütközik, nem: ütköz. Az ik igerag tehát mindig szenvedést — átható v. benmaradó szenvedést — jelent.

95. §.

Igeragok mint személyképzők.

A' háromféle igeragasztás egyedül a' személyképzők által különbözik.

Jegyzet. A' többes szám képzője itt is mindig k.

A' Határozatlan tárgyú igeragasztásban egyszámban 1-ső személy dicsér-eK (76 §.)

2-dik — dicsér — SZ. (83 §.)

3-dik — maga a' törzsők

többes számban 1-ső személy dicsér-ÜNK (N. határozatlan)

2-dik — dicsér — TeK

3-dik — dicsér — NeK (N. határozatlan).

A' határozott tárgyú igeragasztásban egyes számban

1-ső személy dicsér — eM (ich lobe es. 78 §.)

2-ik — dicsér — eD (du lobst es. 71 §.)

3ik — dicsér — I (er lobt es. 66 §.)

többes számban

1-ső személy dicsér-I-ük v. dicsér-J-ük

2-dik — dicsér-I-tek.

3-dik — dicsér-I-k.

Láthatja kiki, hogy itt a' többes első és harmadik személyből az *N.* mely határozatlanságot jelentene, ki-maradt; a' határozatlan tárgy igeragasztásnak többes második személyében hihetőleg a' nehéz kimondás miatt esett ki az *n* (dicsérntek).

Az ikes igeragasztásban

egyes számban 1-ső személy dicsértet — *e M* (78 §.)

— 2-dik — dicsértet — *e L* (77 §.)

— 3-dik — dicsértet — *ik*.

többes számban 1-ső személy dicsértet — *üNK*

— 2-dik — dicsértet — *Ték*

— 3-dik — dicsértet — *NeK*.

Imé itt újra vissza-jött a' határozatlanság (*N*); mert itt nincs határozott tárgy, melyre áthatna a' munkásság, hanem a' személyek magok vagynak tárgyiságban.

Jegyzet. Különösnek látszik ezen igeváltozás: dicsérlek, dicsértelek, dicsérnélek stb. melyekben az *l a'* második személyre ható munkásságot jelent, de tudjuk hogy az *l* álladoul a' második személy képzője még pedig mind a' cselekvésben mint a' szenvedésben (77 §.); tehát itt a' második személy objectivitását, (az első személy cselekvésben = *k* lévén), jelenti.

96. §.

Igeragok mint idők képzőji

1) Félig múlt idő képzőji a' hangzók *A. v. E.* (66 §) p. o. dicsér-*E*-ek v. dicsérék, dicsér-*E*-el, v. dicsérél, dicsér-*E*; dicsér-*E*ünk, v. dicsérénk, dicsér-*E*-etek, v. dicsérétek, dicsér-*E*-nek. Határozottan dicsér-*E*-em, v. dicsérem, dicsér-*E*-ed v. dicséred, dicsér-*Ee*, v. dicséré, dicsér-*E*-iük v. dicsérők, dicsér-*E*-etek v. dicsérétek, dicsér-*E*-ik v. dicsérék. És így minden módban és formában p. o. dicsérn-*E*-ek v. dicsernék, dicsérn-*E*-el, v.

dicsérnél, dicsérn-*E*. továbbá dicsértet-*E*-em v. dicsértetem, dicsértet-*E*-él, v. dicsértetél, dicsértet-*E*-ik v. dicsérteték.

2) egészen múlt idő képzője *T* v. *TT* (84 §) p. o. dicsér-*T*-em, dicsér-*T*-el, dicsér-*T*, dicsér-*T*ünk, stb.

3) jövő idő képzője *ND*. (67 §) p. o. dicsér-*eND*-ek, dicser-*eND*-esz, dicsér-*eND* stb.

97. §.

Igeragok mint módok képzőji

1) óhajtó mód képzője *N* (79 §) p. o. dicsér-*N*-ék, dicsérend-*eN*-ék stb.

2) parancsoló és foglalo módnak, (melyekben a' második személy a' törzsök, és így alapja a' többi azon időbeli személyeknek *), képzője hathatóság végett a' törzsök utóbetűjének meg kettőztetése vagy némelyekben a' kettőztetés helyett *J* betű p. o. dicsér-*J*-ek, dicsér-*J*, dicsér-*J*-en.

3) Határozatlan mód képzője *N*. p. o. dicsér-*N*-i. De ezen határozatlan mód meg is személyesülhet akkor, ha a' személyes névmások nokos esetei el maradnak (mert egyébkor, sem szükség reá, sem alapja nincs) p. o. nekem, neked, neki lehet vagy köll dicsérni, vagy (nekem, neked, neki elmaradván) lehet v. köll dicsérnöm, dicsérnöd, dicsérnie stb. (Én másott is próbáltam használni p. o. kérettetik az olvasó, műszovaimban meg nem ütköznie, e' helyött: *hog*y műszovaimban meg ne ütközzék.)

98. §.

Igeragok mint részesülők képzőji.

A' részesülők vagy névszók, melyek az igeszók munkásságaiban részt vesznek — *milységi* nevek, képzőbetű-

*) A' tud. Társaság használatára készült „helyes-írás“ 22dik lap.

jik hangzók, különösen *o*; *ó* *) a' jelen és jövő időben; a' múltban pedig *t*.

A' függő állapotjegyzők: *VA*, *VE*, (együtt létel v. létel) függetlenek: *VÉN*, *VÁN*; de ezek tulajdonképen igehatározók.

99. §.

Ezek szerint igen különféle, még is igen egyszerű a' magyar igeragasztás, mert minden személy-, idő-, mód képzők stb. minden igeragasztásokban 's egyik a' másikban szüntelen megtartják (az egészen múlt, csekély kivétellel) képző betűjüket. Ezért csodálkozom nyelvtanítóinkon, hogy iverke terjedő paradigmákkal nehezítik a' csodálatosan különfélesíthető, de igen egyszerű magyar nyelvet. Az előszámlált igeragókat, melyek teszik az egész igeragasztást, én ezekben vonom össze:

I g e r a g ó k

Személyképzők						
Határozatlan igeragaszt.		határozott igeragaszt.		ikes igeragasztás.		
egyesszám	többesszám	egyesszám	többesszám	egyesszám	többesszám	
1ő szem 9ik — 3ik —	K Sz v. I —	NK T — K N — K	M, D I v. Ja.	I-k v. J-k IT-k v. JT-l Ik v. Ják	M. L. ik	NK T — k N — k

Időképzők

Felismúltó	A v. E.
Egészenmúltó	T v. TT.
Jövőő	ND.

Módképzők

Óhajtóő	N.
Parancsolóő	J.
Határozatlanő	N.

többiképzők

Részesülőő	ó ő, t
Állapotjegyzőő	va, ve
	ván, vén

Ezeknek könnyű és szép összeverakásából áll a' magyar igeragasztás, mely hogy mily egyszerű, 's még is mily sokszerű — lássunk egy példát: Vegyük föl ezen igit: *mond*,

*) 66 §.

's vegyünk föl oly példát, mely majd minden igeragokban, melyeket eddig láttunk, részt veszzen p. o. a' *jövő idő igeragasztásának óhajtó mód határozott tárgyú többes első személyét*. Már a' példából magából a' rendet kiki láthatja. És így első helyre jön a' jövő idő képzője *nd*, 's lesz *mondand*, 2-dik helyre óhajtó mód képzője *n* 's lesz (mivel sok mássalhangzót egy más után a' magyar nyelv nem tűr) *mond and-an*. 3-dik helyre a' határozott igeragasztás többes első személye *ük* vagy a' törzsök vastag' hangú ragot kívánván) *ük* v. öszszehúzva (6 §.) *ók*, 's lesz: *mond-and-an-ók*.

100. §.

Igeragok mint forma v. alakképzők

A' magyarban egyszerűen állittatva-elő, öt különböző forma v. alak-¹képző vagy, de a' mely képzők minden átható jelentésű*) igékből (egészen mathesisi törvények szerint rakatván együvé) 30, különböző mind szokásban lévő formákat alkotnak. Ezen öt betűk e' következők 1., G = gyakorló, 2., T = tétető, 3., D = benmaradó, 4., T = szenvedő, 5., H = lehető. **) Hogy ezön rendbe köll őket helyhetni, meg tetszik onnan, hogy az utóbbiak miudig járulhatnak az előbbiekhez, de nem az előbbiek az utóbbiakhoz, melyet példákból érthetünk meg jobban p. o. jól mondjuk irógathat, irathat, íródhatik, irathatik stb. de nem jó lenne írhatgat, írhattat stb. Vegyük az egésze például ezen átható igét: *ír*

*) és így a' középigékből is ha élebb áthatókká leendenek p. o. ül, ültet, áll, állít.

**) Söged betűkkel együtt G = oGat, v. Get, T. = aT, eT, vagy ha a' törzsök több tagú és ha az egytagúban *t* az utóbetű = T²t, Tet p. o. üt, üt-Tet, keres Tet, de a' többiben csak aT, eT, ver, ver-eT, mond-aT. Ez áll a' szenvedő T-jérül is, ik járulván hozzá. D = óDik, óDik; H = Hat, Het.

átható ige: ír. —

1.	G.	„	„	ír-o	Gat	.	.	.	1-ső alak
2.	T.	„	„	ír-a	T.	.	.	.	2. —
3.	D.	„	„	ír-ó	Dik	.	.	.	3. —
4.	T.	„	„	ír-a	Tik	.	.	.	4. —
5.	H.	„	„	ír-Hat	5. —
1. 2.	G.	T.	„	ír-o	Gat-Tat	.	.	.	6. —
1. 3.	G.	D.	„	ír-o	Gat-ó Dik	.	.	.	7. —
1. 4.	G.	T.	„	ír-o	Gat-Tatik	.	.	.	8. —
1. 5.	G.	H.	„	ír-o	Gat-Hat	.	.	.	9. —
2. 3.	T.	D.	„	ír-a	T-ó Dik	.	.	.	10. —
2. 4.	T.	T.	„	ír-a	T-Tatik	.	.	.	11. —
2. 5.	T.	H.	„	ír-a	T-Hat	.	.	.	12. —
3. 4.	D.	T.	„	ír-ó	D-Tatik	.	.	.	13. —
3. 5.	D.	H.	„	ír-ó	D-Hatik	.	.	.	14. —
4. 5.	T.	H.	„	ír-a	T-Hatik	.	.	.	15. —
1. 2. 3.	G.	T.	D.	ír-o	Gat-Tat-ó Dik	.	.	.	16. —
1. 2. 4.	G.	T.	T.	ír-o	Gat-Tat-Tatik	.	.	.	17. —
1. 2. 5.	G.	T.	H.	ír-o	Gat-Tat-Hat	.	.	.	18. —
1. 3. 4.	G.	D.	T.	ír-o	Gat-ó D-Tatik	.	.	.	19. —
1. 3. 5.	G.	D.	H.	ír-o	Gat-ó D-Hatik	.	.	.	20. —
1. 4. 5.	G.	T.	H.	ír-o	Gat-Tat-Hatik	.	.	.	21. —
2. 3. 4.	T.	D.	T.	ír-a	T-ó D-Tatik	.	.	.	22. —
2. 3. 5.	T.	D.	H.	ír-a	T-ó D-Hatik	.	.	.	23. —
2. 4. 5.	T.	T.	H.	ír-a	T-Tat-Hatik	.	.	.	24. —
3. 4. 5.	D.	T.	H.	ír-ó	D-Tat-Hatik	.	.	.	25. —
1. 2. 3. 4.	G.	T.	D.	T.	ír-o	Gat-Tat-óD-Tatik	.	.	26. —
1. 2. 4. 5.	G.	T.	T.	H.	ír-o	Gat-Tat-Tat-Hatik	.	.	27. —
1. 3. 4. 5.	G.	D.	T.	H.	ír-o	Gat-ó D-Tat-Hatik	.	.	28. —
2. 3. 4. 5.	T.	D.	T.	H.	ír-a	T-ó D-Tat-Hatik	.	.	29. —
1. 2. 3. 4. 5.	G.	T.	D.	T.	H.	ír-o	Gat-Tat-ó D-Tat-Hatik	.	30. —

Jegyzet. Ezekből lehet más szókat is képezni.

1. ás, és p. o. irás, irogatás, irat-ás 'stb.	30.
2. ási, ési, írási, irogatási, iratási 'stb.	30.
3. ásbeli, ésbeli	30.
4. mány, mény	30.
5. mányi, ményi	30.
6. ó, ó, író, irogató, irató	30.
7. ói, ói	30.

8. ólag, óleg	30.
9. ólagi, ólegi	30.
10. óság, óség	30.

és így tovább számtalan ragokkal. De látjuk, hogy csak már eddig is 300-ra megyen az igeszovakon kívül.

M á s o d i k f e j e z e t

MÁSODIK CZIKKELYE.

A' ragokrul mint önálló szók képzőjiről *)

§. 101.

Főnévragok, mint főnévképzők.

A, E, *milység* (66. §.) p. o. gomb, gomba, kúp, kúpa, bog, v. bok, boka.

ACS, ECS, 1. *kicsinyítő* (70. §.) p. o. kő, kövecs, kor, koracs, úr, uracs. 2. *munkáló* (ugyanott) p. o. dug, dugacs.

AD, OD, ED, ÖD, v. D, *accidens* (mellék, birtok, forma, stb.), vár, várad, Bors, Borsod, kar, kard, tér, térd.

ADON, *levő*, haj, hajadon (in capillis existens).

AG, EG, *egyetöm* (G) ür, üreg, 2. *milység, tulajdon-ság*, szál, szalag (pántlika).

AK, OK, EK, ÖK, v. csak K. 1. *külség* (K) far, fark, v. fark, tő, tők. 2. *munkáló* (ugyanott) súly, súlyok, szer, szerk(organum).

AL, EL, OL, ÖL, *létel* (L) ét, étel, öb, öböl, küb, küből, lét, létel.

*) Ezen ragok és képzők fölvezetésében mint az olvasó látni fogja, Kresznericset követtem, de nem az elnevezésekben (89 §), valamint azt is fogja látni, hogy én az ő ragjait sokakkal szaporítottam.

- ALY, ELY, *ugyan az*, gömb, gömböly, mi, mily.
 ANY; ENY, *principium essendi* (N, NY) só, savany
 (só-lét-elve), ár, arany (ár lét-elve).
 AP, EP, *alap* (P) gyár, gyarap, szer, szerep, (szer-
 nek, munkálásnak vagy eszköznek*) alapja).
 AR, OR, *terjedés, kiterjedés* (R) agy, agyar, bog v.
 bok, bokor.
 ASZ, ESZ, *munkáló* (SZ) szak, szakasz, tám, támasz.
 ACS, ÉCS, ÓCS, ÓCS v. ÁLCS stb. 1. *munkáló* (CS)
 p. o. szak, szakács. 2. *kicsinyítő* (ugyan ott) p. o.
 szem, szemócs.
 ÁG, ÉG, *egyetöm* (G) vil (egyöttlét), világ.
 ÁL, ÉL, *létel, származás* (L) szak, szakál.
 ÁLY, ÉLY, *ugyanaz*, dag, dagály, vész veszély.
 ANY, ÉNY, *subjectivum, principium essendi* (N, NY)
 lap, lapány, erő, erény.
 ÁR, ÉR, *munkáló* (R) kád, kádár, bog, bogár, tim,
 timár.
 ÁSZ, ÉSZ, *mivelő, művészkedő* (SZ) bánya, bányász,
 kert, kertész.
 CZA v. CZE, *kicsinyítő* (CZ) út, útca, tál, tálcza, tó,
 tócza.
 CSA, CSE, *agyan az*, tó tócsa, szem, szemcse.
 D, lásd AD, ED.
 DAD, DED, *forma* (D) kerek, kerekded.
 DALOM, DELÖM, *több dolgok, mind objectivusok*, (D,
 L, M) p. o. úr, urodalom, fej, fejdölöm**).
 ÉK, *mílység* (K) táj, tájék, körny, környék.
 GAR, GER, 1. *egyetömös terjedség*, sú***), sugár v.
 sűgar, töm, tömger v. tenger (81. §.) 2. *egyetömi*
munkáló, im, imger, v. inger (78. és 81. §.)

*) p. o. te ennek nem volna szere, vagy eszköze, munkálója.

**) Innét megtetszik, hogy a' magyar nyelvben a' társaság fe-
 jének nagy függősége vagy törvények által korlátozása je-
 lentetik.

***) sú, természeti hangja a' sebességnek.

- KA, KE, *kicsinyítő (K)* madár, madárka.
 KAL, KEL, *aprólag munkál*, ir, irkál.
 LAG, LEG, *létel in complexu*, par (80. §.) parlag.
 LAT, LET, *lét*, szög, szöglet.
 LÓ, LÓ, *létező, levő*, tar, tarló, nap, napló, szél szellő.
 MÁNY, MÉNY, *objectum, accidens*, zsák, zsákmány.
 NÉ v. NÓ (N) Király, Királynő.
 NOK, NÖK, *subjectum*, tár, tárnok, ál, álnok, tit, titnok, (szebb mint a' sok k-s titoknak, titoknokoknak).
 OM, ÖM, *objectivum*, ál, álom (álmi); kör, köröm, (körmi); éh, éhom.
 OS, ÖS, *subjectum, birtokos, munkáló*, asztal, asztalos, áru, áruos, vagy árus, pénz, pénzes, fog, fogas.
 Ó, Ó, *milység*, anya, v. any, anyó.
 SÁG, SÉG, *quantitas aut qualitas in complexu (S-G)* enber, enberség, magyar, magyarság.
 SZÁG, *ugyan az*, úr, urszág vagy ország. (Műszókönyvem, vezérszó).
 TYÚ, TYÚ, *objectum, accidentia*, kéz, keztyű, sark, sarkantyú.
 U, Ü, *milység*, lap, lapu, gyep, gyepű, ár, áru.
 VÁNY, VÉNY, *substantia, subjectum*, ör, örvény.
 ZAT, ZET, *mennyiségi dolog*, csillag, csillagzat.

102 §.

Főnévragok, mint melléknévképzők.

- AG, OG v. UG, *milység*, rész, részeg, haz, (defectivus actus H.Z.) hazog vagy hazug.
 AS, OS, ES, ÖS, *milység*, harag, haragos, vér, véres.
 AZ, EZ, *ugyan az*, szár, száraz, idv, idvez.
 I, *milység*, nyár, nyári, kéz, kézi.
 LÓ, LÓ, *létező, levő*, egyen, egyenlő, hason v. hasonny, hasonló.
 MES = mis p. o. vér, vérmes.

SÓ, SÓ, *lépső* (S) utó, utósó, elő, elős v. első, középső, középső, vég, végső.
 TALAN, TELEN vagy TLAN, TLEN, *negative ponit*, ok, oktalan, enber, enbertelen, erő, erőtlen.
 Ú, Ú, *milység*, savany, savanyú, gyönyör, gyönyörű.

103. §.

Főnévragok, mint igeképzők.

AD, ED, *létel* (D) ár, árad, ér, ered.
 AG, OG, EG, ŐG, *gyakori munkásság*, locs, locsog, csöp, csöpög, (főképen a' természeti hang szülte nevekhez ragad).
 AL, OL, EL, ŐL, *munkál*, talp, talpal, munka, munkál, ország, országol, mese mesél.
 AR, OR, ER, ŐR, *cselekvő munkálás*, hab, habar, tők vagy tek, teker, ige, ige-er vagy ígér stb.
 ASZT, ESZT, *cselekvő munkálás*, (többnyire az AD, ED, lételt jelentő képzők változnak ASZT, ESZT képzőkké) ár, árad, áraszt, ér, ered, ereszt.
 AZ, OZ, EZ, ŐZ, 1. *cselekvő munkálás*, óltalom, óltalmaz, hegy, hegyez, szerk, szerkez. 2. *benmaradó munkásság*, lét, létez, egy, egyez, néha iikkel, p. o. hiba, hibáz, (er fehl), hibázik (es fehl).
 ASZ, ESZ, *foglalatosság, munkálás*, hal, halász, (piscatur) eger, egerész.
 IK, (a' szenvedő átható és közép igeik különböztetője*) lak, lakik, vágy, vágyik.
 ÍT, *cselekvő munkálás*, lap, lapít, hév, hevít.
 INT, *gyöngye munkálás*, (N) köh, köhint.
 KODIK, KÖDIK, *mennyiségi (K) szenvedő benmaradó munkásság*, agyar, agyarkodik, eresz, ereszködik.
 KOZIK, KÖZIK, *ugyan az*, tanálcs, tanálcskozik, ügy, ügyeközik.

*) 94. §.

LAL, LEL, vagy LÁL, LÉL, átható munkálás, fagy, fagylal, hir, hirlél.

LIK, létel, (többnyire személytelen igéket képez) fény, fénylik, villám, villámlík, rom, romlík *).

ODIK, ÖDIK, szentvedő benmaradó, folyam, folyamodík, kerek, kereködik, enber, enberödik.

Jegyzet. HÖDIK-ben a' h alkalmasint csak aspiratio, bün, bünhödik.

OSZIK, ŐSZIK, USZIK, ÜSZIK, ugyan az, nyugoszik, fek, feküszik, al, aluszik.

TAT, TET, cselekvő munkálás, ok, oktat, (okokkal tanít).

UL, ÜL, létel v. tiszta benmaradó (viszonyban áll az it-tel) lap, lapít, lapul, hév, hevít, hevül.

VAN, VEN, létel, puf, puffan, (pufvan), csöp, csöppen csöp-ven **). Ehez ha T járul, lesz

VANT, VENT, átható munkálás csöp - csöppent, locs, loccsant. Többnyire természeti hangból származott szókhoz járulnak, 's valamint a' van, ven a' hang *egyszer* (n) történését; úgy a' vant, vent a' hang *egyszer* munkálását jelenti; gyakori munkásságot jelent ugyan ezekben az og, ög, csöpög, locsog (benmaradó) és csöpögtet, locsogtat, (átható) stb.

104. §.

Főnévragok, mint határozóiképzők.

ÁNT, ÉNT v. INT, kor, koránt, rész, részent vagy részint, szer, szerint, mi, mint.

AST, EST, öröm, örömet.

AN-, ENKINT, ház, házankint, fej fejenkint.

T, önkény, önkényt.

*) Hogy mind ezek személytelen Igék, mutatja, hogy ha személyesekké 's különösen subjectivusokká valnak, a' ragokat mint nem-ikések veszik föl, p. o. romlok, romlasz, diszlek, diszlesz stb.

**) Kresznerics szótára. Bevezetés 711 lap.

TA, TE, szin, szinte, szer, szerte.

TAN, TON, TÖN, TEN, ifju, ifjontan, rég, régönten *).

105. §.

Melléknévragok, mint melléknévképzők.

AD, OD, ED, ÖD, *mellékség, tulajdonság (D)* három, harmad, hat, hatod, száz, század.

Jegyzet. Ezen ragok a' számokból főneveket is szoktak képzeni p. o. száz, század = száz d-olog (száz év; százrész; száz enber stb); hogy tehát amazok mint melléknévek ezekről megkülönböztessenek, ik-et (76 és 94. §.) vesznek föl így: harmadik, hatodik, századik.

AG, EG, OG, ÖG, *milyiség, jó, jog* (dexter, a, um) bal, halog (sinister), gyal (gyar, jár) gyalog.

AS, ES, OS, ÖS, *milyiségnek* (melléknévnek, mert most melléknévragokról vagyonszó) *milyisége* (latinul: sub) p. o. kék, kékes (subcaeruleus) sárga, sárgás, (subflavus) ily, ilyes, rossz, rosszias.

DAD, DED, *forma, idom, édes, édesded, kis, kiseded* (édesforma, kisforma).

D v. DI *ugyan-az, katonás, katonásdi.*

I, *milyiség, utóbb, utóbbi, később, későbbi.*

IK, *különböztetés, egy, egyik, más, másik, jobb, jobbak, harmad, harmadik.*

KA, KE, *kicsinyítő, szegény, szegényke, tar, tarka.* Ide tartozik a' CSKA is, p. o. jó, jócska, sok, sokacska.

TALAN, TELEN, *tagadás, bátor, bátortalan, szapora, szaporátlan (szaporátalan).*

VAN, VEN, (számragok ebből: von**) hat, hatvan, (hatvon, hatvonás) nyolcz, nyolczvan.

*) A' határozói képzőkről többet a' 114. §-ban.

**) Az emberek kezdetben vonásokkal számláltak. Így a' németeknél -zig (zug. ziehen), görögöknél *κωτη* (κωτην bököm, szurom) 's ebből a' diák „ginta“ quadraginta, quinquaginta. Kresznérics szótára IX. és X. lap.

106. §.

Melléknévragok, mint főnévképzők.

AP, EP, *basis*, al, alap.

KA, KE, *kicsinyítő*, sós, sóska, esaló, csalóka.

LÉK, *munkáló*, kötő, kötőlék (a' mi köt).

OG, ÖG, *unus complexus, egyetöm*, jó, jog *) (complexus boni v. juris, jó egyetöm), só (gradus), sóg vagy sőt = complexus graduum.

ONCZ, ÖNCZ, *önki v. nok*, ifjú ifjonc,

Jegyzet. Hogy *oncz, öncz* stb. éppen annyi, mint *önki v. nők* (a' k a' cz vel' mint tudjuk, igen közel rokon lévén), kétségbe hozhatatlan. Tehát *ifjonc* annyi mint ifjú nok v. ifju subjectum. Hasonlók ezén régi szovak is: lovancz (miles equestris, ló noka), lábancz. Ez okbul helyesen ragasztatnak ugyan a' nok,- nők ragok némely újontan használt szovakhoz, mint titoknok v. titnok, tanácsnok, előnök v. elnök, (valamint helyes „elősó v. első,” úgy ez is előnök v. elnök; 's valaminthelyesen tétetik öszve „elő-beszéd,” úgy „előnök” is): de a' jó izlésnek kifogása van ellenök. Mert ha az említett szovak a' többes számban és nokos esetekben is előfordúlnak, kellemetlenül jőnek öszve (legsül, ha sok hasonló szovaink lesznek) a' sok k betűk, p. o. tanácsnokoknak, előnököknek. Ezért oly szovakban, melyeket újontan akarunk divatba hozni, jobb izléssel használhatók az *oncz, öncz* ragokat, p. o. előncz (praesidens); annyival inkább, mert jobban megfelel a' latin *ens*-nek a' magyar- *öncz* (cz, s fogbetűk) mint a' német *ling*-el. Ezért „kedvencz, védencz” (jóllehet én is éltem velök) annyi mint „kedvnök v. kedvelő, védnök v. védő,” nem pedig: kedvelt v. védett. — „Elölülő” minden tekintetben alkalmatlan kimondású.

*) Jog mint főlebb láttuk melléknév is.

SÁG, SÉG, *qualitas in complexu*, jó, jóság, eszes, eszesség, bölcs, bölcsesség (bölcs-ség).
SZÁG, *quantitas in complexu*, jó, jóság.

107. §.

Melléknévrágok, mint igeképzők.

ALJA, ELI, *átható* jó, jovalja, (approbat) jovas *), jovasol, jovasolja, (svadet), röst, rösteli.

ALLIK, ELLIK, *szenvedő létezés*, kék, kékellik, sötét, sötétellik vagy sötétlik **). Én azt tartom, ezen (LIK) rágak csak személytelen igeképzők, mivel ha személyekké lesznek iktelenül ragasztatnak p. o. sötétlek, sötétlesz, zöldellek, zöldellsz stb. lásd (103. §. LIK).

GAT, GET, *gyakorló átható*, igaz, igazgat, édes, édesget. IT, *cselekvő átható*, bóldog, bóldogít, ép, épít.

KODIK, KÖDIK, *menyiségi (K) benmaradó*, gondos, gondoskodik, heves, heveskodik.

ODIK, ÖDIK, *benmaradó*, bátor, bátorodik, fehér, fehérödik.

OL, ÖL, *cselekvőátható*, más, másol, dózs, dózsöl, jós, jósol.

ONG, ÖNG, *gyakorló benmaradó*, bús, búsong, őrz, őrzöng.

SZIK, *szenvedő létező*, beteg, betegszik.

TAL, TEL, *átható*, nehéz, nehéztel, magasz (magas) magasztal.

UL, ÜL, *létel* jobb, jobbúl, ép, épül (itt is viszonyban áll az *ít*-tel jobbít, épít).

108. §.

Melléknévrágok, mint határozóképzők.

AN, EN, ON, ÖN ***) hamis, hamisan, gazdag, gazdagon.

*) quasi subbonum (105. §.) svasu dignum.

**) Hogy mássalhangzó után a' kettőztetés elmarad, erre igen sok példáink vagynak, p. o. mondottam v. mondtam, Kolosvárott v. Kolozsvárt stb.

***) A' határozóiképzőkről lásd a' 114. §-t.

DON, DÖN, új, újdon.

INT, alkalmas, alkalmasint.

KOR, (idő) az, azkor v. akkor.

LAG, LEG, új, újlag, fölös, fölösleg.

LAN, LEN, egész, egészen.

SZOR, SZER, SZÖR (sor) három, háromszor, sok, sokszor.

TA, TE, gyakor, gyakorta.

ÜL, ÜL, gonosz, gonoszúl.

109. §.

Igeragok, mint igeképzők.

AD, ED, 1. *munkáló*, fog, fogad, 2. *benmaradó*, fül, fülad, gyúl, gyúlad.

ADZIK, EDZIK, *gyakorlatos* (z) *szenvedő létezés*, fiú, fjadzik, gyp, gyepedzik.

AL, EL, *átható*, forr, forral, ló, lövel.

ASZT, ESZT, *nagy áthatású*, fogy, fogyaszt, él, éleszt, fül, fúlaszt, gyúl, gyúlaszt, (itt is viszonyban áll a benmaradó AD v. ED-del).

AT, ET, *átható*, hull, hullat.

AZ, OZ, EZ, ÖZ, *a' munkásságot sokasítja*, (85. §.) ragad, ragadoz, föld, földöz, szalad, szaladoz ; v. *ikkal*, lakik, lakozik.

BÁL, *bőven csinál*: nyír, nyirbál.

DÁCSOL, DÉCSÖL, *mennyisítve csinál*, p. o. vág, vagdácsol, szök-ik, szökdécsel.

DAL, DEL, *elterjedve csinál*, (66 §. 3.) jár, járdal, él, éldel.

DOGÁL, DÖGÉL, *gyakorló lévő v. létező*, áll, álldogál, jó, jódogél, ír, irdogál.

DOKOL, DÖKÖL, *ugyan-az*, hal, haldokol, ér, érdekököl.

DOS, DÖS, *mennyisít*, mar, mardos vagy ikes gyökértül, búvik, bújosik (búvdosik).

DOZ, DÖZ, *ugyan-az*, kap, kapdoz, kér, kérdöz vagy ikes gyökértül, esik, esedőzik,

GAT, GET, gyakorló, hall, hallgat, beszél, beszélget.

GÁL, GÉL, gyakorló, keres, keresgél, áll, állogál.

INT, gyöngíti a' munkásságot, (N) emel, emelint, csap, csapint.

ÍT, átható, szól, szólít,

KÁL, KÉL, mennyiségi létező, ás, áskál, vés, véskél, jár, járkál.

KOD, KÖD, ugyan-az, kap, kapkod, csip, csipked v. ikkal, bizik, bizakodik, keres, kereskodik.

KOZ-ik, KÖZ-ik, ugyan-az, csodál, csodálkozik, fér, férközik.

LAL, LEL, átható munkálás, hízik, hizlal, kér, kérlel.

ODIK, ÖDIK, benmaradó, kever, keverődik.

ÓDIK, ÓDIK, benmaradó, fog, fogódik, él, élődik,

ÓDZIK, ÓDZIK, mennyis v. gyakorlatos benmaradó, vakar, vakaródzik.

OG, ÖG, gyakorló, füstöl, füstölög, szédül, szédelög,

ONG, ÖNG, ugyan-az gyöngítve, száll, szállong.

OS, ÓS, mennyisítő, fut, futos.

SZIK, (személytelen) lát, látszik.

T, átható, fél, félt, billen, billent.

TAT, TET, átható, ázik, áztat, jár, jártat.

ÚL, ŰL, létező, jár, járúl.

110 §.

Igeragok mint főnévképzők.

ADÉK, EDÉK, létezés, zár, záradék (a' mi zár, conclusio), hull, hulladék, törik, töredék.

AG, EG, milység, bolygat, bolygatag.

AL, EL, létel, fon, fonal, von, vonal (linea).

ALOM, ELÖM, létező mi, hat, hatalom, fél, félelőm.

AM, OM, EM, objectum, foly, folyam, köll, köllem, vagy, vagyom.

Jegyzet. Ezen szép rövid ragot inkább használhatnók mint a' hosszú adalom-, edelem-et p. o. gyúl, gyü-

- lem, tűn, tűnem (*Erscheinung*), szűn, szünem, gyúl, gyulam, függ, függem (*subordinatio*) stb.
- AP, EP, *alap*, ül, ülep, isz-ik, iszap.
- AT, ET, *munkálat*, *effectus*, parancsol, parancsolat (*mandatum*).
- ASZ, ESZ, *mivelő*, dug, dugasz.
- ÁCS, ÉCS, *kicsinyítő*, farag, faragács v forgács.
- ÁL, ÉL, 1. *létel*, hal, halál. 2. *mivelő*, föld, földél, szab, szabál (*norma*, *regula*).
- ÁLY, ÉLY, *ugyan-az*, oszt, osztály, szeg, szegély.
- ÁR, ÉR, *mivelő*, búv - ik, buvár, szí vagy szív, szívar, csapol, csaplár, országol, országlár (*statús minister*).
- ÁS, ÉS, *mivelés*, *munkálás*, (*actus ipse* 82. §.) arat, aratás, kér, kérés.
- CS v. LCS, *mivelő*, kap, kapcs v. kapocs, teker, tekercs, szó, szócs v. szölcs.
- CSÓ, CSÓ, lásd SÓ, SÓ.
- DALOM, DELŐM, *objectivum*, fáj, fájdalom, bir, birodalom.
- DÁR, DÉR, *csináló*, *tevő*, p. o. csap, csapodár, tűn-ik, tűndér.
- ÉK, *mivelő*, füst, füsték, akad, akadék, pótol, pótolék.
- LÉK, *létező*, tart, tartalék, tölt, töltelék.
- MÁS, MÉS, (v. omás, ömés) *objectivum munkálás*, p. o. áld, áldomás (*actus, quo aliquid benedicitur*), lel, lelemés (*actus, quo aliquid invenitur*).
- MÁNY, MÉNY, *objectivitas*, csinálmány (a' mi csináltatik), szűl, szülemény.
- OK, EK, *létező*, tör-ik, törek, vét, vétek.
- TOK, TEK, *szenvedő létező*, bir, birtok (a' mi biratik).
- SÁG, SÉG, *quantitas v. qualitas in complexu*, fárad, fáradság, költ, költség.
- SÓ, SÓ, *gradus*, hág, hágsó, lép, lépsó.
- VÁNY, VÉNY, *substantia*, jó, jövény v. jövevény, tanittatik, tanittatvány.
- ZI, *létezés*, lak-ik (jőllakik), lakzi (lakodalom).

111. §.

Igeragok, mint melléknéviképzők.

ANDÓ, ENDÓ, (*jövő idő képzője*) áll, állandó, hal; halandó, váratik, váratandó, mondatik, mondatandó *).

ATLAN, ETLEN, *negatio*, tud, tudatlan, állhat, átlhatatlan, hallhat, hallhatatlan, számláltathat-ik; számláltathatlan, vagy (a' *h, t* - vel fölcseréltetvén) számlálhatatlan.

ÁNK, ÉNK, *milység*, nyal, nyalánk, fél, félénk, él, élénk.

CSI, *milység*, kíván, kíváncsi.

ÉKONY, ÉKÖNY, (*könnyű, könnyen*) hajlik, hajlékony, fél, félékeny.

ZSI, *milység*, kap, kapzsi.

112. §.

Igeragok mint határozói**) képzők.

TON, TÖN, fut, futton, lép, léptön.

VA, VE, (*állapotjegyzők*) fog, fogva, biz-ik, bizva.

Ezekből erednek:

VÁST, VÉST, fogvást, bizvást.

113. §.

A' Határozók és a' beszéd többi részeinek ragjai mint a' beszéd különféle részeinek képzőji.

ABB, OBB, EBB, ÖBB, (*hasonlító képzők*) alá, alább, öszve, öszvébb.

*) Nem jó volna várandó, vagy mondandó, mert az annyit tenne, a' ki várni vagy mondani fog.

**) 114. §.

- AD, OD, ED, ÖD, *forma*, távol, távolad, = távol-formán.
- AL, EL (igeképzők) hátra, hátrál.
- ALja, ELi, (igeképző) messze, messzeli.
- AN, ON, EN, ÖN, (határozóképzők, 114. §.) hogy, hogyan, majd, majdan, így v. így, igen, (és számok után) tíz, tizen, húsz, húszan *).
- ANDÓ, ENDÓ, (jövődéjeképzője) elég, elegendő, (elég leendő).
- AS, OS, ES, ÖS, *milység*, fél, fölös, fél, feles.
- ATT, OTT, ETT, ÖTT, (határozóképzők 114. §.) hol, holott, föl, fölött.
- AZ, EZ, OZ, ÖZ, (igeképzők) tétova, tétováz, sokszor, sokszoroz.
- ÁNT, ÉNT (határozóképzők) ime, imént.
- BÁL, *bóven csinál*, ki a' (wer da), kiabál.
- GAT, GET, (igeképzők) no, nogat, közel, közelget.
- I, (melléknévi képzők) egykor, egykori, néha, néhai.
- IG, *vég*, (határozóképzők) al, alig, ma, maig. Ebből származik az
- IGLEN, (határozóképző) aliglan, maiglan.
- IT, (igeképző) Áh! áhit. Á—s, ásit, 's ó ha! sóhait v. sóhajt.
- KODIK, KÖDIK, (igeképző) hamar, hamarkodik.
- KOZIK, KÖZIK, (igeképző) ellen, ellenközik.
- LAG, LEG, 1. *menyiségi névképző*, föl, fölleg. 2. *határozóképző*, igen, igenleg.

*) Hogy „tizen, húszan“ valóságos határozók, megtetszik abból, hogy a' magyarban a' számok mint nevek után csak egyes szám járul, ellenkezőleg van pedig ezek után „tizen húszan“ stb. p. o. tíz ember mondta, tizen mondták. Oka az, hogy az első példánál már magában a' személyben (tíz ember) meg van a' sokaság (mint valamely collectivumban), és így nem szükség az igenek többesben állni, ellenben az utolsó példában „tizen, húszan“ határozó lévén, a' „mondták“ ban foglaltatik mind a' személy, vagy a' periodus subjectuma, mind a' periodus praedicatuma.

LAN, LEN, (határozói képző) mig, miglén, el, ellen.
 NYA, NYE, ej, ejnye.

SÁG, SÉG, (névképző) hamar, hamarság.

SÓ, SÓ, (lépszó) hátul, hátulsó, kül, külső.

SZA, SZE, (második személy képzője 83. §) no, nosza; ne, nésze. (Előkerül ez az igékben is a' parancsoló mód második személye mellett, adsza, mond-sza).

TA, TE, (határozói képző) hatszor, hatszorta.

TAG, TEG, (határozói képző) viszon, viszontag.

TAN, TEN, (ugyan-az) régen, régenten.

UL, ÜL, (1. igeképző) ám, ámul, (2. határozói képző) tova, tovul, v. távul.

F ü g g e l é k.

114. §.

A z i g e h a t á r o z ó k r ű l.

Az igehatározók egy különös szakot méltán érdemelnek. Mert tudjuk, hogy ezek mind az igéknek eredményét igen sokképen módosítják; mind önmagoknak sokféle főloszlásai vagynak; de fő dolog az, hogy sokféleségök miatt nem csak úgy jőnek elő a' magyar nyelvben mint gyökérszavak; hanem számtalan ragokkal is. Az igehatározókat legalkalmasabban eloszthatjuk a' mondományok szerint. Az igehatározók tehát:

A.) A' tér mondományában

tért v. helyet jelentők. Ezek vagy gyökérszavak, p. o. ba, be, ki, föl, alá, le; ide, oda, ott stb., vagy az utóljárókat veszik föl mint ragokat p. o. er-re, fölül-ről stb. vagy a' terjedést jelentő betűket (nyílt-hangzókat) p. o. tel, tele, ősz, őszve; vagy magát a' helyt jelentő szovat p. o. vala-hol; se-hol; vagy az állapot jelentők képzőjét, (F. alatt) p. o. bent, kint stb.

B.) Az időmondományában

időt jelentők. Ezek is vagy gyökérszavak p. o. ma, már; vagy ragjaikat az utoljáróktul kölcsönözik; p. o. ezen-túl, jövőd-ben, tegnap-előtt stb.; vagy magokat az időt jelentő szavakat veszik föl, p. o. jó-kor, ez-időn, holnap, hajdan (ha-időn); vagy végre az állapot jelentők képzőjit p. o. most (ma-st), töst.int stb.

C.) A' mennyiségben

mennyiséget jelentők. Vagy mennyiségi szavakat vesznek föl p. o. egy-szer, hatodszor; vagy csak mennyiségi betűket p. o. több-é, (nyílthangzó) elége, továbbá, kisé, kevésé, minthogy pedig ezekben: elég, kis, kevés, az utóbetűk magok is mennyiségi betűk ezen utóbetűk megkettőztetésével is szokták fölvenni a' nyílthangzót u. m. eléggé, kissé, kevésé; vagy utoljárókat vesznek föl p. o. annyi-ra; vagy az állapot jelentők képzőjit p. o. bőven.

D.) A' milységben 1. *az igenlegességben* vagy gyökérszavak p. o. biz (= benne positivum quid), így, úgy (a' német „ja,” gy és j rokonok); vagy utoljárókat vesznek föl p. o. való-ban, bizonylyal stb.; vagy az állapot jelentők képzőjit p. o. biz-on, ig-en (= jogon v. igyen) stb 2. *a' nemlegességben*, gyökérszavak, ne, nem.

E.) A' tárgyviszonyban

viszonyt jelentők; az állapotot jelentők képzőjivel p. o. víz-ont, víz-sza.

F.) A' nokviszonyban

1. *kérdzők*, (problematicusok, lehetőséget jelentők, mert tudjuk, hogy a' lehetőség mondanója a' problematicum judiciumból származik) vagy a' lehetőség betűjéből (h) erednek p. o. hol? honnan? hová? stb.; vagy kérdzőszavakból, és határozói képzőkből tételnek össze p. o. mi?-kor, hány? -an, stb. 2. *lételt v. állapotot jelentők.* Ezek a' tulajdonképeni igehatározók; igelételeit módosítók; ezért ezeknek képzőji (melyek a' beszéd minden részeihez sőt önmagokhoz a' határozókhoz is mint láttuk ragadnak) a' létel és létezés betűjit veszik föl mind egyszerűen: d, g, l, n, ny, sz, (s), t, v. mind öszvetéltetve

leginkább ezekben: d-n, l-g, l-n, -nt, -st, t-g, t-n, v-n, d-n-n, nt-g, nt-n, tl-n. v-st.

Lássunk példákat:

d, mind (omnes) hogy ez határozó megtetszik onnan, mivel az igék többes számával is változatlanúl jön össze p. o. mind ott volt, vagy mind ott voltak.

g, ép, épeg, Erdélyben közönségesen élnek vele, épen helyött, p. o. épeg azt akarám mondani.

l, rossz, rossz-úl, véletlen, véletlenül, jó, jól, fő, föl.

n, szép, szépen, fő, fön, kép, képen, egy, egyen, hat, hatan (hatan voltunk), utó, utóan v. után.

ny, ej, ej-nye.

sz, né, nésze.

t, mén, men-et, jó, jövet, gyakor, gyakorta, százszor, százszorta.

v, fog, fogva.

d-n, új, újdön,

l-g, futó, futó-lag, fölös, fölösleg.

l-n, egész, egészen, addig, addiglan.

nt, meg, megint, ki (qui), ki-int, v. kint, v. ként, rész, rész-int.

st, öröm, öröm-est, kép, kép-est, meg, meg-est.

t-g, ezön, ezön-teg, (illico. Kresznerics).

t-n, talán, talán-tán, foly, folyton.

v-n, fog, fogván *).

d-n-n, új, újdön-nan.

nt-g, visz, visz-ontag.

nt-n, ifjú, ifj-ontan.

tl-n, vél, véletlen, köll, köll-etlen.

v-st, foly, foly-vást.

nkint, ház, házankint (lásd nt).

*) Minden állapotjegyzők határozók (és így nem részesülők), p. o. ő mondván, ők mondván (ille dicendo v. illo dicente illi dicendo, v. illis dicentibus).

§. 115.

Általam használt vagy javaslott nevezetesebb szavak:

nok v. *önki*, subjectum.

önmi v. *mény*, Ding an sich v. objectum; de nem: Erkenntniss-object (tárgy).

vány, substantia.

öb, concavum quid; innen: *öbösség*, concavitas.

ök, convexum quid.

küb (nem: köb), cubus.

bar v. *ber*, animal, (bar-om, en-ber).

ög, punctum; (kög, centrum).

só, gradus; *legsó*, supremus gradus; *legsül*, adv. praeprimis (sur tout).

szerk, organum.

öm v. *ömeg*, (ümög, ing), volumen; (ömlik, ÷ gömbölyen v. hengerítve megyen, volvitur).

töm v. *tömeg*, massa (res in v. cum volumine).

össz v. *összeg*, summa.

egyded, uniformis; *egydedség*, uniformitas; ezön munka készülése alatt. gr. Széchényitől is olvastam, és így a' minden tekintetben egyetlen egy Széchényink jobban érzette a' - ded (idom) ragnak érteményét, mint némely félszázadig örökké csak szovakön philologian rágódó tudósaink.

előncz, praesidens.

elmetudós, philosophus: *elmetudomány* v. *elmészet*, philosophia; *elmésködik*, philosophiren.

mondomány, praedicatum, categoria.

túlkelő, transcendental.

túlhaladó, transcendent.

tárgyviszony, relatio { mondományok.

nokviszony, modalitas {

képel, *képelni*, vorstellen; (mint: gondol, gondal foglalatoskodik, gondot visel; képel tehát azt teszi: képpel foglalatoskodik, épen annyi mint: ábrázol, de amaz jobb és alkalmasabb szó.

visszaidéz, (cselekvő ige), *visszaeszmél*, (közép ige)
reflectere.

tudalom v. *tudomás* v. *eszmélet*, Bewusstseyn.
stb.

A' helyes-írás, és szófüzés némely általam követett szabályai:

Az enyvetűk közül különösen a- *j* betűt, igen kevés íróink tudják megkülönböztetni, mikor legyen enyvetű, mikor képző.

Enyvetű 1. mikor hangzón végződő szóhoz hangzón kezdődő rag járul, és így két hangzó összekeverése kellemetlen kimondást okozna; p. o. munka, munká-j-a, munká-j-ok; kellemetlen volna: munkaa, munkaok. A' több birtokban „munkái“ sem kellemetlen, de lehet „munkáji“ is. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a' hangkellemért (és semmi más okból) a' rövid hangzó is megnyújtatik, munkája, nem: munkaja, dárdája, nem: dardaja, (és ezön utósó szóban az első a közép a, mint-hogy a' fő accentet, a' magyar az utótagra szereti tenni. Müszökönyvem, előbeszéd). 2. mássalhangzó után, ha az utótag a' rag előtt rövid, p. o. lap, lapja, tag, tagja, kalap, kalapja, dob, dobja, (mert így positio által*) accentet kap); ellenben: kép, képe (nem: képje), láb, lába, ág, ága. Ha pedig már különben is vagyon valamely szóban hosszú szótag (de nem az utósó szótag); akkor *j*-vel is, a' nélkül is írhatjuk, mert már egyszer meglevén a' szóban az accentuált szótag, a' hangkellem semmit sem szenved, p. o. csillag, csillaga, vagy csillagja, gondolat, gondolata v. gondolatja. De a' positiós utótag is fölveszi a' *j*-t p. o. harang, harangja; hanemha úgy lett positio, hogy a' ragasztáskor esett ki a' rövid hangzó p. o. köröm, körme, halom, halma, do-

*) A' latin és magyar prosodiában positiónak hivatik, midőn rövid hangzót egynél több mássalhangzó követ, és ez által a' szótag hosszúvá lesz.

log, dolga. Mind ezekben látni lehet, hogy ha talán a' szokásbeli nyelv némely kivételeket tenne is, p. o. ok, oka, egyedül a' hangkellem az okfő, és így a' j csak kellem - vagy enyvbetű.

Rag - v. képzőbetű a' j a' határozott jelentésű igeragasztásban p. o. mondja (mond-I-a) mondjuk, mondjátok, mondják *).

E' helyt figyelmeztetem még íróinkat a' ragasztékos határozatlan móddal élésre, p. o. nekem köll mondani, v. mondanom köll, nekem köll (neki) mondania v. (nekik) mondaniok, stb. továbbá: kéretik az olvasó meg nem ütköznie, stb.; a' benmaradó igéknek némi cselekvő és szenvedő jelentéseire p. o. a' mennyi enber, annyi véleményre *oszol*, a' főleg v. kétség *oszlik*; az idők következésire, és múlt időkkel élésre, p. o. *mikor* barátom hozzám *jött*, épen *akkor* *irék* **); *beszélt és irt*; *azt* mondta, *hogy* mennék hozzá stb. De legnevezeteseb, és csaknem egyedül a' magyar nyelv tulajdona az óhajtó móddal és jövő idő új igeragasztásával élés, p. o. ha időm van vála, többet írnék; ha időm volt vála, többet írtam volna; azaz ha multról van a' szó az óhajtás a' végbe nem *vihetett* munkára, v. a' körmondat (periodus) utójjára — az utómondatra — (consequens) esik; továbbá: ha időm leendő, többet fogok írni; ha időm leendőne, többet fognék írni; ha időm leéndett, többet fogtam írni; azaz ha jövőről van a' szó az óhajtás a' körmondat elejére — az előmondatra (antecedens) esik, mert ha a' jövőben az előmondat igaz (itt van az óhajtás), akkor az utómondat bizonyosnak állítatik.

*) Ebből azt is láthatni, hogy nem egy a' neveknek *aink* v. *eink*, *aitek* v. *eitek* stb. ragjai, az igéknek többes számú *unk* (olvastok) *tok* (olvastok) 's még kevesebbé a' *juk* (mondjuk) *játok* (mondjátok) ragjaival.

**) Ha valamely nyelv, a' magyar az, mely a' félig múlt képzőjében (hangzóban) relativ múltat, vagy az egészen múlt-hoz viszonyzatban tartós minkasságot jelent.

Figyelműl lássuk még némely szavaknak helyes-írását: mely, ily, oly enber, imdúl, imdit, tömger, imger, egyetöm, sögéd, semki stb. valamint ezeket is: omt, (omol), romt, bomt, bomtzol, ömt, ~~m~~-mel köllene írunk, ha csak ugyan a' szószármazás alap a' helyesírásban. A' *tól, túl,ról, rul* stb. utoljárókkal is a' műszókönyvben kijelentett elvek szerint éltem.

Jegyzet. 1. Mind ezön figyelmeztetéseknek bővebb okait a' figyelmes olvasó föl fogja munkámban találni.

2. Közép á és é-ket meggyőződéseim szerint egy részről azért nem használhaték e' jelen munkámban, mivel ha csak közönségesen el nem fogadtatnak, a' nyomtatás sok alkalmatlansággal jár; más részről azért nem, mert véleményemmel minden accentust ki köllene üzünk iratainkból.

3. Ezön jel = egyenlőség jele, ezt teszi: „annyi mint“; ez ÷ pedig ezt teszi „az az.“ A' jelelések és helyes-írás ellen a' nyomtatásba becsúszott aprólékosabb hibákért, melyek az érteményt nem fogják talán meghomályosítani, bocsánatot kérek az olvasótul.

4. A' figyelmes olvasó észre fogta venni, hogy ezön egész cikkelyben a' betűknek jelentéseit csak röviden érintém, mivel a' betűkről szakszabban kiki könnyen föltalálhatja, 's rendszerben vizsgálhatja minden külön betűnek jelentéseit.

Österreichische Nationalbibliothek



+Z160869208



